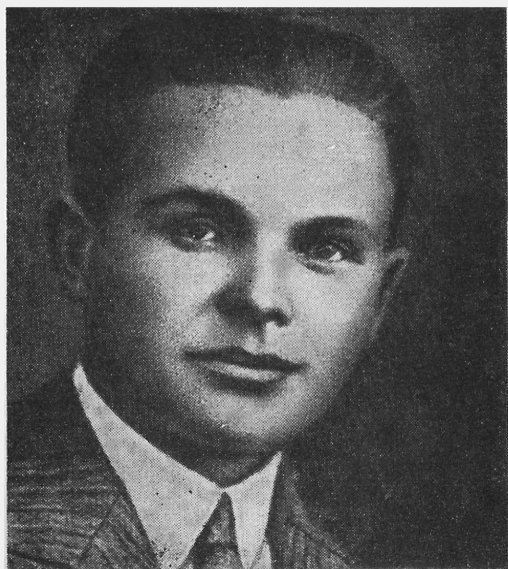

Влас Мизинець

ЧЕРВОНА КОРСЕТКА

BASIC MATHS * FOR CHEM

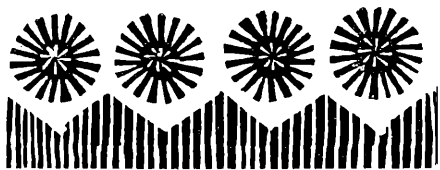
**Влас
Мизинець**

**ЧЕРВОНА
КОРСЕТКА**

Оповідання,
поезії

Радянський письменник
Київ · 1973

У творах Власа Мизинця відбито соціальну і побутову атмосферу, в якій жили, працювали і боролися сільські трударі Західної України за часів пілсудчини. Автор показує, як зріли і формувалися революційний протест, народний рух за волю і людські права. Розкриваючи образи комуністів, він підкреслює їх високу громадянську свідомість, самовідданість у боротьбі за світлі ідеали трудового люду.

Упорядкування, вступна стаття і примітки кандидата філологічних наук
Миколи Дубини

У2
М58

К $\frac{0743-032}{M223(04)-73} - 229-73$

Одеська книжкова фабрика

МИТЕЦЬ РЕВОЛЮЦІЙНОГО ГАРТУ

Навесні 1935 року хвиля революційного руху знову збурила Волинь. Проти віковичного панського поневолення виступили широкі трудящі маси, — страйкували робітники, селяни підпалювали маєтки поміщиків і осадників. Наставала та пора, коли окупована польською шляхтою земля Західної України мала бути звільнена.

Однією із славних сторінок цієї боротьби була Колківська першотравнева демонстрація, підготовлена членами Ковельських окружкомів КПЗУ і КСМЗУ. В ній брало участь близько 5 тисяч жителів навколишніх сіл. Поліція кулями зустріла селян, що несли червоні прапори, протиурядові лозунги, портрети Леніна й Шевченка. Десятки її учасників було вбито й поранено, понад 150 заарештовано. Ув'язнили тоді і «товариша Власа», представника Ковельського окружкому КПЗУ.

Пошовкла від часу поліцейська справа за № 1043. З її сторінок перед нами постає мужня людина. Перечитуючи протоколи поліцейських допитів, дізнаємося про те, що «товариш Влас», «комуніст і вельми небезпечний елемент» — це Василь Матчук, відомий революціонер, підпільний діяч, популярний серед західноукраїнської молоді революційний поет і прозаїк, який виступав на сторінках періодичних видань під псевдонімом Влас Мизинець.

На жаль, його життєпис, як і багата літературна творчість, майже невідомі широким читацьким колам. А тим часом за ідейним змістом, своєрідною художньою формою вірші й новели Мизинця не поступаються кращим творам письменників його призову. Недарма

чимало з них були удостоєні перших премій на конкурсах революційних видань. А переконливими доказами їх протиурядового спрямування є білі плями та лаконічне «сконфісковано» в журналах «Вікна», «Сяйво», в луцькому тижневику «Поступ», де вони вперше були вилучені цензурою.

В. Бобинський, С. Тудор, М. Ірчан, В. Атаманюк, Д. Загул, Л. Дмитерко, як і інші відомі на той час письменники, вбачали в Мизинцеві «велику обіцяючу силу»¹, «високого гарту революційного митця»². Але з середини 30-х років Влас Мизинець у пресі вже не виступає.

Окремі його твори побачили світ тільки через чверть століття — альманах «Зорі назустріч» (Львів, Книжково-журнальне видавництво, 1957), книга «Слово безвірника» (К., «Мистецтво», 1958), збірник «Революційні поети Західної України» (К., «Радянський письменник», 1958). Тоді ж появились і окремі згадки про письменника принагідно в монографічних працях (С. Трофимук, Б. Буряк) або невеликі газетні публікації. Проте ніхто ще докладно не висвітлив життєвий і творчий шлях В. Мизинця.

Василь Володимирович Матчук народився 8 травня 1907 року³ в селі Запілля Любомльського району Волинської області в бідній селянській родині. Закінчив

¹ «Металеві дні», 1931, № 12, стор. 63.

² Центральний Державний архів Жовтневої революції і соціалістичного будівництва (далі ЦДАЖР) УРСР, ф. 369, оп. 1, спр. 144, арк. 84.

³ На підставі свідоцтва про народження та спогадів сестер поета — Ольги і Аполінарії, його друзів і односельчан вдалося встановити біографічні дані, а також виправити деякі неточності, що були допущені в опублікованих працях про В. Мизинця.

два класи церковнопарафіяльної школи. Імперіалістична війна завадила його науці, — родина Матчуків, як і багато інших, змушена була тоді залишити рідні місця і переїхати в глиб Росії. Біженці знайшли притулок у селі Семенівка Курської губернії (згодом переселилися в Орловку). Працювали там у місцевого поміщика, а Василь пішов писарчуком до мирового судді, людини прогресивної і високоосвіченої. Не маючи власних дітей, суддя полюбив старанного хлопчика. Довгими вечорами розповідав йому всякі історії, цікаві літературні факти, спонукав до самоосвіти. Саме тоді Василь Матчук познайомився з творами О. Пушкіна, М. Лермонтова, Т. Шевченка, М. Некрасова, М. Коцюбинського, Лесі Українки, які були в багатій бібліотеці наставника. Під його орудою за чотири роки опанував програму гімназичного курсу.

Повернулися Матчуки до рідного села в червні 1919 року, сповнені надій на вільне життя, що його приніс Великий Жовтень.

Та мріям цим не судилося здійснитися. Західноукраїнські землі загарбала панська Польща. Про дальшу науку сина годі було й думати. Замість портфеля з книгами мати приготувала своєму старшенському торбину наймита.

Не зараджувала бідняцькому лихові й праця у місцевих куркулів, попів і злих осадників. Тому юнак шукав заробітків по більших волинських фільварках — в Олиці у Радзивілла, в Горохові в Ухолоневського, працював на залізниці в Ковелі, на тартаках Ківерців і Цумані, помічником шляхового майстра в Любомлі тощо.

Життєві «університети», спілкування з різними людьми, зокрема з комуністами, читання нелегальної літератури стали школою ідейного гарту Василя Матчука,

як і багатьох його ровесників. Саме тоді, в 20-і роки, юнак замислюється над тим, як прислужитись своєму народові в його боротьбі з польськими і «своїми» панами, а вже в другій половині 20-х років (1926) зв'язує свою долю з КПЗУ. Згодом він стає секретарем сільської прибудівки (партосередку.— М. Д.) і береться за перо революційного письменника.

Перші літературні спроби Василя Матчука датуються 1919 роком. То були невеличкі вірші про безправне життя волинян, кривди і людські сльози, жахи війни. Кілька з цих поезій («Я все пам'ятаю», «У вечірній час», «Заходило сонце») збереглись і донині. Їх теми, образи, як і мелодика та ритміка, переконують у тому, що на формування естетичних поглядів Матчука мали великий вплив Шевченко і Некрасов, більшість творів яких він ще хлопцем завчив напам'ять і часто читав селянам. Підмогою йому була і щира народна пісня, яку часто чув з голосу матері Параски Володимирівни і батька Володимира Микитовича.

Молодий поет не знає хитань, не безпредметно милується словом, а вважає його таким, що здатне «перетворити світ», «зрушити гори», «підняти на бій мільйони». Щоправда, названим поезіям ще бракувало художньої довершеності, зате в них голос поета-громадянина звучав уже досить виразно і переконливо.

Вірші В. Мизинця вперше побачили світ на сторінках журналу «Вікна», що почав виходити у Львові в кінці 1927 року під редакцією В. Бобинського. Згодом за закликом редколегії журналу в пролетарську літературу Західної України прийшло значне поповнення — Я. Галан, Я. Кондра, А. Матулівна, М. Сопілка, М. Дунаївська, М. Калинчук, О. Гаврилюк, М. Холмський, І. Михайлюк, Н. Затіраха та ін., що вважали себе повноправними членами радянської літератури на за-

хідноукраїнських землях, а творчість свою протиставили буржуазно-націоналістичній і клерикальній писанині. З п'ятого номера журналу за 1928 рік почали друкуватися твори Власа Мизинця, і з того часу він стає його постійним співробітником. В. Бобинський чуйно поставився до молодого поета, допомагав йому, спрямовував його перо. У рубриці «Літературна переписка» знаходимо: «Мизинець. Запілля. Обидва Ваші вірші середньо добрі. Присилайте більше, пишіть теж прозою. Мабуть, можна буде дещо друкувати»¹.

Підтриманий друзями і увагою читачів, В. Мизинець весь вільний час віддає літературній праці і самоосвіті, часто, як пише у згадуваних спогадах Ольга Матчук, їздить до Львова, «на пораду до якогось Василя» (очевидно, В. Бобинського.— М. Д.) із зошитами віршів. Читає твори Маркса і Леніна, книги з політекономії, студіює теорію літератури, зі Львова привозить книги прогресивних чеських і німецьких письменників. З-поміж радянських авторів захоплюється передусім Маяковським і Тичиною. Щоденно працює над есперанто і китайською мовою. Досконально знає німецьку і польську мови, навчився розмовляти по-єврейськи.

У 1929 році на сторінках «Вікон» він починає публікувати поетичний цикл «Пісні селянина». У віршах, що перегукуються з творами М. Сопілки, І. Михайлюка, К. Ткача, Д. Осічного та інших пролетарських письменників Західної України, конкретні факти селянського лиха й бідкування художньо узагальнені і сприймаються як горе цілого краю. Складається цикл з десяти окремих невеличких реалістичних, неоднаково написаних картинок з життя волинських селян. Вони майже позбавлені метафористичності образів, властивих

¹ «Вікна», 1928, № 5, стор. 70.

названим вище раннім поезіям В. Мизинця. Побудовані вірші на суцільній антитезі. Злиденне існування трудящих мас протиставлено розкошам панського життя, тяжка щоденна праця селянина — паразитизму багатих, відчай — волі, зростанню опору і революційної свідомості. У жодному з цих творів В. Мизинець не виступає байдужим спостерігачем соціальної несправедливості. Він викриває причини злиднів і нужди трудящих західноукраїнських земель і закликає братів по недолі до знищення експлуататорського ладу, вірячи в незборимі сили народу.

Щоправда, окремі вірші названого циклу написані поспіхом. Зрозуміло, наївно докоряти зараз за це Мизинцю, тоді ще молодому поетові, який шукав власної теми і власного голосу.

Уже і в цих не у всьому художньо довершених віршах автор розробляє життєво важливу тему — поетизує напружені будні західноукраїнської дійсності. І це стало запорукою його майбутніх успіхів. Романтика боротьби західноукраїнських трудящих за своє визволення з пансько-шляхетського рабства, показ безправного і безпросвітного їх становища — ось дві основні теми, в розв'язанні яких і виявилось передусім поетичне покликання В. Мизинця.

Кінець 20 — початок 30-х років був для письменника періодом посиленого самовдосконалення, постійного творчого зростання. Друком появилися його твори із зшитка «Ланам, і фабрикам, і шахтам», що планувався до видання окремою книжкою в 1930 році. Вірші «Вибух», «Налляті лихом вщерть», «Молоді ми і бадьорі», «Заводи, гудіте», «Привіт ланам», «Ми — велетні» та ін. принесли їх автору широке визнання. Недарма в одному з номерів «Вікон» за 1929 рік, відзначаючи помітне зростання художньої майстерності В. Мизинця, редак-

дисципліни, спалаху людських емоцій і стійкості, продиктованої холодним розумом,— у цьому й полягає романтика тогочасної західноукраїнської дійсності, що знаходить свій вияв у творчості Власа Мизинця.

Поет уникає докладного опису подій: це лише окремі деталі, фрагменти, натяки. Власне, це зумовлено самим творчим задумом — створити настрій боротьби, дати ліричний образ тисяч героїв з шахт, фабрик, сіл Західної України, ствердити ідею непереможності їх ходи, святості мрій і сподівань. Сюжет у творі розвивається швидко, сказати б, стрибкоподібно. Автор вдало використовує чотиристопний ямб, інколи відмовляючись від точного римування, «уриває» віршований рядок, наголошуючи окремі слова,— все це призводить до напруження дії, динамічності.

Боротьба революційних мас визначила зміст, теми й образи Мизинцевих творів. Поет славить бурю, що «гуде в полі, у хаті», «рух, вогонь, гнів» народних мас. Ідея нездоланності народної боротьби за визволення проймає всю подальшу його лірику, виявляючись то в образі дзвонів, то в широких абстракціях дещо імпресіоністичної за технікою виконання поезії «Цей світ старий», то у відверто висловленому гніві проти буржуазних націоналістів у вірші «Відповідь», у багатьох прозових творах.

Як відомо, на кінець 20-х років революційна література Західної України, що зросла і загартувалась на барикадах, перетворилась у велику силу художнього впливу на маси. В. Бобинський у статті «Відчиніть вікна!» з цього приводу писав: «За два роки існування «Вікна» проробили величезну роботу. Вони не тільки видержали бій з усіма контрреволюційними угрупованнями в Західній Україні, але й підірвали в корені впливи цих угруповань на літературний молодняк. «Вікна»

стали єдиним культурним світилом для робітничо-селянських українських мас під Польщею»¹. Відчувалась гостра потреба в літературній організації. За ініціативою ЦК КПЗУ 12 травня 1929 року було скликано Першу нараду пролетарських письменників Західної України. На цій же нараді було офіційно проголошено створення літературної організації «Горно», яку згодом прийняли в члени Міжнародного бюро революційної літератури (МБРЛ) в Москві. Перша нарада революційних письменників відіграла виключно важливу роль в консолідації прогресивних літераторів і в дальшому розвитку пролетарської літератури на західноукраїнських землях.

В. Мизинець, тоді вже відомий поет і прозаїк, очолив групу селянських письменників «Горно». Разом з В. Бобинським, С. Тудором, Я. Галаном, С. Масляком, А. Матулівною, П. Козланюком, М. Сопілкою, А. Іванчуком та іншими західноукраїнськими революційними письменниками і журналістами він підписав прийняту на цій нараді декларацію, в якій визначались методологічні основи літературної організації, накреслювались мета і характер її діяльності, говорилося про зміст пролетарської літератури, про кровний зв'язок з життям, з радянською і прогресивною зарубіжною літературами.

У короткому репортажі про членів новоствореної літературної організації «Горно» редакція журналу «Вікна» стосовно Власа Мизинця тоді писала: «Мизинець — цупкий, «з одного обрубка витесаний», як сказав би Тудор, волинський парубійко, здебільшого мовчазний, тільки в діалогах відважується покинути мовчанку, та й тоді в словах розмірний, почерком письма міг би конкурувати з Е. По, але має тільки півтора року науки

¹ «Західна Україна», 1930, № 1, стор. 55.

в церковноприходській школі, тому вчиться з вовчою жадобою; поет покрою Чумаків, Влизьків — без тіні занепадництва. Початківець — але який!»¹

Повернувшись з наради, В. Мизинець з головою поринає в творчу, а ще більше в підпільну діяльність. Він очолює повітову партійну організацію, бере активну участь у роботі комсомольських прибудівок, у підготовці маївок, селянських страйків, у розповсюдженні нелегальної літератури.

Так було до листопада 1929 року, коли В. Мизинця було вперше заарештовано як одного з організаторів страйку наймитів у фільварку пана Ухолоневського в Горохові. На постерунку його піддали страшній екзекуції, проте відсутність прямих доказів і тяжкий фізичний стан змусили поліцію звільнити поета.

І знову небезпечна підпільна діяльність, і знову творчі муки і... здобутки. На сторінках львівського прогресивного двотижневика «Сяйво», журналів «Вікна», «Західна Україна», «Металеві дні», «Червоний шлях» та ряду зарубіжних видань («Робітниця», «Українські щоденні вісті» та «Українські робітничі вісті») виходять друком нові поетичні твори В. Мизинця. Обстоюючи революційну боротьбу, він змальовує в них картини майбутнього ладу, коли після «грому», «вогню, що спалахне по всій землі», тобто після революції, «день... настане ясний і над землею сонце красне зійде, засяє».

Не зломило волі поета і наступне його ув'язнення в травні 1930 року. На очах матері В. Мизинця піддали нелюдському катуванню, а потім ледь живого відправили до ковельської тюрми. Але й тут, у холодних стінах самотності, він не складає зброї.

¹ «Вікна», 1929, № 6—7, стор. 3.

Через три місяці, хворий, змучений, але нескорений, В. Мизинець виходить з в'язниці, і з новою жадобою береться за перо. Він пише вірш-присвяту «Матері», засуджує попівство («Церква»), наступ фашизму на життєві права трудящих («Друга рата», «Злодій», «Рішення», «Вулиця», «Пролетарські розкоші»), виступає проти паліїв нової війни («Виклик», «Оборона») та українських буржуазних націоналістів.

Віршам В. Матчука цих років притаманна, як і раніше, енергія синтаксичних конструкцій, вольовий ритм і інтонація:

Ми — велетні, куті із криці,
граніту брати,—
жбурляєм громи й блискавиці
в похмурі світи...

Зовні спокійну авторську розповідь часто перериває схвильований голос ліричного героя. Іноді строфа має кілька різних, ніби взаємовиключаючих інтонацій, чим майстерно передається напруження фізичного чи душевного стану героя. Характерним для поезії Матчука є нагромадження коротких, переважно однослівних запитань і відповідей, домінанта наказових форм (зокрема, у вірші «Вулиця»):

Бурун розігрався... Ні кроку назад!
Площа бурлить, натиска...
Дрижать кам'яниці, вікна бряжчать,
Ще голос: «Назад!»
Дарма. Назад?!
Нічого.

Кожна ритмічна одиниця виступає як ціле, отже ритм спокійної інтонації порушується, створюється нова інтонація — граничної напруги. Інколи цієї ж мети досягнуто пунктуаційною видозміною звичайного рядка, наприклад: «Говорять? Громи роздаються. Здіймається

буря!» В. Матчук вдало користується інверсією, метонімією, що часто дає несподівано сильний ефект (вірш «Заводи, гудіте»):

Одвіку злиденні,
Не люди — раби.
Над нами щоденно
Громами:
«Роби!»

Живу, часто напружену інтонацію багатьох творів В. Матчука підсилює й рима — поет користується асонансом, дисонансом, а то й, як у наведеному вище вірші, каламбурною римою («гудіте — молота діти»).

Загальна стилістика революційної поезії тих часів відбилась і на віршах молодого поета; широко вживав він червону барву — символ народного повстання, барву вогню, полум'я: «червона пожежа», «кривавий фант», «червоний стяг», «червона корсетка» і т. д.

Успішно виступив В. Матчук і в прозі. Його перу належить понад півтора десятка новел, розкиданих по різних виданнях, а також кілька ще й досі не опублікованих, що зберігаються в ЦДАЖР УРСР (Київ).

У дванадцятій книжці за 1930 рік редакція «Вікон» повідомляла про те, що вийшла з друку збірка оповідань В. Мизинця, О. Кургана та М. Чарота «Про батюшок». Проте книга ця зразу ж була конфіскована. Досі жодного примірника виявити не вдалося.

На Радянській Україні у 1932 році було видруковано збірку новел В. Мизинця «Виконати», до якої увійшло три твори — «Виконати», «Комасація», «Шарварок».

Значну частину прозових творів («Великдень», «Бандохи», «Наймит», «Вполював», «Спосіб») В. Мизинець надрукував у журналі «Вікна», а новели «Куми» — в луцькому тижневику «Поступ». Новели «Червона корсетка», «Малий», «Кривавий фант», як і ряд поетичних творів

письменника, були вміщені на сторінках літературно-художнього та громадсько-політичного місячника «Металеві дні», що видавався в Одесі. Тут друкувалися О. Влизько, В. Сосюра, С. Крижанівський, М. Йогансен, С. Олійник, а з західноукраїнських авторів — М. Калинчук, І. Яворський та ін.

Ряд творів В. Мизинця в 30-х роках передруковувала зарубіжна преса. Так, у різних прогресивних виданнях Канади були опубліковані його поезії «Молоді ми і бадьорі», «У ворожому стані», «Прихід нового світу», «Злодій», «Матері», новели «Вполював», «Малий», «Шарварок» та ін. Окремі новели В. Мизинця на конкурсах журналу «Вікна» визнавалися «кращими творами року» і були удостоєні перших премій — «Наймит», «Виконати!», «Кривавий фант», «В пілсудській тюрмі».

Прозові твори В. Мизинця — здебільшого реалістично-психологічні новели з селянського життя. Кожен з них по-своєму цікавий і вагомий. Автор зарекомендував себе глибоким психологом і знавцем людської душі, найтонших її порухів. Не можна не розділити горя бідного хлопчика-наймита («Малий»), не замислитись над долею селян у зв'язку з комасацією¹ («Комасація»). У творах «Наймит», «Село в прірві», «Спосіб» ідеться про голод, злидні, безправ'я, про обезземелення і пролетаризацію сільської бідноти. Письменник змальовує ріст політичної свідомості («Червона корсетка», «Кривавий фант»), загостреність класової боротьби на селі («Шарварок»), стійкість і гарт революціонерів-підпільників («Виконати!», «В пілсудській тюрмі»).

¹ Ліквідація черезсмулля, що економічно зміцнювала куркульство.

Разом узяті новели Мизинця складають ніби одну велику повість про економічне і політичне становище західноукраїнських трудящих під владою панської Польщі.

Новели В. Мизинця короткі за розміром, але глибокі за змістом. В них не знайдеш другорядних епізодів, опису побуту, інтер'єра. Тут акцентовано увагу передусім на відтворенні душевного стану героїв. Автор мало говорить від себе, але майже скрізь упадає в око чіткість і наступальність його соціальних оцінок, відчувається щире співчуття знедоленим. І навіть у найлаконічніших творах ясна перспектива дальшого розвитку подій. Так, змалювавши криваву сутичку Петра з поліцією і екзекутором у новелі «Кривавий фант», письменник вдається до виразної пейзажної деталі, що посилює думку про неминучість розплати над загарбниками.

«...Міцно стискаючи в п'ястуках карабін, Петро звалився важко під віз...

— Бандити... Га...

Обірвався голос. Ротом і носом хлинула кров...

На дворі й у садках усе стихло...»

Найгостріші ситуації в творах В. Мизинця розгортаються, як правило, на «лобному місці» — на майдані, на цвинтарі, в час весняних або осінніх польових робіт, біля молотарки або на панському фільварку. І завжди на людях, з порушенням важливих проблем життя села. То сільський солтис сповіщає громаду про необхідність у визначений термін сплати податків, відбуття різних повинностей, то селян скликають у зв'язку з приїздом місцевого дідича, гмінних чиновників, то вони, вражені тяжкими муками наймички, гуртом ідуть до пана, а той цькує їх собаками, то вони збираються на «гвалт» бідного Охріма («Комасація»), на постріл у дворі Петра («Кривавий фант») тощо.

Характерно й те, що в усіх новелах В. Мизинця діє герой збірний — працююча маса. І змалований він, як правило, в надто напружених обставинах (прозові твори Мизинця взагалі відзначаються великою драматичною силою). Композиційно вони нагадують невеличкі п'єски, в діалогах і монологів розгортається сюжет, а чіткі й лаконічні авторські відступи, пояснювальні епізоди часом уподібнюються ремаркам з драматичних творів. Монологи і діалоги, загальна тональність розмови дійових осіб, відповідно добрана лексика, структура фраз, уся зображальна палітра Мизинця сприяє розкриттю настрою, душевного світу персонажів. До речі, навчаючись у класиків, В. Мизинець перейняв (а також і поглибив) цей прийом, прийом «бачення світу крізь призму чуття і серця не власного авторського, а мальованих автором героїв»¹ у В. Стефаника, за влучним виразом І. Франка, «абсолютного пана форми», зокрема короткого епічного жанру новели.

У новелах В. Мизинця не знайдеш докладного опису душевного стану героя, а тільки окремі вказівки на його поведінку у відповідній ситуації. При чому саме в них і виявляються риси характеру героя.

Одним з засобів творення образу, за допомогою якого Мизинець проникає в психіку людини, є портрет. Портрети в новелах динамічні, активні, психологічно загострені, вони поглиблюють, удосконалюють показ «діалектики душі» персонажа. Змальовуються стисло, накладаються на полотно твору виразними густими мазками, — підкреслюють вдачу персонажа, його характер, соціальну приналежність тощо. Впадає в око надзвичай-

¹ І. Франко, «Старе й нове в сучасній українській літературі», «Літературно-науковий вісник», 1905, т. XXV, стор. 83.

на лаконічність, уміння одним штрихом, деталлю окреслити психологічну тональність.

Як живий стоїть перед нами п'ятнадцятирічний Юрко (новела «Малий»). Його портрет «розкиданий» в різних місцях. Юнак подає снопи в барабан молотарки. Робота ця надто важка. Хлопець з нетерпінням чекає обіду. Відповідно до ситуації змальовується і його портрет: «Юрко щоразу витирає рукавом піт і пожадливо приглядається на сонце... Вила підіймаються повільніше. Руки як перебиті».

Далі, після епізоду знущання жонци (управителя.— М. Д.) над його молодшою сестрою, що не змогла втягти на вагу великий мішок зерна, портрет юнака, відповідно до гніву, що спалахнув у його душі, подається напруженими, уривчастими мазками: «Вогні порснули під білими бровами Юрка. Серце стиснули кліщі». Хлопець відплатив за образу сестри (на голову жонци впав обірваний пас)— і автор удосконалює психологічний малюнок героя: «Очі його блищали тріумфом і впевнено казали: «Не завжди терпітимемо». Обличчя заходило суворістю». А ось кінцеві акорди Юркового портрета: «Юрко палахкотів вогнем. Не рухався. «Не лізь, бо понижу, як жабу! Доволі вже!..»— закричав він до жонци... і зі зручністю жовніра рішуче наставив перед нього вила».

Важливу психологічну функцію відіграє в новелах В. Мизинця пейзаж. Як правило, він імponує загальному настрою твору чи підсилює окремі нюанси душевного світу персонажа. Тяжкі думи скували мозок головного героя з новели «Комасація»: голодували діти, за криваву працю в пана одержав мізерний гріш, місцевий глитай намагався відібрати потом і кров'ю вирощений сад. Що робити? Де шукати правди і захисту? Ця безвихідність становища підсилюється в новелі й

лаконічною пейзажною картиною: «Рвонув перед авто вітер, і пилюка клубами бухнула в очі».

А ось пейзажна картина з новели «Шарварок»: «Розмріяна безмежна блакить давно вже розквітла золотим маком і пахтіла лоскотною вогкістю. З недалеких лугів віяло подразливим запахом свіжого сіна. В гаю тужно перекикались сичі, а з болота обзивався кулик...» Вона посилює драматичну картину твору: настали гарячі переджнивні дні, трава просила коси. А селян примушували «відбувати» шарварок — лагодити задаремне панський гостинець.

У новелах Мизинця відбито політичне зростання свідомості простих людей західноукраїнських земель. Протестують проти несправедливих панських законів герої новел «Комасація», «Бандохи». Вбиває свого колишнього деспотичного начальника Микита Власів у новелі «Ворог», підбурює селян не коритись властям Іван з твору «Шарварок». У новелах «Виконати!» та «В пілсудській тюрмі» Мизинець змальовує образи комуністів-підпільників, загартованих у жорстокій боротьбі з окупаційним режимом. Короткими, уривчастими фразами, імпресіоністичними мазками ліпить письменник привабливий образ революціонера:

«Він, як член місцевого райкому, йде посильним до... друкарні, законспірованої в одному з підвалів дому, що на краю передмістя.

Під пальтом — стіс рукописів різного змісту.

Жовтневі відозви, плакати...

Він завжди носить!

До друкарні, до комітету. В районі й поза.

В села й хутори — до товаришів.

Сам на себе взяв цей обов'язок.

Не було кому — малувато їх у місті лишилося після торішніх арештів.

І так уже півроку.

Без спочинку, без втоми.

Удень — на фабриці, за насущний кусок хліба; вночі — продовження діла, започаткованого товаришами, що тепер у тюрмі.

Йому погода, сльота день-ніч — все одно.

Як треба — готов!

Не існує небезпеки.

Одно гасло:

«Виконати!»

І завжди так.»

Змальовуючи жорстоку боротьбу трудящих західно-українських земель за своє соціальне і національне визволення, В. Мизинець розкриває звирячі методи, до яких вдавались пілсудчики у «викоріненні червоної зарази» на східних кресах: підкуп, підступ, засилання провокаторів, убивства з-за рогу.

Про викриття провокаторів дефензиви йдеться в новелі «В пілсудській тюрмі». Колишні петлюрівці, назвавшись комуністами, намагались розкрити партійну мережу на Волині. Досвідчений конспіратор Павло Микитюк одержує перемогу, виявляє їх.

У кількох своїх творах В. Мизинець викриває облудну діяльність церкви та її «чорного легіону» — попівства. Як ніхто інший, знав він його побут, паразитичне життя, ціну проповідей і вчинків.

Моторшна своєю життєвою правдивістю картина взаємин попа з селянами постає в новелі «Вполював». Розбещений піп, догоджаючи попаді, в гарячу пору жнив вийшов на полювання і замість тетері застрелив селянина. Однак він не став перед судом, залишився непокараним.

Кар'єрист, здирник, душитель усякої живої думки, шпигун і підлабузник — таким постає «батюшка» в

новелі «Куми». Він відверто виявляє свою зневагу до селян, хоча й розуміє, що без них йому не прожити. Він певен, що народ, здобувши освіту, забуде церкву і перестане боятися його, і тому просить безбожника Ониська не агітувати проти нього. «Ну, годі, Ониську, годі,— заговорив зовсім лагідно.— Ти хоч що знаєш, то сам знай, а інших не вчи. Бо як люди понаучуються і все знатимуть, то й церкву покинуть, і попа забудуть. А поки що нехай там сидять тихо, так як є, розумієш? Треба ж і нам жити...»

В гостро драматизованому тоні змальовує В. Мизинець картину «освяти паски» в новелі «Великдень». Власне, освяти не відбулося, бо піп зажадав високої плати. Селяни з обуренням покинули церковний майдан, а він «стояв на сходах церкви і громовим голосом кидав услід своїм парафіянам тяжкі і грізні прокляття».

Антирелігійні новели В. Мизинця свого часу знаходили неабияке схвалення читачів. Про це читаємо в одному з листів до редакції журналу «Вікна». «Дуже припало нам,— пишуть селяни,— до вподоби (йдеться про новелу «Вполював».— *М. Д.*), бо розкриває про наших попів правду. Навіть дуже віруючі старі люди, як почувли Мизинцеве оповідання про попа, то казали, що не треба нам попів»¹.

В. Мизинець писав також нариси і репортажі. Кращим серед них є «Село в прірві», де виразно змальовано картину тяжкого економічного і політичного стану волинського села, його класове розшарування й зростання класової свідомості.

Після розгрому редакції журналу «Вікна» та заборони літоб'єднання «Горно» (1932) В. Мизинець на деякий час замовкає. Він повністю віддає себе партійній

¹ «Вікна», 1931, № 10, стор. 71.

роботі, організовує страйки, маніфестації, партизанські загони. В 1935 році поліція натрапила на слід поета і заарештувала його.

Про життя і творчість письменника в 1934—1939 роках відомо дуже мало. Знаємо лише, що 1939 року В. Мизинця з луцької тюрми, де він відбував ув'язнення, визволила Червона Армія.

З вересня 1939 року В. Мизинець віддався педагогічній роботі. Він — завуч семирічної школи в рідному селі, активний учасник культурного перетворення життя на Волині.

В 1941 році Мизинця було мобілізовано до армії. Під час війни він потрапив до полону і перебував у Холмському таборі. Повернувшись додому, зазнав переслідування з боку бандерівців та німецьких властей. Мав зв'язки з червоними партизанами, допомагав їм. Працюючи в конторі бджільництва в Любомлі, збирав відповідну інформацію, діставав медикаменти. 7 серпня 1943 року за доносом провокатора В. Мизинця було заарештовано, а через чотири дні, після страшних катувань у гестапо, його разом з шістьма іншими місцевими комуністами розстріляно в передмісті Любомля — в Компіньонівському саду.

Влас Мизинець залишив порівняно невелику спадщину. Частину рукописів поетичних і прозових творів знищила польська дефензива, чимало спалили фашисти. Але й ті твори, що дійшли до нас, засвідчують: поет жив болями і горем свого народу, його думами і прагненнями і всі свої зусилля, письменницький хист повністю віддавав справі боротьби за визволення трудящих Західної України. Кращі вірші й новели В. Мизинця — гідний вклад в українську літературу.

Микола Дубина

ОПОВІДАННЯ

**ВОЛИНСЬКІ
ОБРАЗКИ**

КУМИ

Не хотілося мені йти до сусіда Ярміла за кума. Бо то, бачите, йди, так неси попові пару злотих і буханець хліба та кланяйся, проси, в руку цілуй, а я так якось не потраплю. Ще й до того не пам'ятаю навіть, коли у сповіді був. А наш панотець страх не любить таких! Зараз починає ганити та з хати додому жене. А що вже в неділю в церкві покаже, то е-ге! Таку «анахтему» тобі відпустить, що аж усі святії від страху морщаться.

«А то виродок, поганин, більшовик, безбожник, анцихрист, прислужник люципера, страшний грішник, цуратися такого треба християнинові... У тартарах їм місце, вогнем геєнським їх будуть палити, гарячу смолу пити даватимуть...»

І так зо дві години, поки в прокляттях зжене злість. Страшно ненавидів він мене. Завсіди, «обличаючи» своїх парохіян в байдужості до церкви та релігії, в неувважності їх до свого пастиря і тому подібне, вказував він на мене, як на «корінь лиха».

«То таки той Онисько понаучувався дечого такого в Совітах та й сюди привіз. Бачите, він сам не ходить ні до церкви, ні до сповіді й інших, особливо молодиків, навчає так само. Йому, каже, не треба ні бога, ні попа, нічого на світі. Знайшов собі якусь повію та й живе «на віру», як та скотина все одно. А то тяжкий

гріх за таке. Колись би такого із села вигнали. А тепер? Ніхто й уваги не звертає. Кажуть: хай як хто хоче, так собі живе. Ні, так не можна. Пам'ятайте, накаже вас господь, як не будете від нього навчатися, до церкви ходити та пастиря свого уважати».

Отож, як став мене сусід просити за кума, я й сказав: «Знаєте, Ярміле, що, йдіть собі шукати деінде кума, бо... ви самі знаєте, в якій я згоді з попом. І до церкви не ходжу, і до сповіді. Він і так проклинає мене з казальниці, та й у церкві казав, що хто не сповіданий, хай не приходить за кума, то як же я піду? Йдіте до Романа або до Євтуха, ті хлопці в ласці в попа».

Але сусід Ярміл стояв на своєму.

«Ходіте та й ходіте, не зважайте на попа, хай там що хоче, а я таки хочу, щоб ви були в мене за кума».

«Та не можна ж таки. Тож до нього зайти, то він зараз скаже від кума буханець хліба та три злотих, а я до таких податків не дуже сквапний».

«Та я вам і хліб дам, і гроші, тільки йдіте. Йй-богу, я ж вас прошу як сусіда, чуєте, Ониську!»— вмовляв мене Ярміл.

Я чухався в потилиці — не хотілося відмовляти, не хотілося й іти.

«І ходіте, ходіте», — не переставав сусід.

Ну, думаю, піду. Але... не хочеться.

Одягнувся я та й пішов. Мене вже ждала кума з малим на руках. Стали ми збиратися. Кум Ярміл бере найбільший хліб та три

злотих, дає мені, щоб, мовляв, мав з чим до попа приступити.

«Та бігме, — кажу, — не візьму, хай що хоче. І хліба не дам, і грошей ні. По закону християнському за те плати не належиться».

«А не впирайтеся, візьміть хоч гроші, бо він же розсердиться та ще, чого доброго, хрестити не схоче».

«Овва, то тільки й біди, як не схоче. Не бійтеся, і нехрещене буде все одно людиною, раз людиною народилося. Ходім».

Ось ми й пішли. Входимо на кухню. В кухні сидить тільки слуга, та кухарка щось пореється коло плитки. Неділя, тому й слуга в хаті. Я присів на стілець, а кума щось пошептала кухарці. Та промовила «зараз» та, вкинувши в плитку дров, пішла в кімнату. По хвилі виїшла.

«Казав батюшка почекати, поки нап'ється чаю».

Я закурив і почав із слугою балакати.

«Давно вже служите?» — питаю.

«А ось четвертий місяць буде».

«Почім згодилися?»

«Е, нема чого казати. Сто десять злотих у рік».

«І більше нічого?!»

«Нічого. Тільки стравунок його».

«Добре хоть їсти дає!»

Слуга робить квасну міну.

«Він дасть! Хіба б у самого назад вилазило. Наварить з притухлої капусти борщу та бараболі примерзлої, от тобі й їда...»

«Бачите! Скупий, мабуть?»

«Те-е, та я вам кажу, що ще такого «схименика» зроду не бачив! Як робити, то кричить аж піниться, а як їсти, то... «Твій, — каже, — мужицький живіт витримає і притухле, і примерзле». А той хліб, що з «мисок», то оддає псам та свиням».

«Еге! То значить попівські свині «поминають» мужицьких покійників?»

«Або ж, думаєте, дасть людині з'їсти? Хіба як принесе з похорону того буханця, що на віче кладуть, то на стіл кине, щоб слуга до борщу мав».

Я покрутив головою.

«Таж того хліба навіть їсти не годиться, хоча це й хліб. Бо то ж як чоловік помре на яку хворобу або заразливу слабість, то ж то легко до того хліба вчепитися».

«А що ж ви думаєте, то правда. Ой, так, так! Я й сам те добре знаю. Раз отак я обідав та не брав того хліба їсти. А він як назрів на те та й каже: «Чом не береш хліба, певно, вмерти боїшся?»

Надворі почувся тупіт. Скригнули двері, і на кухню увійшло четверо людей: два чоловіки і дві жінки. У одної мале на руках. Теж до хреста. «Добрий заробок, — думаю, — буде попові, бо аж дві пари кумів». Спиталися попа. Кажемо трохи почекати. Доброї півгодини чекали ми, а попа щось нема та нема. Мені вже надійшло «чекання».

«А біжіть-но до нього, — кажу врешті кухарці, — а то, може, досі спати поклався».

Кухарка пішла і скоро вернулася.

«Зараз буде», — каже.

По хвилі вийшов піп. Усі куми похапно привітали, вклонилися та почали підступати до руки, яку він ще здалеку наставляв. Я теж оддав «добрий день», але бачу, що піп на мене і не вважає. Сів я назад на стілець, видобув з кишені тютюн та почав крутити цигарку. Піп найперше звернувся до тих, що пізніше прийшли.

«Чие то дитя до хреста?»

Сказали.

«Ага! То вас дві пари кумів?»

«Так, батюшко, дві».

«А хліб принесли?»— питав безцеремонно.

Куми поспішно стали виймати з хустин хліби.

«А гроші? Гроші зараз. По три злотих од кума і по два од куми».

Куми знов похапно полізли в кишені, почали виймати срібні й нікелеві монети та втикали попові в руку.

«В мене, батюшко, бракує півзлотого», — несміливо каже одна.

«Півзлотого?— мало не скрикнув піп.— Хіба ж ти не знаєш, що два злотих від куми. Га? Треба було взяти».

«Ай, батюшко, та вже опустіте»,— почали просити всі четверо.

«Ні, ні, не можна! Що треба, то треба. Я й так небагато беру. Он новосільський батюшка бере від кума чотири злотих, а від куми — три. Кого хочете спитайте. Я й так дешево... Ну, шукайте хуткіш гроші»,— настоював піп.

«Та бігме, батюшко, більш нема й одного грошика, я й на ті ледве зібралася, остан-

ніх десять яєць мусила продати», — благала кума.

Але піп стояв на своєму. Посилав куму, щоб десь позичила півзлотого. Кума відказувала, що вона тут поблизу не має нікого, хто б міг позичити. А піп своє — таки не можна з неї взяти півтора, як з другої береться два.

«Та я вже вам, батюшко, потім принесу», — відпрошувалася кума.

«О, вже мені не один так приносив! Аби-но звідси пішов, то більше його й не побачиш. Хіба покинеш мені оцю хустину на застав», — упирався він.

«Таж мені хустини треба буде».

«Ну то шукай гроші!» — grimнув піп.

«То ж бійтеся бога, батюшко, хустину в застав. А гроші я роздобуду і віддам. Бігме віддам, присяй-богу віддам», — божилася кума.

«Аніні. Інакше не можна, бо ти не принесеш».

Піп узяв від куми хустину, сунув у кишеню гроші. І, сказавши тим «почекайте», звернувся до своєї куми:

«А то чие?»

«То Заболотного Ярміла», — відповіла.

«А хто за кума?» — ніби й не помічаючи мене, питав піп.

«А от... Онисько, Ярмілів сусід», — показала кума.

Попа наче варом облило.

«То ти, Ониську, прийшов за кума?» — мало не кричачи, звернувся він до мене.

«А що ж? Раз чоловік просив, то прийшов», — спокійно відповів я.

«Тобі не можна бути за кума», — уже підступив ближче до мене піп.

«А то чого? Хіба я турок, чи що?» — здивовано спитав я.

«Та ти гірше турка! Ні до церкви не ходиш, не сповідаєшся, попа не признаєш, у бога не віриш, бо безбожник», — трясся піп.

Усі жахливо вп'ялили на мене очі.

Піп далі сипав громом:

«Тебе в хату гріх пускати християнинові, тебе треба цуратися як поганина, ще й гірше, бо ти невіра, безбожник, анцихрист... Закон не дозволяє...»

Я піднявся, взявся за шапку і звернувся до куми:

«Ну то, кумо, йдем додому, бо закон не дозволяє. А три злотих з кума закон дозволяє, га?»

Піп вп'ялився в мене і стояв наче вкопаний.

«Йдемо», — сказав я ще раз кумі, надів шапку і направився до дверей. За мною несміло ступала кума. Не встиг я простягти руку до клямки, як мого попа наче щось підштовхнуло. Він поспішно ступив за мною і схопив мене за рукав. На очах грали зловісні вогники.

«Слухай, Ониську! Стій-но!» — заговорив він трохи легше.

«Нема чого стояти, коли так», — сказав я і надушив рукою на клямку.

«Але стій-но, чуєш? — міцніше вчепився він за рукав. — Який ти впертий чоловік, я не розумію! Вертай-но ся! Ну, впертий, ну, впертий! Хоть би попросив або помовчав, а то одразу в двері».

«Що ж я маю вертатись та чого просити. Раз ні, то, значить, треба йти», — настоював я.

«Ну, годі, годі! Давайте гроші. Де хліб?» — лагідно запитав він. І обернувся до куми, думаючи, що в неї хліб.

«Нема в мене ні хліба, ні грошей, і нічого я сюди не брав», — запевнив я його.

«А нащо ж так ішов? Чому не взяв? Треба було!»

«Отак ішов і не взяв! Бо не належиться. . .» — кажу.

«Як то не належиться?» — перепитав піп.

«Так, за дар божий вам платити не належиться», — пояснив я.

«Як же так?» — скрикнув здивовано.

«Та так! Як не хочете хрестити, то йдемо додому», — твердив я.

«Ну, то хоч... кума нехай заплатить», — уже напівблагаюче заговорив піп.

Я хотів затримати куму з заплаатою, але вона вже встигла оддати хліб і рахувала гроші, по які в попа аж рука тремтіла. Він, видко, був розлючений, але стримувався. Швидко сунувши в кишеню гроші, сказав усім кумам іти за собою, тільки остався я один на кухні. Піп, думаючи, що я піду додому, закликав куховарку і сказав їй, щоб я зачекав. Майже з півтори години чекав я, поки похрестили. Перше вийшли тих дві пари кумів і швидко пішли додому. Трохи згодом вийшла і моя кума, а за нею піп. Я вже піднявся йти, але піп сказав кумі почекати, а мене покликав до себе в кімнату.

«Чого ж то він кличе? — думаю я собі, і аж сміх мене бере. — Хіба сповідати буде?..»

Піп лагідно підсунув мені крісло і попросив сісти. Трохи з жалем дивився спідлоба на мене.

«Ну і впертий же ти чоловік, Ониську, — нерішуче промовив за хвилю і покрутив головою. — Ну і впертий!.. Ще я таких не бачив. Борони боже, якби всі люди такі були, то попам хоч пропадай», — говорив з докором.

«Я не впертий! Тільки я люблю правду. По-моєму, так — то так, а ні — то ні», — говорив я рішуче.

«Ну так, — притакнув піп. — Але ж ти, Ониську, чоловік письменний. Як можна робити таке при стількох людях, подумай? Тож другий подивиться на тебе і собі так буде! Бо якби ти вже тільки сам, то я б тобі нічого не казав. А то... п'ятеро людей, а він... Не належить, каже, попові нічого за христини й годі! Ти ж повинен знати, що то шкодить нашому інтересові».

«Ну, як хочете, а по стільки брати, то таки занадто», — докоряв я.

«Ай, Ониську, де ж то занадто! Тож і нам треба якось жити», — толкував піп.

Я покрутив головою і гостро подивився на попа.

«Ой, не грішіть. Бо я вам скажу, що просто вам скільки не дай, то завжди мало... За христини, — отак з двох кумів недалеко п'ятнадцяти дай, потім за ввід три дай, за вінчання — копу дай, за похорони півсотні дай, і за сповідь дай, і дай, дай, без кінця дай!..»

Вродишся — дай і вмреш — дай. А вам усе мало! Де ж стільки набрати?» — гарячився я.

Піп виправдовувався-таки далі:

«Ну що те говорити, Ониську... З кого ж узяти? Таж ви хазяї, ґрунта маєте, то треба ж з вас узяти?..»

«Правда, хазяї! — скрикнув я. — Маємо ґрунта, що е-е! В мене, наприклад, дві десятини землі, а п'ятеро сім'ї. А у вас п'ятдесят десятин на одного! І вам ще мало, ще вам з нас треба брати...»

Піп нахмурився і заходив по кімнаті. Я стояв.

«Ну, годі, Ониську, годі, — заговорив зовсім лагідно. — Ти хоч що знаєш, то сам знай, а інших не вчи. Бо як люди понаучуються і все знатимуть, то й церкву покинуть, і попа забудуть. А поки що нехай там сидять тихо, так як є. Розумієш? Треба ж і нам жити... Ти от хазяюєш, ореш, сієш і якось їси хліб. Ну а...» — не договорив далі.

«Ой! — сміюся я. — Орали б і ви, як би курилось!»

Піп з благаючим виразом на очах звернувся до мене:

«Так, так, Ониську... Там-но хоч не базікай так багацько. Не мороч людям голови чим не потрібно».

«Не бійтеся, — кажу. — Прийде час, то таки на правду ваші памороки звіються з людських голів!..»

Попові стало ніяково. Не мав, мабуть, чого більше зі мною говорити, бо сказав йти, а то досі кума очікує. Я направився до виходу.

«Там-но приходь до сповіді, годі вператися, без гроша висповідую», — кинув він мені вслід.

Я усміхнувся.

«Добре, добре. Чекайте. До архієрея колись поїдемо разом!» — відповів я, зачиняючи за собою двері.

«От біда вперта», — почувся за мною млявий попів голос.

ВЕЛИКДЕНЬ

Надворі починався гарний теплий весняний день. Блакитне небо усміхалось зеленій пишній землі якимсь небуденним усміхом... Рясні вишневі садки були вже в повному розцвіті і сповнювали повітря медовим запахом.

У кущах весело насвистували солов'ї свої чарівні пісні. В недалекому гайку привітно кувала зозуля. На кремезній липі бадьоро клекотали бузьки. З дзвіниці неслоь клекотливе баламкання дзвонів.

Все те зливалося в одну всеохоплюючу мелодію і лунало дзвінким гомоном.

Село не спало. Ще опівночі завітав до нього великдень. Над ранок уже всі ворушились і шумними товпами валили до церкви.

Старі дідусі й бабусі йшли, щоб десь у куточку тихо собі пошепотіти наперегони одне з-перед одного молитви. Молодші баби йшли, щоб приглянутись поміж дівчатами, яких сьогодні буде багато, та котрись намітити для синка до зелених свят... Молоді хлопці йшли, щоб наморгатись та посміятись до дівчат, які заздрісно позирали на них. Дівчата, гарно вбрані і чепурні, йшли, леліючи в собі мрію, що ось якраз котра, може, припаде до вподоби якомусь хлопцеві... Середніх літ чоловіки, самі господарі в селі, йшли з цікавості подивитися на нового душопастиря, який тільки-но прибув до них після вербниці на місце того,

що вони за піст постарались із своєї парафії викинути. Тамтой був барзо пустий, багато брав за хрестини, за шлюб і за похорон... Так що з бідного чоловіка дер останню шкуру. І парафіяни якось постаралися збутися його.

Думали, що, може, інший буде ліпший та уважливіший. І ось того «іншого» вони тепер мали.

Тому-то йшли всі, хто й цілий рік не був уже в церкві, щоб хоч трохи придивитись до нового душопастиря та хоч розпізнати його натуру.

Словом, кожний, йдучи до церкви, мав собі в голові думку і свою окрему ціль.

Сходило сонце.

Невеличка сільська церква була залита золотими вогнями і шумно гомоніла.

Кругом церкви стояли щільним рядом у біленьких кошах паски. Великі білі паляниці здалека блищали від свічок, що горіли біля кошів.

Печені поросята — великоднє м'ясо, що його так полюбляли волинські селяни, — повиставляли з кошів маленькі рильця, немов смакуючи зелену травичку...

На цвинтарі було гамірно. Біля кожного коша стояв хтось з власників паски, гомоніла товпа чоловіків, хлопців, дівчат. Говорили, сміялись. Розглядали паски. Смакували очима білі хліби, що бували в них тільки раз на рік, та жарені поросята...

Всі нетерпляче очікували, коли вже вийде піп та посвятить. Вже ж час! Сонце зійшло...

Якийсь дядько не витерпів.

— І чого він сам у тій церкві моняєця досі, колька його відає?.. І якому він там рожнові одправляє!— гомонів на весь цвинтар.

— Еге. Хоч іди бери за комір та виводь,— докидали насмішкувато з натовпу.

— А несвяченого, людкове, не можна їсти, га? Мабуть, не можна?— питав високий кремезний дядько, іронічно посміхаючись до всіх.

В натовпі сміялись:

— А в горлі застряне несвячене!

— Одразу, тільки вкусиш, кілком стане...— насмішкуватою погрозою відповідали.

Дядько махнув рукою.

— Ану, посвяти каміння й попробуй! Чи проглинеш. Чи не застряне в горлі...— знов почувлись у натовпі нетерплячі, незадоволені голоси.

— Ні, людкове. Щось той наш новий попик, видно, не барзо про нас думає. Хоч і тамтой був добрий, але й цей, видно, добра задержкоза...

— Як. Так, так. Видно по ньому, що не уважить. Якийсь такий бистрий та сурорий.

— Ей, чоловіче. Де ти коли доброго попа бачив? Усі вони однакові. Як маєш гроші, то добрий, а як ні, то з хати вижене, наче пса...

— Ото правду кажеш. Ото правду... Вже то до попа без грошей не потикайся...

— І як мало маєш, то теж не підходь...

— Ага. Бо в них рукави широкі, кишені глибокі...

— Отак і загортає ними та в кишеню пхає.

— І ніколи не напхає. Все мало та мало,— по цілім цвинтарі нісся веселий регіт.

— А щось довго не виходить святити. Хіба хоче, щоб несвячене їли,— знову загомонів невдоволено якийсь дядько.

— Може, хоче, щоб заплатили,— догадувався інший.

— Може бути, — відгукувалися з натовпу.

— А що ти думаєш... Не знаєш ще їх, як вони тепер уміють! Понаучувались за все гроші брати...

— Тепер, чоловіче, за гроші то й ціле небо купиш...

— А без грошей? Тільки з голою душею?

— Без грошей. А в пекло на самісіньке дно не ласка? Чортам смолу возити?..

Знов весь цвинтар вибухнув сміхом.

— Ну, людкове, сьогодні не посвятить пасок, бігме, не посвятить!— говорив до натовпу від коша якийсь уже старий дядько, котрому, видно, давно вже текла слина від запаху білої паляниці та печеного поросятка.

— А йди-но, Іване, по того попа, а йди-но,— штовхали насмішливо якогось недолугу, що жадібно дививсь, роззявивши рота, на паски.

Аж ось і повалив останній люд з церкви. Цвинтар густо залюднився. Всі якось підбадьорились. Нарешті дочекались...

А в церкві, чути, брязкотіли хоругвами. На цвинтар виходила шумна процесія. Хрести, хоругви, великий образ на носилках якось похмуро замаяли в повітрі...

Гомін на цвинтарі притих.

— «Рцем, братіє, і ненавидящих нас простім вся воскресенієм», — жалібним тенором тягнув дячок з попом, спускаючись на сходи.

Піп зупинився. Дав рукою знак товпі, щоб притихла.

Цвинтар як би на хвилю завмер.

— Так що, людкове, я вже йду вам пасок святити, — повів, якимось заминаючи голос. піп. — Але, знаєте, що мені належить за те? Від кожної паски по... золотому... Розумієте?..

Цвинтар здригнувся. Натовп заворушився.

— Як по золотому?! Від паски по золотому? Належить за те, що посвятить... За те й гроша не належить!.. Хто те видав?

— Але що ж вам по золотому? Дорого? — серйозно бухнув у гамірну товпу піп.

А в натовпі голосно загомоніли:

— Досить, батюшко, з вас, досить!.. За сповідь брали по півзолотого... З молитвою ходили по селу — брали по півзолотого і по п'ятаку яєць. А тепер ще хочете за свячення по золотому?.. Занадто вже буде!..

— Цить-но, людкове! Отого тижня ніхто у мене на сповіді не був... А як ходив з молитвою по селу, то скрізь хати були позамикані, — відмовлявся піп.

Але ніхто його вже не слухав. На цвинтарі гомоніли, трудно було щось зрозуміти.

Піп нетерпеливо ждав, що вирішать люди.

«Вже ж такі дурні мужики не будуть несвяченого їсти», — впевнено думав собі.

Натовп трохи вщух.

— Так що, батюшко, не будете святити? — остаточно запитав цілий цвинтар.

— По півзолотого, як хочете, — спустив одразу піп, побачивши, що не жартують.

— Годі, коли так. Ідем. Забирай паски! —

заговорив кремезний дядько, рішуче беручи в руки свій кіш.

Цього було доволі.

Товпа захвилювалась. Люди гомоніли, кричали... Кожний брав свій кіш і, не гаючись, виходив з цвинтаря.

Піп, як оголомшений громом, стояв на сходах і дививсь на всю оту хаотичну мішанину.

По хвилі схаменувся.

— Що ж ви, людкове, не християни? Несвячену паску їсти? Бог вас покарає... Кожному вам перший кусок кілком у горлі стане!..— загомонів з погрозою.

— А язик би тобі кілком став за те слово!— почулось у кількох місцях з-поміж людей.

Цвинтар пустів.

Святі на хоругвах понурились і жалібно дивилися вслід людям, які розходилися з цвинтаря.

Сам Ісус Христос на великому образі, здається, як би здвигнув брови і з гострою докорою дививсь просто в очі попові.

А «божий слуга» забув про святий великодній день всепрощаючий. Стояв на сходах церкви і громовим голосом кидав услід своїм парафіянам тяжкі і грізні прокляття.

НАЙМИТ

Багато поля в Козолапа: п'ятдесят десятинок. Придбав ще недавно, коли його односельчани з біженців повернулись.

...У війну, як люди виїхали, Козолап поневолі залишився: не мав ні коня, ні воза. А тоді жив він злиденніше, ніж кожний з його односельчан. Землі — три десятини, а худоби — одна курка. У хаті вдвох з жінкою, а на поле — боже збав — орендували сусіди. Любив легко робити, все думав про «легкий хліб», і найбільшим його бажанням було — найлегше прожити на світі, мовляв, не працювавши й не горювавши...

...Замолоду служив у дворі. Калатався то за польового, то за нічного сторожа. Потім за «невідповідне пильнування» пан його на «функцію» пастуха. Пас досить чимале стадо, що складалося з бидла¹, овець і... одної кози. Коза, масна шкодниця, тільки стадо на подвір'я, а вона стриб у городець до салати та гарбузів. Поки вижене — в городі як сапою походив. Пан завважив — мало не прогнав, заборонив надалі таке... Козолап за потилицю: що його тут робити з бідую? На шнурок — тягтиметься, погань, до біса. Нарешті, добився. Приганяючи стадо, недалеко подвір'я козу за ноги, — а вона в полі спокійна! — на

¹ Рогата худоба (польськ.).

плечі і хоч важка, та до хліва. Раз якийсь жар-тун-слуга забачив цю махінацію та в дворі всім слугам і служанкам: таке й таке наш Кирик з козою виробляє. Тоді його на сміх і в жарт: Козолап, Козолап. Так його й прозвали. Згодом це штучне прозвище дійшло до села і... Козолап до сього часу...

Отак жив Козолап, доки його односельчани під час війни не виїхали в біженці.

...А коли село зосталось пусткою і околицю зайняли німці, Козолап — за працю. Найперше — до себе сусідське майно. Потім роздобув десь візка і ну — самотужки з жінкою з цілого села. А що село було в глухому закутку, далеко від міста і шляхів, німці йому мало перешкождали. Натягав, що ніде дівати. Перейшов до просторої хати сусіда та зайняв два околишніх підварки¹ і загосподарював. Збіжжя, одежа — з цілого села тут. Тішився дуже з цього. Та не раз до жінки:

— От дурні. Поїхали, а ми розпоряджаємось...

Але цього всього йому ще мало. Було почне:

— Ну, богу дякувати, що насовав, то насовав. На сто літ, аби здоров'я.

Далі, жалкуючи:

— Але якби продати. От гроша...

Жінка головою:

— Еге. Кобто. А то залежитья, змарнується.

Було й так.

Прийшов голод. Найгірше по містах, бо

¹ Склад, комора (польськ.).

сільського населення було мало. Та й хліб по селах довше задержався. Потягнулись тоді з міста на село... Випадково довідавшись, що у Козолапа такі запаси збіжжя, до нього цілими товпами, хоч дороги верст десять.

І посипалось Козолапові золото, спершу по п'ять, а далі й по десять за пуд.

За півтора року такої торгівлі він обережно, з завмиранням серця закопував у прибудці своєї хати діжку червінців.

А ще в недовгім часі вибудував собі дім на чотири кімнати...

А коли вибухнула революція й військо покинуло фронти, вертались потроху люди до напівзруйнованого Козолапом і війною села. Козолап ходив тоді надутий, вдаючи перед прибитими лихом односельчанами не колишнього Козолапа, двірського пастуха, а теперішнього багатія на цілу околицю.

Всі на нього завидливо:

— Бачиш, як вийшов. Хата як скляночка...
Ото так збагатів.

Догадувались.

Еге. Кожний забагатів би, з цілого села згрібши...

Невдовзі їли що попало. Зілля заміняло хліб. Кожний — виснажений, зморений — півмерцем. Біда!..

Козолап посміхався в кулак.

Спершу сусіди, а потім і ціле село до Козолапа за хлібом.

— Змилуйся, Кирику, дай. Бачиш — ги-немо...

Погляне скоса і докірливо:

— Що, не Козолап вам тепер?..

А його прохали, благали.

Розведе руками:

— А з якої ж рації маю я хліб давати? Що, мені пан біг з неба викидав...

— То ж так. Але ж де взяти? Розживемось— вдсятеро оддамо. А тепер гинути треба.

— А я винуват? Купіте й їжте,— проговориться.

— Кобто за що, то б еге...

— А землі нема? Продай землю, купи хліба. Землі ж не глитатимеш,— радив Козолап.

І знову розпочав гендель.

Приходили й за вибраний Козолапом кусок землі діставали збіжжя.

У такий спосіб придбав кілька десятин у збіднілих війною односельчан. А коли приїхала пані й почала продавати двірську, Козолап відразу заплатив за сорок десятин найліпшої.

Потім вибудував підварок, купив пару добрих коней та відразу й наймита. Сам, як і колись, не робив, а насідав на наймита. Жоден не служив у нього більше року. Траплялось, що кидали і службу, і платню, а часом і Козолап за щось проганяв. Останнього часу Козолап не міг найти наймита і придобрився до парубка, що служив у другому селі. Олексі дев'ятнадцять літ, з дитинства круглий сирота.

Найнявся він у Козолапа — сто злотих і стравунок на цілий рік — і служить уже дев'ятий місяць. Служба, ще як в полюдського, то так-сяк, а Козолап суворий і сердитий. За будь-що лайка і матюки, що хлопцеві волосся дибом. Добре, що такий вдався — одговори-

ться, не терпить. Роботи в нього обов'язково від сходу до ночі, а їсти як бог дасть. Поснідав — без обіду до вечері, хіба інколи хліба сухого хрупнеш. Опочивок хазяїн на себе бере. У полі цілий день, а приїхав на нічліг, то не спи, щоб коней, бува, не вкрали. В неділю теж робота: підварок підчистити, хліви впорядити, віз підмазати, шлеї та віжки направити. В будень до того не час — у полі треба.

І сьогодні Олекса культивував і боронував цілий день за кусником сухого хліба. З'їв його ще в обід. Вертався голодний і стомлений вузькою болотистою доріжкою поза селом. Сіяв дрібний та густий дощ. Над осиротілою й пригніченою землею непроглядним кам'яним плато — ніч.

...Іхав поволі. Віз перехилявся на баюрах, горнучи колодицями болото. Сидів на голій дощці, підібгавши ноги та скулившись від холоду.

В шлунку, як шинами по соші, гурчало на всі лади. Олекса щораз підгинався та ковтав сире повітря. В грудях — згага, а в роті — млосно від голоду.

«Ех, якби кусничок хліба, — думалось йому. — Коб було залишив трохи», — жалкував. Замерз, здригався.

— Е-е-е. Коли ж до тої проклятущої доли доб'юся? — сам до себе. — Ще з півверсти, а дорога — самі баюри.

Закашлявся. Вйокнув. Знизав плечима на всі боки.

— Коб не вивернутись до чорта, а то борін на віз не всунеш.

Хухнув міцно в повітря.

В голові зароїлось.

— Ну й життя ж, та й важке. До ночі отакого холоду мордуйся. Їсти по-людськи не дасть; сало черви точать, а попроси, то: «Хто в середу та п'ятницю скоромне поїдає, того мати божа до раю не приймає...» І за сто — в рік. Тут — аби тільки. От виродок. На чужій кєр-вавиці як продався. А перед вїйною? Такий самий, як я, — докірливо. — Сам же служив, а над слугою жалю не має. Ні поїсти, ні спочити. За що-будь: «А ти, ледарю, неробо! Ще те треба, то того не зроблено». Увесь день в полі. А вночі коней паси... Щоб ти провалився.

Позіхав.

— Ох-хо-хо. От біда. Коб одслужити хутчїй. Зітхав.

— Лихо не мати нікого й нічого. В наймах мусиш... Бог би то скарав. І дід був наймит, і батько, й мені прийшлося. Паскудство на світі! — плюнув у ніч.

Дід служив у попа двадцять літ, на старість за пліт викинув, батька коні панські забили...

Гірко до себе:

— Як то мені буде на світі?..

Дрімота сковувала думки. Втома клонила голову. Почав мружити очі.

Щось, наче піднявши, згойдало — і в очах тьмяно-зелені кружки...

Прокинувся від гуркоту грому... Підняв голову і очі в ніч... А над ним грубий, злісний голос:

— Отак їхати, чорт твоїй матері! Дивись-но, куди заїхав, аби тобі вилізло!

Олекса спам'ятався, де він і що це за крик.

— У пику тобі, тільки не хочеться, аби знав на другий раз, як спати, — кулаком перед очі Козолап.

Олекса скочив, побачив, у чім річ.

— А де ж я так заїхав, що кричите? — озвався.

— Як то де, не бачиш!?! Абись так вісь поламав?!

Виявилось, що задня вісь зачепила за стовп.

Олекса холодно:

— Е-ге. Так-то поламати...

— Ну-ну. Не розпускай морди, а хутчій випрягай, коні змучились.

Олекса щось буркнув під ніс.

Козолап наказував:

— Зараз воза почистити та коні на нічліг, а то як дошки...

Олекса бурмотів.

— Та гляди не спи. А то щоб лихе не трапилось. Бо, як бачу, ти в мене до спання зух...

Олекса — голосніше.

Козолап нервово:

— Чого бурчиш, як ведмідь? Неправду кажу, що? За сто злотих спати думаєш?

Олекса заговорив.

Козолап люто:

— Мовчи!.. мать! Ти наймит — і кінець. Зараз же коні на нічліг. Та як заснеш, то...

Олекса цього разу не втерпів. До хазяїна і твердо:

— А їсти я хочу чи ні? Спочити мені треба чи не треба? Змерз я чи не змерз? Як ти думаєш?..

Козолапа це роздратувало. Від жодного такого не чув.

Гримів у ніч, аж подвір'я жахалось.

— Щоб я тебе завтра не бачив тут! — тупнув врешті і подався до хати.

Олекса вслід:

— Добре. Заплати — і я піду. Ще таку смердячу службу, аби хотів...

Почистив воза, скинув грубера, борони, коні в стайню, а сам до хати. Де ж Козолап? Заглянув у другу кімнату.

Козолапиha налила пісної юшки, дістала з полиці кусничок хліба, принесла на стіл. Олекса мовчки взявся за вечерю.

Згодом до хати тиць Козолап. Побачивши, остовпів біля порога. До жінки:

— Свиням би краще вилила, як мала йому!..

Олекса смачно сьорбав, тримаючи миску.

«Хіба з рук вирве...» — думав.

А в Козолапа язик ходив шестірнею.

Олекса, доївши, — з-за столу і став одягатись.

— На нічліг коні не веди, не потрібно, — скося на Олексу.

Олекса задоволено:

— Не вести, то не вести. Хоч раз за тиждень спочину.

— Спочивай, спочивай, — невдоволено Козолап.

Олекса нічого не розумів.

«Що б це могло значити — каже не вести на нічліг. Хіба обдумався та дасть спочити. Але чого ж за вечерю кричав?»

Мовчки — з хати.

— А спати в хаті можеш, — Олексі вслід. А самому думка тук-тук в голову: «Може, поганець, якусь капость вчинити на підварці...»

— Я і в клуні висплюся, — Олекса в дверях. Заклав коням конюшини, а сам на сіно.

За кілька хвилин спав як убитий...

Як прокинувся, в клуні задніло. На підварці — голоси і брязкіт заліза. Позіхнув — ех, смачно спалось! — і вийшов. Від'їжджав невеликий сусідній хлопець з боронами, які поклав йому на віз сам Козолап. Йому вслід Козолап мовив щось лагідно.

«То вже, напевно, службі кінець», — догадувався Олекса.

Відкашлявся — і до хати.

Ввійшов Козолап, хмарою брови.

— То вже маєте другого слугу? — спокійно Олекса до Козолапа, який важко сів біля столу.

Козолап зизом на Олексу:

— Так, маю. А ти — лахи під пахи й підштири вітри, — суворо, рішуче.

— Ага. Добре. Давайте ж заробіток, то я вже й ось готовий.

Козолап — підріс.

— Заробіток? А хвиги не хоч?

— Як то? Дарма дев'ять місяців працював? — твердо й рішуче Олекса. — Думаєш, подарую, як інші...

Козолап зразу було по-своєму. Але Олекса не відступав.

— Заплати, я йду, — домагався.

— Так підеш! — кричав Козолап.

— Ні, не піду.

— Голову макогоном потовчу, — грозив.

— Попробуй!..

Довго кричали. Козолап вигнув на Олексі всі матюки і прокльони, а Олекса пригадав Козолапові його колишне і чужу кєрєавицю, з якої розбагатів і яку тепер він виссав з нього, бідного наймита.

Нарешті, побачивши, що Олекса не відступить, Козолап замовк. Подумав, ступив до другої кімнати.

— Скільки ж тобі грошей? — вийшов, гортаючи папірці.

— Як то скільки? Стільки, скільки належиться...

— А скільки належиться?

— Не знаєш? За дев'ять місяців.

— Ти не вислужив року.

— Я за рік і не вимагаю.

Козолап щось мізкував.

— П'ятдесят я тобі даю і шабаш. — Простягнув п'ять десятизлотних Олексі.

— Ще двадцять п'ять, — настоював Олекса.

— Не дам більше. Не варт.

— Як то не варт?..

Знову кричали. Олекса, що перше стояв, сів біля столу.

Козолап бачить — не жарт, набавив з матюками ще десятку.

Олекса наполягав.

По кількох хвилинах крику підкинув ще п'ять.

Олекса настоював на всі і заявив, що не піде з хати, поки не отримає належного.

Козолап бачить, що трудно, — ще й жінка напосілась: «Та віддай біді!» — зі злості плюнув і кинув Олексі всі гроші.

— На, лихо твоїй матері! Абись подавився ними! — крикнув, аж слина бризнула на стіл.

Олекса перерахував, поклав у кишеню і став збиратись.

Жінка щось Козолапові на вухо.

— А вдавиться, я йому дам! — крикнув до неї. — Хліба за таку службу? Каміння розпеченого...

— Нічого. Ще таких служб багато знайду, — махнув Олекса рукою, виходячи з хати.

Козолап, мов божевільний, — з лавки.

— Мня ца й святого духа, амінь, — перехрещена дорога, щоб туди не вернувся, — мотав у повітрі рукою вздовж і впоперек, на всі двері.

БАНДОХИ

Жовтень. День похмурий, непривітний. Гігантськими громадами тягнуться хмари з півночі і всівають холодну землю дощами-снігом. Вітер голодним вовком реве в посохлім бандиллі.

На панському полі аж кипить...

Працюють «бандохи». Привіз їх пан з далекого убогого Полісся дев'яносто душ. Чоловіки, жінки, хлопці, дівчата, підлітки... Копають на чвертки, по фунтові збіжжя... А чвертка, — мішок цілий, — пудів п'ять... Гнуться за сапою каблукою до землі та скостенілими від холоду руками вибирають замазану бараболю до кошів...

Ззаду карбовий ¹, панський посіпака, за кожним сапою перекопує...

— Бандох, пся крив! Ліпше вибирай, бо квіта ² не дістанеш, — горланить.

На краю довгого ряду копачів постара жінка з дівчинкою-підростком. Вдома лишила дванадцятилітнього хлопця і ще двоє дівчаток невеличких... Чоловіка місяць тому в лісі (різав лісничому метри за гілля) дуб забив... Сама вагітна, ось яких півтора місяця до родів. Приїхала. Треба заробити... Торік комасація в їхньому селі перейшла — треба землемірам триста злотих... Клунчину якомсь пересунула на

¹ Обліковець (польськ.).

² Квитанція (польськ.).

хутір, а хатина — порохном розсипалась... Примостилась була літом у куточку клуні, але зимою без печі не всидиш. Писалась на допомогу, та щось про неї й не чути... Два тижні тому за податки зліщитували¹ єдину рябеньку, а піп за те, що чоловіка поховала без кадила (півсотні хотів), страхає, — як передасть справу до начальства, то на кару й гнідої, сліпої на одне око, мало буде... А хліба вродилося — до різдва й п'ятьом машинам не стало б, не те що людям... Що ж тут порадити. Мусиш.

Гнеться, бідна, покректуючи... Бере чвертку — зігнутихся ніяк, живіт. Несе — сопе, задихається; занесе — не розігнеться. Поперек болить... Охне, ойкне, сховає квитка в міщатко за пазуху і знов каблукою до землі...

І так усі...

А перед ними — широко-широко посохле бадилля... А за ними — великі довгасті копці бараболі...

Надвечір заходилася стара — гвалт — на живіт... Скульбилась у бадиллі. Йойкає...

Дівчинка плаче. Жахливо й болісно дивляться всі, та, жаліючи, одягають, хто сердачиною, а хто — соломи від копця під бік...

Жонца² приїхав, посміявся біля копця...

— Хрестини, — каже, — будуть...

Увечері всадовили якось на віз, — кричить, — та до двору по баюрах ледве довели...

Примостили в оборі на соломі, бо пан їм хати не дав, мовляв, забруднять...

¹ Продавати з молотка (польськ.).

² Управитель (польськ.).

Кричала стара та ойкала до півночі. А там:
— Рятуйте, вмираю!.. Ножем у животі ріже!..

Бандохи не сплять. Товпляться над гвалтуючою. Шкода, а нема ради... Що тут його робити?..

Дядько Гордій:

— Нічого, людкове, радити. Треба до пана йти, хай по дохтура пішле...

— Еге. Треба. А то вмере без рятунку, — всі. Оглянувся Гордій. Пішов. Нема й нема... Ждуть.

Стара вже зуби зціпила, ойкнути не може. Раптом скажено на подвір'ї пси: «Гар! гар!..» Відчайно, гвалт несамовитий... (Рвуть когось!)

Чути сторожа:

— Ану! Ану! Пішов! Ану!..

В оборі насторожились.

Тихше...

По хвилі увіходять сторож і закривавлений Гордій... Лице, руки, ноги в крові, одежа вся пошматована.

Стіною сунули до нього.

— Ой падоньку! Кров... Що таке? Пси пірвали?! Пан...

Гордій, переляканий, зібрався з духом...

— А ось бачите, — показує себе до ліхтаря, — мало не з'їли.

— Що, пси!.. Де? Як то сталось? — загула ціла обора.

Тремтячи, розказує Гордій:

— Та ось... пішов... Заходжу... до жонци найперше. Кажу: так і так, до дохтура... пішли-

те... баба вмирає... рятувати треба... «Пішов, — каже, — до ста дяблів... Не морочи мені... Не маю підвід для вас... До дідича йди... —

Притихла в якійсь напруженні обора.

— Ну-ну... й що?..

— Та... заходжу до палаців... Дідич сидить... радію слухає... Я через кухню до нього... Так і так, кажу... дохтура пішліть... Баба вмирає!.. Рятунку треба. Як тупне до мене, мов скажений. «Геть, — кричить, — з палаців... бандосе вошивий! Усі гиньте! Досить з вами мороки маю!» Я ще... а він мене за комір. Вивів на ганок... та — ф'ю-ф'ю — до псів. Не встиг ступити десять кроків — ціла зграя на мене... Одразу з ніг звалили... Я в крик. Якби не сторож, заїли б, напевно...

Громом обдало обору:

— Людкове!.. Такі ті пани!.. Роби їм!.. Гинь!.. Пропадай!.. Од смерті не рятують. Від себе гонять! Псами травлять! А що ми, худоба?! Не люди?.. Йдем до них! Йдем... Йдем... — замушились.

Як у мурашнику — в оборі...

Всі з мотиками...

І за хвилю спорожніла обора. Тільки серед двору в ніч лунали грізні, невдоволені голоси протесту та сказано гарчали й вили двірські собаки...

ВИКОНАТИ!

Ніч!

Дощ.

На дротах телефону жовтень видзвонює бурхливі арії.

Розносить, рве.

...Панько, зігнувшись, м'ячиком скаче по ковзкому тротуарі.

Поспішає.

Чи пізно?..

Виймає годинника до ліхтаря на розі вулиці.

— Одинадцять!..

Прибавив кроку.

.

Відрадно й весело на душі подорожнього, що вертає осінньою негодою додому, до любої дружини.

Тепло, привітно.

Радісно й мило, змореному денними клопатами, вертатись під шум вітру й терпкого холоду до тиші, до м'якої постелі.

В душі — жадоба!

Праці, впертої праці, — день і ніч, — аж до здійснення важких його завдань — пролетаря, до приходу великого й світлого ідеалу, що десь там, вдалині.

...Вперед, — до мети.

...На струнах серця жовтень дзвонить бурхливі арії...

— Ми — пожеж...

В м'язах — бадьорість, напруженість...

У голові — певність.

У грудях — кам'яна впертість і крицева воля...

Тіло — як під струмом електрики...

Він не вертається додому, до тепла, до спочинку.

Він, як член місцевого райкому, йде посильним до... друкарні, законспірованої в одному з підвалів дому, що на краю передмістя.

Під пальтом — стіс рукописів різного змісту.

Жовтневі відозви, плакати...

Він завжди носить!

До друкарні, до комітету.

В районі і поза.

В села й хутори — до товаришів.

Сам на себе взяв цей обов'язок.

Не було кому — малувато їх у місті лишилося після торішніх арештів.

І так уже півроку.

Без спочинку, без втоми.

Удень — на фабриці, на насущний кусок хліба, вночі — продовження діла, започаткованого товаришами, що тепер у тюрмі.

Йому погода, сльота день-ніч — все одно.

Як треба — готов!

Не існує небезпеки.

Одно гасло:

«Виконати!»

І завжди так.

Панько поковзнувся і мало не впав.

— От чорт! — з усмішкою вилаяв тротуар... — Щось буде.

А важкі каплі дощу цокотіли об камінь і
бризкали на черевики.

Притиснув міцніше ліву руку.

«Коб не вилетіло»

«Скоро дійду»

«Ще скручу два рази і за п'ять хвилин
там...»

Чах-чах, чах-чах...

...На струнах серця жовтень дзвонить бурх-
ливі арії...

.

Передмістя.

Ріг вулиці.

Темінь.

Тут замість ліхтарів очі...

Тротуар звузився.

Панько — м'ячиком.

Чах-чах, чах-чах...

Спішить.

Пізно!

Раптом:

шась!

(Щось як лантух упало, а сам поковзнувся
і теж на коліно).

— Стій!

Блиснула батарейка...

Поліцай!..

Паяцем мор «камаринського»¹ — на ноги.

— Хто такий?..

— Свій!

— Що за «свій»?

— Свій!

¹ Тут у значенні: «Не повзай блазнем».

- Звідки пан іде?
- З «Одеона»...
- Так пізно?
- Як з кіно!..
- Документи?..
- Прошу...

Витріщив баньки в «доказ», мов кіт у мишачу дірку...

- Назвисько пана?
- Роман Ольховський.
- Літ?
- Двадцять п'ять.
- Ім'я батька?
- Антін.
- Мати?
- Олена.
- Заняття?
- Робітник.
- Де працюєте?
- У Райнвайна.
- Мешкаєте?
- Польна, 10.
- Так. А чого пан так летить?
- Спішу. Дощ.
- На постерунок пана одпроваджу.
- За що?..
- З ніг мене збив.
- Темно.
- Уважати треба.
- Пощо ж пан стоїть серед тротуару?
- Мовч!
- Я винен?
- Гм...

Оглянув плащ, Панька...

Перебіг «рисопис»...

— Маєш!

Батарейка згасла...

...Дощ цокотів об камінь і бризжав сміхом
божевільного в усі сторони.

...Панько зігнувся, м'ячиком по ковзкому
тротуарі.

Чах-чах, чах-чах.

...На струнах серця жовтень дзвонив бурх-
ливі арії...

. . . .

Тук-тук-тук...

Ще і ще.

Умовлений знак — тричі по три.

Впустили.

...На столі — лампа, маленька друкарська
машинка, стоси паперів...

— З чим?

— Так пізно!

— Затримався.

— Де?

— Там, на розі...

— З ким?

— З поліцаєм.

— Заночуєте?

— Ні.

— Чому?

— Треба.

— Залиште.

— Там чекають...

— Знову стрінетесь.

— Так що ж?

— Підозріння.

— А іншою дорогою!..

Цок-цок-цок...

— Отже, все готове. Заберете?

— Так.

— А це на коли?

— Не пізніше — на п'ятницю...

Цок-цок-цок...

— Закуріть.

Сів.

Закурили.

Перекинулись кількома словами про новинки, про недалекий процес товаришів, про дальшу працю партії.

— Уявіть, ми отут, у підвалі, мов хробаки.

Усміхнувся Грицько.

Панько:

— Розточим п'ятьму, виліземо на сонце.

А жовтень на струнах серця бурхливі арії:

— «Вставай...»

— Ех, швидше — до революції!..

— Тоді конспіратори на простір, на відкрити поверхню.

— Діждемо! Ще трохи, ще трішечки попрацюємо.

Панько встав.

— Ну, товаришу, до машинки, а я до комітету.

Чекають!..

Сунув стіс паперу під пальто.

— Добраніч.

— Добраніч. Коли будете?

— В четвер.

Цок-цок-цок...

.

Ніч.

Дощ.

Телефонні дроти дзвонять бурхливі арії...

Панько, зігнувшись, м'ячиком скаче по ковзкому тротуарі...

...В бічний провулок, оминати середмістя...

Він не спішить додому, до тепла, до спочинку...

До комітету!...

Під пальтом стіс відозв і плакатів...

Він завжди носить.

До друкарні, до комітету.

На села — до товаришів.

Без спочинку, без втоми...

Для нього не існує небезпек.

Одно:

«Виконати!..»

І завжди так.

Бадьоро.

Певно.

Ноги — як під струмом електрики.

Чах-чах, чах-чах...

...На струнах серця жовтень дзвонить бурхливі арії.

МАЛИЙ

Сонце відміряло вже майже половину густо пофарбованої серпневої блакиті... А тут, серед широкого, наче море, порябілого вже від скиб поля, рух. Метушаться люди, увихаються руки, швидко ходять понад головами вила й очеретом шелестить солома. Скажено гарчить і виє залізо... Як обоз на брусі під час відвороту... А з-поміж того різке, незадоволене:

— Подавай!.. Наддавай!.. Не пускай цілих!..
...Вву-у-у-гар-гар-гар...

Без кінця. Очі їсть пил і піт, серце котячою лапою шкребе залізо, й набиті вже доста гамором вуха ріже пусте, ненависне:

— Подавай! Подавай!..

Як собака в темну ніч. Нерви шарпає лихоманка.

Юрко щоразу витирає рукавом піт і пожадливо приглядається на сонце.

— Коли та зайда на обід скаже, пора вже, — непокоїться.

Вила підіймаються повільніше. Руки як перебиті. Томить спрага. Води нема часу напитися. Гей від самого сходу сонця «перуном» праця... Вже п'ятий день так. Пшеницю молотять...

«Пан десь списався з загрою, то так спішить... Має кільканадцять вагонів одправити... Ціни добрі», — підслухав Юрко, як вранці оповідав карбовий машиністові.

І обидва крутили головами, прицмокуючи:
«Ото гребне гроша...»

«І погуляє, то погуляє...»

Юрка розбирає злість. Він нервово пружиться над велетенськими золотогривими снопами, що в тумані роять перед ним живу уяву.

...Цю пшеницю вони з Бохонцем сіяли... Спішили... Біля сівника за день ніг не чути... За жниваркою ходив. Сім кіп за день мусив нав'язати... В скирту звозив. На риштуванні мусив відбирати. Тепер молотити. Утрюх до машини мусять ходити... Сім по-справедливо-му належиться... Ще будуть на станцію возити... Грузити... Ех, чорт візьми... Дідич наб'є доларами кишені та у Варшаві, напевно, цілу зиму пробалує... А то ще й за границю попавичитися схоче... А ординарію¹ вже півроку стримує... Плює й похмуро опускається на черенок...

— Ей, малий, спиш?.. Подавай, холеро, — стіл порожній! — громом обдає його голос зайди-карбового.

Юрко кидає головою й нехотя подає снопа.

— Борше подавай! Ледарі, — горлає ще, не зводячи з нього своєї рябої пики.

Юркові ще раз робиться мляво. Жили в'януть... Снідав ще перед сходом... Налягає міцно на вила, крекче й злісно клене...

— От гади... На ординарію — то малий, а працювати, то як великий...

Хилитає головою. Перед ним несамохіть встають мальовничі картини минулого...

¹ Плата за роботу, переважно збіжжям (польськ.).

Торік батько, носячи метрові¹ мішки на третій поверх магазину, впав з драбини та на смерть убився... Дуже пам'ятно йому: мати клякала перед жонцою за дошками на труну. Старі помости дав...

— Все'дно згниє, — каже.

...Коли відкілясь прибув новий форналь² і жонца наказав виноситися з хати, то матір, залиту слізьми, дідич до палаців близько не допустив, а жонца за те, що на скаргу ходила, кілька гарапників дав, аже три дні синіло...

...Сестрі Наді за листя обличчя в кров розбив, тиждень лівим вухом не чула.

...Перед новим роком він просився «форналювати»... Старі форналі підтримували:

— Батько дванадцять літ служив тут...

— Малий ще, — мотивували жонца з карбовим.

І хоч прийняли у форналі, то, однак, дали лише півціни, казали добре працювати і замість корови, що після батька залишилася, дозволили лише теля тримати...

І чого то ще не було їм від панів та від посіпак панських... Весною з'їв кілька палиць карбового за те, що не в силі був піднести помоста при скиданні гною...

У жнива жонца до півночі заставляв працювати, аби нав'язати сім кіп, а ні, то грозив ординарію за півмісяця стягнути.

«Жонца і карбовий — гади... Як ті форналі терплять?» — дивується Юрко.

¹ Вагою на один центнер (д і а л е к т.).

² Двірський наймит (польськ.).

— Чи то лише мені так... Ні, всім дістається...

Йому пригадується побите обличчя Касяна, перебитий черепок на Даниловій спині, Денис, що втікає з подвір'я...

— Дурні. Коби я так дужий... — Жалкує, що йому щойно п'ятнадцять.

І йому хочеться бути таким, як Ївжин Олекса. Коли жонца скочив до нього з нагаєм, то він вила з воза й:

— Не лізь, бо понижу, як жабу...

І як не казився жонца — нічого не вийшло... Відтоді на Олексу не наривається...

«Муровий хлоп, холера», — каже.

— І я б не подався, — тихо собі по хвилі, коли Олекса зник десь у тумані...

— Колись попробую, — вирішує.

«Коби так жонці датися взнаки, може б, не чіплялися», — гріє собі думку.

Піт спливає потоками по обличчі. Сорочка до спини прилипла. Віддих забиває...

Нехотя підіймає очі. Сонце вже за полудень... Машина гуде. Юркові руки мліють... Снопи видаються олов'яними. За пуп тягне. В роті висохло. Гірко на язиці... Живіт бурчить, мабуть, за обід сердиться...

Юрко втрачає терпіння.

— На обід би! По дванадцятій, певно, вже... — кидає він голосно зі скирти.

Машина, мов на злість, гуде ще дужче... Жвавіше звиваються скрізь робітники. Не чують нічого. Юрко дивиться жадібно в далеке поле, на якому видно: форналі верхи їдуть...

— Обід, — гукає він голосніше, не зводячи очей з тамтих щасливців.

Машина гуде, мов скажена. Юрко нехотя встромляє вила у сніп і так застигає. Йому пахтить теплий крупник, і солодка кава лоскоче засохле від спраги піднебіння.

— Обід!

Машина гуде...

— Обід!

— Подавай, лайдаку... Розкудкудакався. Рано ще!..— скажено заревіло подвійно від машини.

Юрко глянув. Ага, ось чому такий рух... Унизу стояв з карбовим жонца. Під бровами у них палали свічки...

— Орачі на обід пішли вже!— не зважає він.

— Обід тобі?!— заревіли ще більше.— Ніхто нічого, тільки ти... Подавай хутчій!..

Нехай би вже жонца. А то й зайда-карбовий... До магазинера¹ дослужитися хоче...

Юрко ненавидить обох. Обидва однакові... Один більший, а другий менший пес... Але кусяють добре... Його бере злість... Через обід працювати?.. А скільки... І так занадто вже...

Він штовхає Юхима та Гриця, що ближче столу, й гукає дівчатам на столі...

Кивають униз головами. Жонцу бояться...

— Треба ждати, коли скаже...

Юрко злиться до краю. Кидає вниз зиза й стовпіє... Від жонцового чобота клубком котиться його чотирнадцятилітня сестра Надька.

Вона була при мішках. Мішки метрові. Один біля ваги боком.

¹ Завідуючий складом (польськ.).

«Мабуть, не подужала вже на вагу втягнути, — швидко догадується він. — І допомогти нікому...»

Дівчина залилася сльозами. Рух на мить пристав. Усі лячно й пожадливо кинули очима вниз. І ніхто ні слова...

Вогні порснули під білими бровами Юрка. Серце стиснули кліщі... Нема кому вступитися... Зі всієї сили шарпнув він два снопи і, користуючись з менту, пустив їх зручно в барабан, що хвилю гудів порожньо... Машина гаркнула скажено й зашуміла, стихаючи...

З жонци злетіла шапка. На голову впав, обірвавшись, пас. Мов навіжений метнувся він.

— Що то є, хами прокляті... ваша мати! — заскакала у нього на губах піна.

— А то малий тамтой, сволоч! — вказав карбовий на Юрка, що вже сперся на вила,видко, задоволений зі своєї хоробрості. Очі його блищали тріумфом і впевнено казали: «Не завжди терпітимемо...»

Обличчя заходило суворістю...

— То ти, хамська мордо, сам не хочеш працювати ще й машину ламати будеш? — ведмедем ревнув серед загальної тиші жонца й, схопивши у карбового кия, божевільно кинувся на скирту... Усі завмерли.

— Голову розкатаю... Уб'ю, як пса!..

Скочив він з затисненим цупко києм до голови Юрка.

Юрко палахтів вогнем. Не рухнувся.

— Не лізь, бо понижу, як жабу! Доволі вже!.. — закричав він до жонци. І зі зручністю жовніра рішуче наставив перед нього вила...

КОМАСАЦІЯ

Охрім живе побіч Петра й так само вважається «самостійним» господарем у громаді.

І хоч багато дечим не дорівнюється Петрові, то, однак, і Петрове господарство в дечому скупіше за Охримове.

У Охріма три четвертих десятини «бобелського» наділу, то колись ще, — за благословенних кріпаччиною для селянства часів pokojного государя імператора і самодержця всея Росії Олександра I — Благословенного — панами й попами його батько заслужив, — не так на те, щоб мав на чому віку дожити, а щоб хоч мав своє власне на чому вмерти. Аби не вмер, бува, десь на панській землі, бо тоді між панами ходило повір'я, що те урочисько землі, на якому валятиметься людський труп чи навіть тільки перенесуть труну, захолоне трупом і не родитиме.

Так...

А в Петра десять десятин ґрунту й п'ять заслужених ним, просто дарованих йому паном Брилінським в найгірші й найпоганіші для панства часи наступу червоних радянських військ на Польщу, за те, що дав йому старого подертого сердака, аби заховав під ним підозрілість шпига, які тоді часто перебирались за червоний фронт на розвідки.

У Охріма хата, як у Петра свинарник...

У Охріма на столі, як у того під столом...

У Охріма підварку з-під стіжка, в Петра — околиця...

У Охріма одна рябенька, що аж світиться, в Петра троє коней, десять корів, п'ятеро свиней, вівці, дробу безліч.

У Охріма старість на плечах, у Петра — на животі.

У Охріма завсіди будень, у Петра свято...

Охрім прибитий горем повсякденним і людським презирством, нікчемний «бобел», у селі менше зера¹ значущий. Петро розкішний, «гоноровий» в селі, шанований владою, «пожондний»² чоловік, що його голос має велике значення в громаді...

Це — не дорівнюється... А це — пере...

В Охріма шестеро дітей, у Петра — ні одного...

В Охріма щоденно незносний крик, гвалт, репет, у Петра лише під час гостини, коли завітають пани з гміни, з постерунку, навіть з повіту...

Охрім працює на цілу родину сам. Петро утримує рік-річно наймитів... Охрім голодує щопереднівку, Петро — тільки коли спить... І ще де в чому не дорівнюється Петро Охрімові... От, приміром, у клопотах життя...

Це так.

У жнива в Петра за проценти і женці, і вози з поля караваном на підварок... Потім за це ж робочі при молотарці, при віялці, при сушці, при переносці, при...

¹ Нуль (польськ.).

² Порядний (польськ.).

При, і при, і при.

При всім.

Крім одного ще.

Це що Петро досі ніяк не додумається поставити когось біля себе, щоб одганяв клятущих мух, які не дають йому ніяк спокою, коли розкотиться собі на дерзі в холодку і сопе мішком та черево, що подушкою одвісилось, погладжує...

Еге.

А в Охріма так: півдесятини садка (на чвертці хатина й городець), гарного, плеканого садка, що в нього як око...

І як додати ще побічний прихід десяти обшмуляних чужою працею Охрїмових пальців та череду овець, що вже другий рік пасуть громаді його найбільшенькі, Івась і Юрась, то це й буде джерело життя Охрїмової родини...

Охрїмові пальці й череда дають одяг і обув, податки, сіль, гас...

Садок — хліб і сіно рябій...

Отак щоосені Охрїм продає фрукти й купує збіжжя або просто обмінюється своїм з багатшими, що їм після сала кортять яблука та сливи...

Садок в Охрїма — ґрунт!.. Недарма так замолоду він клопотався... І насадив, і виплекав. А все село без садків...

Садок в Охрїма — хліб!..

На все село садок!

Восени Охрїм, оточений дітворою, ходить по садку, обережно обриває яблука та груші і, незважаючи на горе, лихо й старість, бадьоро пісеньок дітям заводить:

Обережно, діти,
По саду ходіте,
Трави не топчіте,
Гілок не ломіте...

І ще:

Коб нам, діти, не цей садок,—
Прийшло-би ся торби взяти,
У світ мандрувати,
Кусочки збирати.

Діти, мов пташенята, пурхають у траві та підбирають у кошики те, що впало...

Отак в Охріма.

І ще так:

— Що то за порядки такі на світі, щоб в одного в пельку, а в другого й за ніготь... Де справедливість, щоб у мене на вісім ротів три чверті, а в Петра п'ятнадцять на два... От коли б таке право, щоб земля подушно, правда б!

Отак у Охріма.

А в Петра так:

— От коби цей садок мені, то б то собі, попоївши, вийшов у холодок та полежав під грушею... І гостині приємніше в такому місці, ніж у хаті... А весною, коли зацвіте, — рай!.

Отак у Петра.

Ну, і Петро кривить око... Завидує...

У нього п'ятнадцять десятин, а садка — одна черешня перед вікнами, що на ній завжди пустоцвіт, а під нею курячі, качачі й гусячі токовища...

Ну, садок сам не заведеться, коли руки мазолів бояться... Та й не на старість садок заводити, коли замолоду було лінки.

Хіба для когось нетрудного!

Петро зроду не любить «в поті чола». Йому аби так десь повезло.

А тут що день — хоч живіт і потилиця кажуть ще по десяткові літ...

Петра торкає вже старість... Але кортить і садок!.. Він страшно любить яблука, груші й сливи... Тільки не купити, ні. Природна захланність на чуже не кидає й у старості...

А як же?

А ось так.

Стомлений наймит, підвечерявши, йде спати. Петро спиняє його в дверях.

— Ну, Гриньку, завтра без сніданку не хоч іхати в поле, кажи, не хоч?..

Хлопець дивиться стомленими очима. Щоб це мало значити — не розуміє... Щойно від нового року в нього.

— Як дістанеш мені, — показує на Охрімів садок, — яблук та груш, на сніданок получиш. А ні — ні...

А Охрімів садок уже має чим манити: яблук і груш як обліпив на деревах... Спілі... А це вже після спаса, коли садовину їсти можна (Петро приписів божого закону строго держиться!..).

А завтра середа, в піст він тільки коржі печені на олії з цукром та оселедці їсть... Пісне все...

А то яблук би посмакувалось. Кортять.

І дурно...

Гринько морщиться від несподіванки...

У сього в голові:

«Невже злодія з мене зробити хоче?..»

Стає чогось млосно і жалісно. Важко працювати до полудня голодному... А то осердиться, то й обід собачий дасть... Краще вдоволити бажання клятушого хазяїна...

І як тільки над Охрїмовим обійстям запановує мирний сон, він, рад не рад, йде на здобич... Шапка яблук і запазуха груш вистачить, щоб дістати сніданок.

Охрїм запримітив. Не доспав одну ніч. Другу.

Півні горланили на все село, як він тягнув хлопця з яблуні.

— Тобі, негіднику, сала та молока бракує в хазяїна, що на мою кервавицю лакомишся?.. А попросити язик одлетить?..

Гринько — сирота. Охрїм має увагу. Він не б'є, він бештає тільки... Хлопець горить від сорому. Йому п'ятнадцять літ. Благально виправдується перед Охрїмом.

Охрїм пускає й наказує:

— На другий раз скажи тому карасеві нехай сам іде красти. А не хоче — нехай приходить до мене з торбою... Подарую... так.

У Петра тепер Гринько — паскуда... Не може... Петро вже просто ненавидить Охрїма. Його болить садок, його коле, що Охрїм з такою родиною живе з нього.

«Ех, такий би садок, — смачно цмокає собі. — Але як?»

Він думає часом до втоми, поки не засне.

А це в нього так:

«От коли б завтра раптом уся Охрїмова родина не встала!..»

«Якби так грім ляснув, щоб хата з мешканцями порохом пішла!..»

«Садок би мій!..»

У Охріма родини й по десятому поколінні немає.

Так.

Петро садок займає. Він ненавидить Охріма.

Охрім — байдуже...

Живуть сусіди...

У Петра фіри по жито, по пшеницю, по, і по, і по...

По все.

А по яблука — ні.

В Охріма — по яблука.

Петро яблука фунтами, Охрім жито пудами... Продають, купують. Живуть... Рік, два, три...

Якось ото восени село роєм загуло про якусь «комасацію»...

— Набридло вже в такій тісноті, поля за світом, поки доїдеш, і день злетить, не виробиш по-людськи, і гною не довезеш, і скрізь ті стяжки — обернутися ніде — по горбках тільки, а по борознах випріє, і випасуть завжди — давай хутори, нехай усе вкупі буде...

Давай, то давай. Сход. Земельний комісар. Рішення.

— Давай хутори...

Протокол. Підписи. Інженери...

Міряння границь і виділення від орної лугів... «Зціленева» рада. Петро й шість «найземельніших»...

— Порядних людей треба, — інженери.

Бідні виставляли кандидатів. Не пройшли.
— «Восьмушник» буде «ризникові» радити?
В Скубичах тільки «бобли», «восьмушники»,
«шостушники» та деякі «четверушники» разом.

«Третюшники», «півризники», «ризники» —
більші посілості, це багаті...

І їх сила. Їх і рада...

«Ризник» буде «восьмушникові» радити?..

Так!

Перепис «риз». Категоризація землі й оцінка...
Сходи. Гомін.

Охрїмові незрозуміло.

— Комасація... Що це значить?

Раз запитався мірничого.

— Комасація — це зцілення усіх ваших отих розпорошених стяжок в одно, розумієте?.. Ну, і з нею ще приходить таке штучне задоволення малоземельних шляхом кінцевої віддачі їм хоч, правда, дешевої землі, але в більшій нормі, ніж вони до того мали, — щиро сказав інженер. Чи це, може, лиш Охрїмові, вважаючи на його бідність?..

Охрїм посміхнувся непомітно, крутнув головою...

— Видумали, чим задоволяти!..

— Бідноту піщугою...

Єдина земельна реформа, що можлива лиш в порядній демократичній державі!..

Потім розподіл громадських земель на «ризи»...

Потім інженери від'їхали. Виробляти план. Залишився гомін.

Сварками пройшла зима.

Напровесні знову інженери... Поки озими-на підніметься, порізати хутори... Щоб на осінь готові...

Так.

Вичитання оцінки, категорій і «риз».

...Перед помешканням інженерів тлум. Село ціле.

— Перша категорія — 90 злотих, друга — 80, третя — 70, четверта — 60, п'ята — 50...

...На п'ять категорій!..

— Садиби — надкатегорія — 100...

Значить, за гектар найкращої землі — 90 злотих, немає навіть 2 га піщуги, що лиш під люпин (50 злотих!).

$\frac{3}{4}$ десятини — 52 злотих.

Один гектар піщуги!..

Це штучне задоволення... багатіїв. Шляхом віддавання їм найкращих земель.

В Охрімівій голові ходором заходило від такого «розпланування»... Особливо коли ствердили, що найбільшій мусить брати останню категорію...

Охрім запротестував. Підтримали «восьмушники», «шостушники»...

— Це кривда на нас!.. П'ята категорія повинна бути в п'ять разів дешевша першої!..

Багаті закричали:

— Ви хотіли б з «ризою» порівнятися!..

«Зціленева» накинулась на Охріма... Особливо Петро.

Він так!

— «Боблам» немає чого сюди носа тикати!.. І без вас знаємо, що робимо... Тут воля більшості!..

— Скривдити меншість!..
— Яка тут кривда?.. Ти більше одержиш, як маєш, я — менше...
— Гарно врадили...
— Як врадили, то... довольні...
— Вже ж ні... збираючи собі сметанку, а бідності сироватку одціджуючи...
— Годі, годі... Кричіть! Немає чого ставитись... «Боблам» тільки слухати та мовчки брати, де виділять...

Охрім не здавався.

— А коляниці лихої ви не хочете?.. Нагла вас перше візьме...

Пересварився з цілим сходом. Особливо з Петром. Петро в матір різався...

— Почекай, я тебе обріжу, коли ти такий навіртний, — грозив.

У Петра Охрім — «бобел», наволоч, негідник, остання погань...

В Охріма Петро — лаполиз, дармобрай, шкурник.

— Не маєш чого мені грозити!.. Отут мені твоя комасація, — не здавався Охрім.

Петро цикнув «своїм», щоб Охріма вигнали зі сходу...

...Охрім протестував... Охрімова «сторона» теж...

— Що за нові порядки!.. Зі сходу гонити...

Крик. Метушня... Шум... Повітря гуде від палиць...

Вискочив з хати староста. Інженери. Вспокоїлись. Задоволились... Охрімове обличчя в червоних стяжках... Він іде до криниці... Його розриває злість.

— Ну, гаде!..

Він підносить п'ястука в напрямі сходу і йде додому... Витирає з обличчя кров, щоб стара не помітила... Тім'я пробите.

— Сволоч ненажерлива. Ну гарно, наїсися.
Вдома:

— Так що, стара, прийдеться нам садок залишати, в Роговому піщуги більше дадуть, бо цілий гектар... Побагатіємо...

— Кому садок?..

— Козубові отому, може, відміряють...

Ярина широко й дивовижно очі:

— Як так?

— А так.

І Охрім все порядком і подрібно.

Ярина нізачо не покине садка... Краще в криміналі доживе...

— Голови мірничим і радним порозвалюю, колька б їм ребра міряла... Отут мені їх хутори... В мене й так хутір...

Правда.

Ярина не з плаксивих, хоч постара, але жвава. Охрїмові, хоч болить, ні гу-гу... Посміхається.

Пишуться на хутори...

...На «знос», на місці, хто де... Охрім на місці...

...Ще думка: якби пасовиська хоч півгектара, все б щось значило...

...Тиждень. Другий.

Мірничі в поле пішли.

Село в клопоті — давай робітників... Робітники від «ризів», від хати...

Ухвала «зціленевої»...

Гарна ухвала!..

«Зціленева» знає, що робить... Багачі й тут для себе. Ой, вони вміють!..

Петра сон не бере. Кортить Охрімів садок...

«Як би схитрувати хоч половину...»

«Клята Лебеда, на знос не хоче...»

...Потайки інженерам гостинці... І сам завжди на «пораді»....

— Щось таки «видумаємо»...

Можливо.

...На днях обійшли всі садиби, забили палі в Охрімів садок у старих границях... Петро хмурився, кривився... Він ходив «наглядачем» при мірянні... «Секретничав» з мірничими...

Казали:

-- Ще перевірка буде...

Правда. По двох тижнях ішла перевірка...

Охрім працював у дворі поденником... Добро — півтора злогого... У нього якось тепер сутужно... Восени садок малувато дав... І заробітків через зиму не було... Переднівок... Цілий день Охрїмові тяжко і млосно... Чи то від нагуків гуменного¹, чи тому, що вже на бараболі півтора тижня живуть?!

Сам не відає Охрім.

Возить гній. Іде в поле, понуриться, думка за думкою в голові шугає... Злість чогось бере.

...Ззаду авто трубить. Дідич у поле їде.

Охріма бере серце...

— Ех, отак би й підставив воза, най би летів, гад, у рів, доки ми вже на них працюватимемо...

¹ Двірський наглядач (польськ.).

Дивиться на палаци, на ліс безмежний, на рівнину, оком неоглядну, панську... Там десь Ярина теж за золотого двадцять каблучиться біля гною... Теж дарма, мусить... А вдома?! Олюнця репетує досі на чім світ... Йй же щойно третій настав. А Надка, Михась, Демко, Онися?.. Там же юшка і та досі скисла...

Охрїмові голова коловоротом...

...Рвонув перед авто вітер, і пилюка клубами бухнула в очі...

Охрїм плює вслід.

— Ей, світе, який ти паскудний!.. Сволоти стільки наплодив, дармоїдів... Чи ж у мене не така душа, як і в нього, що в мене семеро дітей і три чверті, а в нього один син і три тисячі?.. Чи в мене шкіра, кості не з тої самої матерії, що в мене мозолі, крижівниця, а в нього як вилускуване?.. Чи земля не для всіх створена і праця не всіх зобов'язує?.. Де та справедливість? Чи є вона, чи її вигадали?..

За Охрїмом виходить:

— Паскудство в світі...

Охрїм довго копає по-своєму світ, життя, суспільство.

Чергою приходять Петро.

— Нехай то пани — не диво, але ж свій гад сичить тебе закувати... Ото комасацію вдумали... Щоб остаточно бідного замучити...

Плює ще.

— Хвороба б вас по півкопи денно біла...

Лається. Бере щораз лють.

Пообідав скупенько. Натинки. Муки нема за що купити. Пан не виплачує до першого, а заробітку ліпшого ніде.

Їздить, не їздить Охрім. Віжки вільно...
...За півтора золотого!.. В грудях би їм робило...

Гуменний кричить. Охрім дивиться хмарою.
— Замовчав бись вже, солопо кучмата!
І горло не трісне...

Гуменний ще молодий. Писарів син. Дивується собі...

— Що він нині лютий такий?..

Знову кричить...

Охріма розбирає лють. Щось серце чує...
Ліниво волочиться день повітряними гонами...

У надвечір'я прибігає Юрась. Задихався.

— Тату, йдіте, бо мірничі прийшли, половину садка відмірюють, уже гілля на яблунах по лінії обтяли...

У голосі біль і жах...

На Охріма — грім... Вила застрягли в гною...

— Я сказав, що батька покличу, то Козуб вилаяв мене матюками. Каже: «Ми й без батька зробимо...» — лепетав, тремтячи, хлопець.

В Охріма спалахнуло обличчя. Міцно затиснувши в руках вила, вихором винісся він з обори... Старість десь ділась.

Гуменний не розуміє... Гуменний услід:

— Леbedo, дня не запишу!..

Охрім уже на дорозі...

...Півсадка — не півтора золотого!..

Летить. Не чує під собою землі...

Юрась щось лепече... Остається...

...Скоріш, скоріш!... Це — пожежа... Лють стрілою жене Охріма.

У вуха вітер:
— Ко-ма-са-ці-я-а-а...
— Задовolenня малоземельни-их...
...Поле. Долина. Річка... Скок. Вода. Доли-
на. Загони. Село...
Злість. Лють. Скоріш, скоріш...
Садок. Петро.
Зуби скрегочуть, очі сиплють вогонь.
...Що це значить?.. Ага. Секрет. Перевірка!
Без батька зробимо?..
Садок.
...Мірничий прострілює ширину просто на
віху, що тремтить в руках робітника...
...Тут ще три, Петро і ще два радних...
— Якраз квадрат на чверть гектара, — інже-
нер до них, на відрізану площу садка...
Тут Охрім... Засапаний...
Обтяті гілки листям перед Охрімом, мов у
скарзі, поникли...
Діти, мов кролята, з-за дерев, стривожені...
Ножем різнуло в серце Охріма... Цупко
вила в руках.
— Хто вам дозволив рубати садок і відмі-
рювати це? — наче громом.
Настовбурчились. Забелендив півп'яно Пе-
тро:
— Тут робиться по закону, а раз по закону,
то, значить, дозволено.
Охрім закипів.
— По якому такому закону?.. В чім тут той
закон?..
— В тім, що від вашої садиби по оцінці на-
лежитья відняти одну чверть га землі... Ми
помилилися першого разу.

Охріма запекло в п'ятах.

Він підскочив...

— Як так!.. З якої рації?.. За якою оцінкою?

Затрясла лихоманка. Гаряче. І холод...

Інженер сухо і в'їдливо:

— По такій. У вас тут «надкатегорія»... А оцінка «риз» має в середній сімдесят, отже, три чверті мають п'ятдесят два або півгектара «надкатегорії»...

Охрім підскочив ще вище...

— Чи ви блекоти об'їлись, чи зграбувати мене хочете?.. Хто таке видів!.. Файна комасація!.. Ваші оцінки мають забрати від мене останнє моє, га!..

— Треба було брати п'яту,— загули хором радні.

Охрім заніс вила вгору...

Петро:

— Що, розбиватися будеш тут!.. Тут робота... Казенна, розумієш...

— Розумію, що вон з мого садка!..— підступив Охрім ближче.

— Не підступай!.. Забувся?.. Тут не «вон», робота пильна, хутори треба наділяти... А тут по правилу... Оцінки,— гарчав Петро.

— Мені не треба хуторів!.. В мене хутір... Які тут оцінки...— трясся Охрім.

— Загальні. Отже, твоя не виняток!..— гримнули Петро й радні.

Кінець.

— Не виняток! Не виняток! Комасація! Оцінка!.. Кервавицю мою хочеш!.. — метнувся Охрім несамовито.

...Вила в землю по самий черенок, і миттю цупко замірничий інструмент — хвать — у стовбур яблуні, метал склянкою задзвонив...

— Живодери!.. На старість з торбою мене пустити хочете...— І на них:— Геть з вашими такими «комасаціями»!..

Інженер і радні в червоних стяжках стрімголов до Петрової хати...

Робітники — хто куди...

...Крик. Гвалт...

— Розбійник! Бандит!

Це інженер і радні.

— Грабіжники!.. Серед білого дня, ще й по закону грабують...

Це Охрім.

За кілька хвилин біля Петрової хати стояла юрба.

А ще перегода — приїхала поліція.

...Гомін. Крик... Бігли чоловіки, баби, діди...

З усіх кінців села...

З цупко затисненими в руках вилами, старечим підтюпцем спішила з панського поля й стара Ярина...

ШАРВАРОК

Як ото знову прийшов з повіту наказ, на цей раз вже з погрозою, що як від тижня не візьмуться до кінцевої направи дороги, то на громаду буде наложено кару в штрафах раз і вдруге, винайметься на кошт громади робітників, — дядьки заворушились.

— Що це ото вже буде?.. Шляховий податок плати, проти свого скрізь греблю поправляй, ще й проти панського, кажуть, мусиш. Ого-го! Забагато дурниць!..

— Чистісіньку панщину видумують! Ти, хлопе, і заплати, й зроби.

— На те ж вони і в канцеляріях сидять, щоб видумувати на мужицьку шкуру.

— Надто вже! І гнuzдають, і поганяють, і їдуть, і ще їм мало...

— Перед скрутом десь так казяться!

Невеликий сільський майдан переливався після неділешнього супокою вщерть гулом розложистих голосів, що здіймалися поверх голів, хвилями летіли до недалеких будинків і там, майнувши над солом'яними стріхами крізь запашні садки, відбивалися мідною луною на привілі блакитного надвечір'я...

Сходка.

Дядьки оточили щільним колом старосту та жваво реагували на кожне слово наказу.

— Ото-то. Цілу весну квасилися біля забрідської греблі, поправили гмінну дорогу,

на тім шляху всипали який насип і ще не досить, — і тут маємо дні відбувати? Як то так?!

— Це ж тобі кидай хату і цілою сім'єю забирайся, сам, стільки що й крїт, нарискаєш у тїм баговинні.

— Поодинці там до самісінької покрови прокоптиш і нічого не порадиш.

— Два рови по два метри на півтори версти бантувати — не хахоньки!

— А ще ж то й фашину гатити треба.

— Мо', ще скажуть бруком виложити?

— Або їм довго...

— Їм як забагнеться, то ти, хлопе, лусни навіть, а зроби!

— А як до них щось, то «назавтра» кажуть.

— Отож-то.

— І кари нема.

— Ага. А тобі от — штраф!

— Дорога панська, а кошт громадський?!

— Як видно тепер, у нас тільки дух наш, а тіло з кістьми панське, — доводив Роман.

— Та дихнути тобі не дадуть, як сам хочеш, по-їхньому заставляють, — перечив хтось з гурту.

— Як насядуться, то й не зітхнеш! — запевняв ще хтось.

— Го-го-го-го.

Найгірше кричав морозуватий Юхим:

— І де тут людська правда на тому капшивому світі?! Як отам-то, значить, назначив мене староста до волості на стійку, — вивів я раненько коняку на витику, думаю, поки заведу на своє, то тут підгризне, так він, різало його

маму, забрав, а потім мусив збігати ціле село, поки в надвечір'я роздобув для нього двадцять злотих, ще й одсидіти вісім днів арешту за те, що на стійку не явився. А тепер іди поправляй, кендюхи йому виправило б!

Підхопили ще:

— В мене на сорок святих лошак видерся з хліва, також десять здер.

— Мій бугай на богородицю¹ забіг до бидла на подвір'я, ледь вимолив за п'ять день при молотарці.

— Мені на зелені свята хлопця за те, що телиця в загайник погедзилася, так змачкулив, що тепер он лежить, як скіпка, на манітку зісох. Не одному вже від нього довелось.

Скаржились густо:

— І страхав, і гонив, і бив.

— Та нас, людкове, як тих нещасних горобців, і страхають, і гонять, і б'ють — чи є за що, чи нема.

— І не кажи нікому нічого.

— Набили — тікай і не оглядайся.

— Права ніде не знайдеш!

Твердив хтось:

— У панів що худоба, що мужик — усе одно.

— Атож. Все одно. Наш репаний коням овес та конюшину, а форналям ординарію від самого нового року картоплею платить!

— Бо від грошей шафа тріщить, у Францію в банк везти збирається, — доказував Іван.

Деякі розкривали роти.

— Атож! У Францію. Нащо?

¹ Релігійне свято.

— На всякий випадок. Он у тих, що їх з Росії більшовики повиганяли, по фірі золота було по заграницях.

Дядьки здивовано кривили голови.

— Бачиш?!

— А так. Знають вони, що їм може бути і чого треба.

— От вовче горло! І йому даремщину вже треба.

— Вони звикли чужою кервавицею жити...

— І то всі так.

— Даремщина, податок, штраф!

— Не питають, деруть!

— Їм і чорт не надасть.

— Ну, скажіть, з якої рації маємо ми панську дорогу ладити? — поводив довгою, мов у журавля, шиєю дядько Грицько.

— Візьми ж ти їх!

— Покажуть тобі «рацію»!

Староста стояв мов серед грімів.

Вертів у руках папір, покректував, морщився. А як сховав наказ до кишені — хвилина пройшла мовчанкою, і знову забухало гарматами повітря.

Тим разом до нього:

— Ну, скажіть, старосто, з якої рації маємо ми панську дорогу ладити? — запитав-таки веселий Грицько.

Піднесли голови.

— Що проходу не дає!

— На кожному кроці душить!

— Револьвером грозить!

— Каже: село захомутаю!

— Панщина?

Староста гороховато копичився й розводив руками.

— Не нав'язуйтеся до мене, нічого не знаю.

— Як то нічого не знаєш?— загув увесь майдан.

Староста завертівся в'юном на рожні:

— Я тільки знаю, що наказ з повіту про те, щоб замовити назавтра до греблі.

Майдан підріс:

— А нащо ж ми тебе за старосту вибирали? Повинен якийсь порядок вести громаді.

Староста ніяковів. Почував себе ображеним.

— Якого вам порядку хочеться?

— Як то якого? Он малинівський староста як зробив? Як? Відмовився панську дорогу поправляти.— Це вихопилось мимохіть.

Майдан захвилювався більше.

— Ось чого йому шкода!

— Погонів шанує!

— Горілочки нудить!

— За панську ласку боїться!

— Такі у нас старости!

— Плювати йому на громаду!

— Панів облизує!

— Ого-го-го!

Староста вгрузав у землю. Зизувато кліпав у всі сторони.

— Чорт за вами всіма встоїть...

Плюнув.

— Видно!

— Ні за одним не встояв!

Далі не відговорювався. Похапцем витягнув з кишені медалі і цопнув до грудей.

— Зібрання скінчено. Розходься!
Почервонів, як рак в окропі, й почав протискатися крізь натовп.

Услід посипалися докори:

— Злигався...

— А зразу який був... На Мисика горло дер, що недобре робить!

— Вже нам нароблять!

— Тільки сиди, опутивши капицю...

— Не дбай-но сам за себе...

— Подавайся кожному іродові!

— Колошкатимуть тебе, як поганого пса.

Гул опускався. Майдан дріботів. Дядьки топталися на місці і уривчасто доказували один одному, розмахуючи руками й головами...

Збирались розходитися.

Спинив Іван:

— Стійте, людкове, треба якось порадитися, що завтра робити.

— А що ж завтра робити? — знову гуртувався майдан.

— Йти до греблі чи ні? Гонити ж будуть.

— Хай гонять, гнало б їх у безвісті.

Хмурніли обличчя.

— То підемо?

— З якої рації?

— Правда! — підтвердили.

— А як пани приїдуть? — кружляв Іван по обличчях дядьків.

Дехто, що не був іще в панських руках, похнюпився.

— Як приїде цибинатий, то...

Кривилися:

— То що зробить?

— Та бо не звісно, що вони роблять!

— Цілої громади таки не зв'яжуть! — підбадьорював Іван.

— А хай краще в'яжуть, як маємо задурно панщину робити, — твердив Грицько.

Мовчанка. Важкі думки шугали головами дядьків. Даремщина панська кожною кісткою крутила. Репаного ласка кожную жилочку торгала.

— Одсидів би, колька їх бери, коби...

— Коби не що?

— Та, чув наказ!

— Штраф?

— Отож-то... Худобину останню потягнуть.

— Це тільки страхополох на горобців, щоб на коноплі не йшли, — махнув рукою Іван.

— А нехай би й так, не одна колька? Тут вже, куди не верти, то біда зверху. Але все-таки занадто — не податися б.

— Я, то нехай з мене й шкіру тягне, не піду, — заявив рішуче сивий Юхим.

Грицько теж.

Ще дехто.

— Всім би от, — Іван. — Як не йти, то всім не йти.

— Та всім би, мо', й правда нічого не зробили.

— А що ж, громада — не один.

— Громада, кажуть, великий чоловік!

— А що ж, громада — не один.

— Та вже ж не така, що як одного тягнуть, то громада з-за рогу виглядає.

— Отож-то. Як всі, то всі.

Розмріяна безмежна блакить давно вже роз-

квітла золотим маком і пахтіла лоскотною вогкістю. З недалеких десь луків віяло подразливим запахом свіжого сіна. В гаю тужно перекликались сичі, та з болота обзивався кулик... Село помітно грузло в солодку дрімоту.

— Розходьмось вже хіба?

— Пора!

Пахтіли люльками та дорогою ще жваво гурторили.

— Тільки як всі, то всі, — чувся твердий Іванів голос.

Вранці — ще земля не встигла обернутися до сонця тим боком, де Лопанівка, як староста дзвонив кульбакою попідвіконня.

— До греблі, — мимрив хрипло.

Іван розташувався при дорозі і клепає косу.

«Чи то ж підуть? — думав, зачувши старосту під вікном сусіда. — Як підуть, то й косу дарма бити, — майнула думка. — Але вчора умовились. Може, роздумали за ніч?» — тремтіло в голові.

Надійшов староста.

— Йване, поїдеш по хворост на фашину.

Іван опустив молотка.

— А наймете мені когось до коси, — усміхнено підвів голову.

— Як хочеш, то й до кісся найми собі, — грубо озвався староста.

Молоток піднявся, й ритмічно задзвонила коса.

Староста стовпів у напруженім очікуванні.

...Дзень-дзень-дзень-дзень...

— Поїдеш? — поліз до кишені.

Іван подивився допитливо.

— Запишете?

— Наказ — записати.

Витяг записника, розгортаючи перед ним з думкою подолати його впертість.

— А багато є таких? — поцікавився Іван, поглядаючи на руку старости, що розкарячилась курячою лапою до олівця.

— Всі хочуть, — холодно озвався, слинячи гострий дзюб олівця.

— Подуріли — до греблі такої пори. Чортові робити, а своє нехай пропадає, — гарячився Іван.

— Наказ. Мусиш, — холодно кидав староста.

— Що значить — мусиш? Панщина?

Староста знизав плечима.

— То... ти не йдеш? — спитав ще.

— Іду — можете записати — на Підликове, а то мені до тижня долину бубном зроблять. Добро — драбини накошу.

— Гляди ж, щоб потім не каюся, — ніби жалюючи його, попередив староста.

— Не ваша біда в тому, — остаточно махнув рукою Іван.

Шерхнув папір під олівцем.

Брязнула коса під молотком.

Ідучи, Іван зустрічав подекуди на вулицях дядьків.

Це боязкіші.

Опускали очі чогось перед Іваном і помітно, скриваючи в зморшках боязкість, хмурніли.

— А не йшов?

— Ні, — дивився Іван гострувато й погірдливо.

— І ніхто не йшов?

— Ні. А у вас?

— Теж ні... Грицько, Юхим, Роман давно вже пішли з косами, — сповіщали холоднуvато.

— А чого ж ви? — докірливо питав, пронизуючи кожного суворим зором.

Дядьки винувато обертались і трохи засоромлено розходились.

«Нічого, мабуть, не буде», — повзала ледяною кригою в Івановій голові думка, коли виїжджали з села.

Блакитний ранок дзвонив, як величезна зала, переповнена різними музикальними інструментами.

Староста повертався додому, пильно уткнувши з-під напущених брів очі у пошарпаний записник.

Увечері проходили Лопанівкою як звичайно. Буденщиною усміхалися з темнуvатої блакиті зорі, й вогка мряка вкривала село. Після череди на садки важко осідала курява і запановувала тиша. Однак дорога й декотрі хати затихали аж пізнім-пізнім вечором. Дядьки, упоравшись з хазяйством, а деякі навіть повечерявши, збиралися поволі в гуртки.

Говорили, міркували.

У різких тонах чергою проходили тут політика, економіка, навіть культура.

Найбільше збирались до Івана. Жив він серед села, і тепер тут був центр сходин.

Щовечора були тут Грицько, Юхим, Роман і ще чимало.

Сідали, хто де міг, і починали.

Плювали їдко до порога та пожадливо хи-

тали головами до вікна, яке вкривалося позолотою місяця, що випливав з-за садків.

— Глядіте, щоб яка собача душа під вікно не закралась, — остерігались.

Як приходили з тих, що виглядали у понеділок з вулиці, Іван докоряв:

— Як ти думаєш з отакими в нас людьми? Говорить так, а робить чортзна-як. Рад би не робити панові й не хочеться йому зневажати пана. Доки ви такими боягузами будете?

Виправдовувались, хто як умів, і запевняли, що вдруге на таке не підуть.

— То Солодуха наторочував, що всі підуть, — то й ждалося побачити.

— Гм... чудні. А як Солодуха вам скаже, що завтра прийдуть в'язати, то сховаєтесь?

Нишки соромливо й:

— Та вже ж, як люди, так і я.

Іван пояснював і доводив, що то не діло «як люди, так і я». Треба мати свій власний «так».

З Іваном погоджувалися всі й рішали, що в одно всім треба.

Не було й без новинок.

Щовечора приходив хтось із свіжою вісткою.

В понеділок ополудні Данило стрічав старосту. Вітром гнав до міста. Казав: «Не вигадаєте, хлопці, на тім, що відмовились».

У вівторок пан, мабуть, їдучи з міста, наздогнав старого Проця та й питає: «А чом то, Саварине, твої сини не йшли до греблі?» — «Або я знаю. Ніхто не йшов, то й вони ні». — «Скажи-но там тим розумникам, що я їм з їх

хитрістю так заграю, що п'ять літ у вухах лящатиме».

В середу в надвечір'я розказував форналь Федот Явтухові, що в обід позбиралися на подвір'ї перед паном усі «крючки» та давай розхвалювати, що буряки вже тепер дуже добре показують, так що якби на осінь хоч така дорога, як тепер, то буде що возити на станцію.

— Я дорогу й сам полагоджу, але тоді, — махнув пан нагайкою в бік села, — уже не падайсь!

У четвер Микитиха розказувала (вона чула від куми Ярини, а та довідалася від куми Марти, якій казала кума Ониська, а тій розповідала кума Олена), що їй біля криниці хвалилася кума Явдоха, старостова:

— Знаєте що, кумасю, пан казав мому — вговори громаду, сина одразу поставлю за ланового. Тільки змилуйтесь, тихо, бо відаєте, як тепер село на пана й на мого зуби гострить. То вже я вам, як то кумі. Може, коли прийде-ть-ся вашій Ганці, то я вже сама накажу, щоб не ганяв дуже в роботі...

В п'ятницю старостин сусіда Левко бачив, як ввечері, пізнуватоенько вже, приходив до старости гуменний з двору Тапчак, а потім пішли обидва вже назад.

В суботу в Івановій хаті задуха й гул. Дядьків — мов зерен у гарбузі.

Іван по недовгій розмові зауважує:

— Грицька от щось довго немає, а повинен прийти.

Надворі важкі кроки, лязк клямки, в сінях

глухий покрект, і ще за порогом незвичайно усміхнений до дядьків Грицько.

— Добрий вечір! О, вас тут, еге! Ну, що тут мозолите?

Притих і по хвилі напруженої мовчанки таємниче:

— Новинки є. Найсвіжіші.

Дядьки насторожились:

— Ну, ну...

— Та так... Ото минулої ночі припала мені варта. Йдемо ми аж на тамтім кінці села, бачу, в Солодухи — вогонь. А вже, мабуть, за північ, бо третій раз півні проспівали. Чого б він світив до тої пори — зацікавило мене. Кортить! Не хочеться йти, бо й ті не відстануть. Придумав. Поминувши, сказав Олексі, що йду на «сторону». Відтак остався. Коли відійшли, я нишком на вулицю та під вікно. Завішане. В хаті весело, гамір. Як почав, як почав, відшукав у фіранці дірку. Прилип оком — еге!.. На столі «синій фартушок» і редьки отака купа! За столом — Солодуха, Бражко, Сукач, Корж і староста. Мене зразу довбнуло в тім'я. Ага, це така компанія? Кого ж вони хрестять? Слухаю... Староста: «Думаєте, виграють. Побачите! Не раді будуть. Дістанеться Романові, Юхимові й Грицькові. А що вже Іван, то повік тямити буде! Холера нагла його стисне за ті «вечірки». Засудили сина на п'ять літ, ще йому того дістанеться!» Компанія підсміхалася та підбадьорювала: «Так би їм, сукиним сиnam, давно... А то вже за ними й нас у громаді не знати». Отак мене, знаєте, всього трясця хватила. Підняв був кола та хотів у вікно

садонуті, але на старостине слово зупинився. «В неділю, побачите, всі ті верховоди отам ногами дригнуть! Не гавкнуть навіть». Далі не слухав. У грудях молотком застукало і, щоб тамті не догадалися, пішов геть.

В хаті — ураган...

— Атож, людкове, датися отим кабанцям, щоб громаду обгризали?..

— Щоб і такі годувались на нашій шкурі?

— Пили недопите іншими?

— Ганьба буде, сором!

Хата не хата — лазня. Грицько розхристав двері.

— Узавтра всі як один — на сходку! — підняв голос Іван.

— Обов'язково!

— І як пани будуть питати, то всім!

— І як гади сичатимуть, то всім!

— І як сук до рук, то всім!

— І як брати будуть, то всіх!

На розчервонілих обличчях дядьків виступала горохувата роса. Задуха налягала шорстко на груди. Всі заклопотані — в словах, у рухах.

— Ге-е, отакі гади громадою крутитимуть!

Лились цілі потоки гострих слів на адресу старости й компанії.

— Лизоблюди панські смердючі!

— Смоли гарячої напилися б!

— До гілляки б вас почепило!

Доходило до одного:

— Не датися.

В такій настрої застав дядьків, випливши з-за садка, місяць.

Вони закурювали біля гасничка й розходилися.

Перед хатою дядька Грицька спинив у одній з недалеких вулиць гамір.

— П'яні, — догадався Грицько. — Але де то? — Пристанув і вухом сторожко в той бік. — Від Бражка. Мабуть, вчорашні.

З вулиці гамір хлинув простовілля вечірньої тиші й широкою луною розіллявся вздовж дороги.

— Сюди! — прислухався дядько Грицько.

Гамір звільна наближався.

— Зажду, — вирішив нехотя.

Зайшов у вулицю під тин і почав поволеньки набивати люльку. Невдовзі серед п'ятьми замаячило п'ять силуетів, що, зчепившись руками, писали всією дорогою кривулі, подібні до незграбних ліній літери «м». Горлали на все село:

Пили ми горілку
й будем пити ще...
Не за свої гроші,
тільки за чуже...

Випили сьогодні
й завтра будем пить...
Дураків поучим,
як на світі жить...

Дядько Грицько не втерпів.

— Колька вас перше помучить.

З серця обізвався впівголоса, коли порівнялися з вулицею, й черкнув сірника.

Плотами шугнули сполохані тіні й круто повернули до нього.

— Хто такий? — ступив наперед, ледве не спотикнувся об нього, староста.

— Свій! — круто Грицько.

Всі:

— А, Грицько, Грицько!..

— Грицько, — протягнув староста, піднімаючи важко повіки. — А-а, зна-а-ємо! Гляди, Грицьку! — наставив йому під ніс п'ястука.

В Грицька не брови — тучі. Очима гостро — кліп, люлька з зубів — тьху!

І враз:

— Чого наставляєш? Напився, до стовпа вчепись, — одерев'янілим язиком. — Думаєш, що великий? Ти маленький. Поменшай трохи!

Грицька шарпнуло більше.

— Чого в'язнеш, одуде ти смердючий? До пана он — нічники досі чекають.

— Стримайся трохи, — невдоволено загула решта, що стояла оддалік і збиралася курити.

Грицько не чув.

— Сатана! Не доволі — шляється, ще до тебе прив'язатися нудить.

Староста скипів.

— Що? Шляється? Мені, старості, не можна? А ти чого тут опівночі? Звідки йдеш? Від Івана? А сірники ніччю можна черкати недалеко будинків? Га? Не бу-у-дь гадом, кажу, не будь, в нору-у запаку-у-ю...

Погрозив п'ястуком і завис на плоті перед самим носом Грицька.

Грицько теж підняв руку.

І просто:

— Відходь, гаде, бо як дам, то не будеш мати чим хліба завтра жувати.

Старості заграло в грудях.

Як то, щоб при стількох один грозив йому, старості?! Сором! Не дати ж себе в халепу. Побити цю довгошию, ненависну чаплю! І він підніс п'ястука.

Однак це ще непевно. Грицько стоїть, мов дуб. Схопить за п'ястук і, поки наспіє та п'яна поміч, всипле так, що аж нудно стане.

І він раптом кинувся на тин і затріщав кілям.

Його здержали.

І хоча він дерся, кричав і накликав своїх співтоваришів на Грицька, вони, однак, кинувши кілька грубих слів на адресу Грицька, потягли його, зовсім запамороченого, далі дорогою.

Грицько пильно проводив зором, впізнаючи.

Усі — вчорашні.

Ні. Один ні... Солодуха, Бражко, Корж, Сукача нема. А-а! П'ятий — Тапчак.

Неділя.

Староста ще в обід ціле село підняв на ноги.

— На сходку! На сходку! Всі! Кого не буде — штраф!

Нишком радів, що дядьки здивовано й непевно зустрічали ці слова.

Дорога поволі люднилася. Невеличкі гуртки із жвавими балачками прямували на майдан. Від Іванової хати, густо здіймаючи за собою кураву, йшов великий натовп дядьків, які немилосердно смалили люльки та плювали аж за придорожні тини...

На чолі — Іван.

Тут же Грицько, Роман, Юхим і ще багато, на Іванову думку, надійних.

Балакали. Про шарварок, сходку, панів, старостину компанію. Грицько оповідав про свою зустріч. У гурті — обурення.

— А! Він ногою страхатиме тепер кожного? Гору й сучок біля себе має. Бачиш, куди чоловіка заведе вонюча? Сам себе забув! По панську дулю аж вилиці йому тріщать?

Юхим, пустивши клубок диму:

— Вже він тепер перед панями, побачите, яким козирем буде ходити. Іршом бочитиме сходку.

— І їх пани роститимуть!..

— У цибинатого не слова, грім битиме.

Обличчя кривились в іронічну посмішку. Голови піднімались, показували якусь рішучість і певність.

— Ти-но, Йване, поговори з ними. За всіх.

Іван озирнувся по цілому натовпу, вгадуючи по обличчях дядьків сьогоднішній настрій.

— Піддержите? — посміхнувся. Серйозно заграло під бровами.

Гурт одним голосом:

— Та вже ж, чи впав, чи встав, націлив — стріляй.

Іван:

— Згода. Тільки глядіть же, щоб, коли мене будуть в'язати, не кинулись, як від kota миші, — нагадував.

У грудях чулося смаком перцю, але дядьки старались заспокоїтись.

— Мотуззя йому забракне на цілу громаду.

— Ну-ну, журись... Як привезуть клуб мотуззя, то з цілої громади ланцюга зроблять, — сміявся хтось.

— Ге-е, може, коли ще й так доведеться, як з панами поживемо.

Гурт щораз зростав, і луна гамору щораз неслася ширше.

За доброї півгодини майдан аж вгинався.

Серед густого кола дядьків пишався невеличкий стіл і чотири крісла, позичені на цей раз старостою у шинкаря Траля. Тут же староста і його поплічники. Бурякові пики й посоловілі мутні очі озиралися на всі боки та пильно прислухалися до майдану, що розпочав шумний шепіт. Звідусіль на них простяглись пальці...

— О-о, бачиш? Як ніч!

— Тьху. Несе, як від шинку.

— То... за громаду, за шкуру нашу.

— Одур би їм мізки випив!

Майдан хвилювався. В якімсь напруженні чекав чогось незвичайного.

— Ідуть! — прудким вітерцем пронеслось по натовпу.

Дорогою від двору, здіймаючи стовпом куряву, божевільно гнала бричка...

— Цибинатий, — пронеслось майданом, коли бричка зупинилась.

Вилізли: високий, суворий з виду пан з повіту, грубий з карасевим животом дідич і два чорних, мов гайворони, жандарми.

Майдан розступився.

Насуплені, мов осінній день, попрямували до столу. Староста миттю став поважним. Випро-

стався струною і вклонився чемно. На грудях у нього виблискувала проти сонця витерта крейдою до глянцю урядова відзнака. Майдан — наче ліс перед бурею.

Тихо-тихо...

Тільки з-за плечей — непомітно пальці рожнами в старосту.

Сіли.

Високий, грубий, по боках — чорні.

Високий побабрався в теці, виложив на стіл якісь папери, пчихнув і закурив сигару.

Поважно до старости:

— Ви отримали з повіту наказ у справі остаточної направи громадської дороги?

Староста — струна.

— Так.

— Оголосили це громаді?

— Так.

— Наказували виходити до роботи?

— Так.

Насупив брови й очі долі. Якесь мовчазне напруження, їдке закушення вус, густий рум'янець щік. І враз хмарою брови й з-під них гострі списи вогню вздовж і впоперек майдану.

— Чому ви не виконуєте постанови й наказу старости та не виходите до греблі?

Хвилина, як після грому.

Від берегів колихнувся вітерець. Перелітав шепотом з вуст до вуст, голосніше, прудкіше. Увесь майдан колихнувся в напрямі середини.

— Нам не належить тої греблі поправляти! Гребля до двору належить, хай двір і поправляє. Має за що!

— Не з одного вже сердака за неї стягнув.
— Не нав'язуйте на громаду панської дороги.

— Ми «шляховий» податок платимо.

— Ми громадські дороги скрізь уже поправили.

— Як шарварок, то хай усім буде шарварок.

— У мене десятина, то маю ціле літо робити, а в Боровського півтори тисячі — й ні одного дня?!

— Що то за право таке?!

Дідич — рись. Отак би скочив у натовп і бив би, й кусав би досочу цих клятих хлопів. Косив очима й скреготав зубами:

— А, гади смердючі...

Високий їв очима старосту, староста озирався на свою компанію. Компанія шепотіла:

— То що за чорт? Зроду ще того в нашій громаді не було.

Високий нервувався.

— Го-го-го-го!!!

Без кінця...

Зробив жест рукою.

— Го-го-го-го!!!

Гей грім несе луною й паде важким камінням навколо.

Високий:

— Тихо!

Чорні:

— Тихо!

— Го-го-го-го!!!

Староста замахав на кульбаці шапкою:

— Тихше!?

— Го-го-го-го!!!

Високий випростався на весь зріст.

— Бидло?! Тут громадське зібрання, не корчма. Тихо!

Дарма...

Чорні скочили з місця і посунулися між залитий людьми майдан.

— Тихо! Тихо!

Майдан стиснувся в стіну...

— Тихо! Тихо!

— Го-го-го-го!!!

В повітрі майнула кольба і важко упала на одну голову.

— Мовчати!!

— О-ой!

Майдан рухнув стовпом.

— Що це буде, панове? На що нас кликали? Побити? Мало ще ви нас...

— Го-го-го-го!!!!

— Хто то? Взяти!

— Всіх забирайте, всіх!!

Жандарми силкувались продертися досередини, вимахуючи кольбами.

Майдан — мур.

Трудно.

Мужики, мов кліщі, липли один до одного.

Високий кричав:

— Мовчати! Спокій! Хто бунтує? Взяти!

Майдан гув одним голосом:

— Як мовчати, коли нас бю'ть?!

— Безпеченство ¹ розбій робить!

— Хто це бачив?

¹ Охоронці порядку (польськ.).

Іван:

— Людкове, чого нам тут?! Щоб били? Розходься!

Високий:

— Зібрання не скінчено...

До себе:

«Бачиш, яке то бидло розпущене?»

Ще раз:

— Зібрання скінчити треба!

— Тут не зібрання, де людям поліція голови б'є!

— А то гад хлопський!

— Нема чого тут нам, видно!

— Розходься, розходься! — залунало майданом.

Стовп двигнув у один бік і демонстративно рухнув з майдану.

Бухали вогнем крики:

— Геть із шарварком!

— Ні один до роботи!

— Хай що хочуть!

— Хай женуть!

— Б'ють!

— Штрафують!

— В'яжуть!

— Уже все'дно!

— Витримаємо!

Ззаду піднімалась їдка курява, застеляла собою майдан, на якому ще злютовані непередбаченою подією пани різко «сповідали» старосту, що трясся в пропасниці, та його п'яну компанію, яка здивовано роззявляла роти.

ЧЕРВОНА КОРСЕТКА

1

Ганнуся вже тиждень не дає матері спокою:

— Та купіть же мені, нарешті, хоч яку-небудь блузку, великдень надходить, людські діти в шовкових корсетках будуть, а я отими дірами світитиму, — кривиться, показуючи продертий бік старого коротенького жупанця.

Нахмурюється худе обличчя Катерини, і в груди жаль колом встрягає...

— Невже ж я гірша за всіх дітей? ..— дорікає ще Ганнуся, пускаючи сльози, щоб більше зворушити матір, похилену в тяжкій задумі...

Високо здіймаються виснажені груди. І за важким зітханням тихі болісні слова:

— Дитинко моя миленька, що ти дивишся на Рудякову Ольку чи на Крукову Ївгу? Одиначки вони: у них батьки і багатство. А в нас що?.. Хатинка, стріха на ній, мов решето, — коби ще хоч пару років постояла, та городець, що на ньому два мішки картоплі вродить... Добре, був татуньо, заробляв, жили яось. А тепер?.. Тобі треба, і Мишкові треба, і Оленці теж. А хліба... останній спекла... А ти ж іще не заробиш, мені в пральні відмовили, а продати немає чого...

Ганнуся втирає пострьопаним рукавцем сльози, ніби розуміє це... Їй уже на десятій іде, і, подумавши щось хвилину, звертається:

— А чого мене той пузій не схотів?.. Колиш у я те пуцьвірення, а він прийшов та до мене:

«Годі вже колихати... Не хочу я такого кодла й бачити в себе, не те що за няньку тримати..»

Хитає Катерина журливо головою:

— За те мені і в пральні відмовили...

— За що, мамо? — не розуміє дівчина і пильно приглядається до матері.

Катерина не відповідає. Нагинається до Мишка, що котом дряпається їй на коліна й лебедить:

— Мамо, а татунцьо на великдень плийде?..

Катерині обличчя кам'яніє...

— Ех, сину, не діждати нам татунця, — важко видавлює з себе...

— А цом не діздатися?.. Хіба далеко?.. — незрозуміло дивиться хлопчик.

— Далеко, синку, ой, далеко... — опускає скаламучений зір долі.

Мишко спускається по коліні на долівку, жаліючи, заглядає матері в вічі...

— А каскета мені купите? — термосить за припіл.

Прокидається Оленка. Хатою розлягається крик.

Катерина кидається до колиски, миттю розхристуючи худі груди.

— А купите? — допитується настирливо хлопець, ступаючи ближче до колиски.

— Так, так, мамунцю... Мені корсетку, а йому кашкета... — підтягає з-за столу Ганнуса.

Оленка, закусивши цицьку, вгаває... Катерина змахує з ока сльозу, яка непомітно напливла.

— За що ж я вам куплю, грошей нема... Хліба треба, одежі не їстимете, — скаржитья їм.

— Як то нема?— дивується Мишко. — А ті, що мені якийсь молодий дядько на вулиці дав.

— То треба ще ждати, аж кашкети подешевіють, бо тепер за золотого немає,— зауважує Катерина.

— А ті, що я принесла? — нагадує нехотя дівчина.

— Оце так заробила, — якоюсь скривленою півусмішкою дивиться до столу Катерина.— За два тижні півтора золотого...

— А як більше не дав,— виправдовується Ганнуся.

— От бачиш: тобі не дав, і мені не дали, і немає... — коротко пояснює мати.

Діти загаморили:

— Немає, немає... У вас усе «немає» для нас... А як отого тижня, то панові аж десять золотих дали...

Катерина підіймається від колиски й важко зітхає.

— А купите-таки, мамо, купите,— не вгавають Ганнуся з Мишком, щоб нарешті надолужити матері.

— Хліба треба купити, бо голодні будете. А без кашкета та блузки можна обійтися, літо,— рішуче каже Катерина, вкриваючи дірявою хусткою Оленку.

Діти бунтуються на таку відповідь матері.

— А я не буду тобі Оленки глядіти, коли так,— кидає Ганнуся.

— А я води не подам, як поплосис,— каже Мишко.

Катерина байдуже махає рукою й береться колихати Оленку.

Знову здійсмається плач. Тим разом більший. Діти голосно протестують проти такого поступування матері й домагаються:

— Мусите мені купити блузку...

— А мені каскета...

Катерина пускає вервечки й жалісно дивиться на заплаканих дітей... Береться за голову й думає хвилю...

Немає ради, треба погодитися.

— Ну, годі, коли так... Хліба не куплю, а вам куплю, тільки тихо...— здається.

— А коли купите?— притихає дівчина, запевняючи хлипанням матір, що в разі заперечної відповіді вона почне знову...

— Завтра непременно куплю, тільки будьте тихо, бо мені й так голова болить,— впевняє їх, злегка кривлячись на колиску.

У хаті поволі встановлюється тиша. Ганнуся з Мишком, витерши насухо оченята, ще кілька хвилин човгаються поза столом, а потім, задоволені обіцянками матері, на її прохання вийти весело вибігають надвір до теплого весняного сонця. Катерина, замівши, ставляє в піч юшку, що зосталася від обіду, помірковано дивиться на невеликий кошик під лавою, чи дасть він іще й на вечерю. Розмірено поскрипує колиска, й Оленка, мов нехотя, посміхається зі сну на материні турботи...

На другий день Ганнуся весело підспівує над колискою, а Мишко жваво замітає хату. Сонце вже поглядає в запічне вікно:

— Залаз мама плийде, похвалить мене й каскета з синіми околусками плинесе,— лебедить Мишко, згортаючи сміття під поріг.

— А мені червоного сатину на корсетку, — радіє Ганнуса, швидше погойдуючи коліскою.

— Але щось довго немає, — тривожаться, поглядаючи у вікна...

Незабаром приходить мати. Ганнуса з Мишком сунули просто до неї та давай тормосити за припіл...

— Купила, дітки, купила, ось підождіть, — вгамовувала їх Катерина, здіймаючи з плечей клунок, запилений борошном.

— А з синіми околусками? — підскакував Мишко.

— А червону? — клопоталася Ганнуса.

Мати на відповідь живо добула з приполю зеленополого кашкета й звиток червоної матерії...

— Ото так, добрі мамо, любі мамо, — заскакали обоє від радощів.

Мишко зараз же сунув кашкета на голову з задоволенням.

— Яклаз, мамо!

І вітрогоном понісся надвір. А Ганнуса, розмотавши звиток, любиувалася густо-червоним кольором сатину.

— Ото, гарне, — прихвалювала собі, обертаючи на всі боки... — А вийде тут на мене?.. — непокоїлася.

— Вийде, ще й завелика буде, на виріст, — впевняла мати.

— А до кравця коли? — цікавилася віддати, коли вже ця гарна матерія має стати ще кращою корсеткою та замінити хоч у свято дрявий жупан.

— Ось тільки перекушу що-небудь, — заглянула Катерина в піч до горщика з юшкою...

— А до якого? — цікавило Ганнусю.

Вона чула про Солонку, що той краще за всіх шиє. Він шив Ольці і Івзі.

— До Жолудя, — відповіла мати, беручись жадібно за юшку.

— А він негарно шиє, — чомусь не вдоволилася Ганнуся.

— Гарно, дитино, гарно й дешево...

— Солонка гарно шиє...

— Солонка, — перебила мати, — бере за таку корсетку найменше три злотих, а Жолудь найбільше півтора... А виходити все одно, що гарно шите, що... — не договорила. Але Ганнуся вже залишила про кравця...

Досить, що корсетка нова буде...

— Ну, то збираймося, а то свята недалеко, а в нього, може, багато шитва, — турбувалася Ганнуся.

— Хати ж самої не залишимо, — зауважила мати.

Поки Катерина прибирала хату, Ганнуся побігла по Мишка...

Стомлене погідним весняним днем сонце поволеньки всідалося за далекою зубчастою стінкою панського лісу...

2

У кравця Жолудя ще відтоді, як забрали сина, установа: їсти лише два рази в день... Скасував собі обід, залишивши лише право дітям на манюсіньку скибчинку з олією...

— Криза, — казав він якось сусідці Палажці, — тому треба жити ощадливо... Рахунком... Приміром, двома разами потягнеш півтора року, тоді як трьома — лише рік... А то багато значить... Це нічого, що чоловік упадає на силах, але дух таки в собі утримує... Так. Ось мені сорок іще немає, а голова починає масть міняти... Хочеться жити...

І їсть Жолудь завжди в одну пору... Його годинник не схибить ні на хвилю... Як сонце б'є просто в голку — снідання. Як з кутків підуть на хату сутіні, — вечеря... Встає він, правда, вже як добре видніє, бо ввечері сидить аж у вічі мряка піде...

І сьогодні: сонце за лісом, Жолудь за столом... Вибирає з невеличкого кошичка печену ще вранці картоплю і жадно смакує, запиваючи квасом...

Біля нього двоє сухеньких хлопчиків-близників жують черстві шкоринки хліба.

По кількох картоплях йому голосно ригнулося і, — мабуть, квас забунтувався з картоплею, — в животі страшно загурчало...

Він кинув недочищену картоплину в кошочок і підвівся.

— Тьху — плюнув під піл. — Завжди отака історія... — І, помацавши жилавими руками за пасом, знову сів. — Воно не диво... Завжди на таким харчунку... Ні хліба навіть вдоволі, не те щоб скромного.

Ригнулось іще раз, — його підкинуло трясею, — побіг хутчій до відра...

— От лихо, блювати знову буду, — тягнув повним ротом холодну воду.

Загамувавши підступ глистів, він прийняв зі стола «вечерю» й почав мостити на полу старе лахміття під дітей, що, зжувавши вечерю, клалися на голій лавці...

Поклавши дітей, засвітив хмурну, мов осінній день, лампу і всівся біля ручної машинки, що стояла на другім кінці стола... Розгорнувши сувійчик білого полотна і змірявши його оком, щось поміркував і задумався.

«Як тут жити на світі? — питала думка не то машинки, не то полотна. — На трьох їдців машинка одна, ще якби хоч півдесятинки якогонебудь поля, то зараз побив би її в тріски, бо тільки на дармоїдів робиш... Стовбич над нею, аж кості ниють, а вигоди на хліб навіть нема... Нові кравці нові моди завели й роботу всю потягнули до себе... Всі, що хоч трохи заможніші, тягнуться до Солонки — у нього аж три машинки... Модист... А ще ж Парчевський, Костенко, Рінг...»

Він знехотя підвів очі на стіну, де з-за запиленого курявою скла вовком поглядало «свідоцтво промислове», видане йому вже після заарештування сина...

«А в тебе ота калатайка і податок такий самий...»

— «Заклад», — каже він, вглядаючись у те місце, де вказується рід підприємства, і, гірко посміхнувшись, переводить зір на полотно...

«Кравець! — шелестить руками по полотні. — Хто модні костюми по сорок злотих, а Жолудь «смертні» сорочки по півтора злотого... А податки однакові... Патент, доходове, обротове, додатки, придатки, передатки,

наддатки, відсотки, — недалеко дві сотки... П'ятдесят разів до тебе староста прийде, дванадцять — ексектор¹, кілька — секвестратор²... Ну, напосіли... Не досить сина, і батько терпи... Ех!..»

— Якби на вас погибель, їй-бо, смертні сорочки задурно пошив би... Навіть гудзики б свої дав, — наче зі сну заговорив він, аж діти здригнулись.

Надворі почулася тиха хода, і небавом клацнула клямка. Жолудь підвів голову.

«Хто б це?.. Хіба шиття?» — перебіг йому по жилах теплий струмок...

«Якщо шиття, то, мабуть, хтось із наших бідаків», — подумав собі, легко посміхнувшись.

Увійшла дівчинка, а за нею Катерина... Жолудь уже знає... П'ять літ таке, що заможні до нього не несуть... Ніби бойкот, кляті, зробили...

— Його син комуни добивається, — кажуть. — Хоче, щоб усі рівні були. Нехай же з неї собі живе, а ми йому ні гроша заробити...

Жолудь живо підкрутив лампу.

— Добрий вечір, дядечку.

— Доброго здоров'я, донечко, — ввічливо привітав їх Жолудь.

Живо підвівся й прийняв з лавки своє діряве пальтечко.

— Сідайте, будь ласка, — припрошував.

— Дякуємо, і так... щодня сидимо, — відповідала Катерина, садовлячи Ганнусю і сама всідаючись недалеко Жолудя.

¹ Податковий інспектор (польськ.).

² Судовий виконавець (польськ.).

— Безробітні...— якось гірко посміхнувся він до неї.— Чув я, дитинко... Нас, бідних пролетарів, багатії, коби могли, в ложці води втопили б,— додав по хвилі, киваючи головою.

— Так нас, дядечку, всюди,— болісно твердила Катерина.— От я хоч на хліб дітям заробляла, відмовили... й не доплатили... Малій моїй,— вказала на Ганнусю,— за няньку було найнялась у того, що в Цибульських квартирується, вчитель чи урядовець якийсь, теж відмовив і не доплатив... Сказав навіть: «Не хочу такого кодла й на очі бачити...» Отого тижня приходять ексекUTOR — бере дитячі подушки й стола тягне... То що ж ви, кажу, діти на голій лавці спатимуть? Махнув тільки рукою... Мусила мало не останніми десятима відплатитися...

— Доля наша така вже пролетарська,— хитав сивуватою головою Жолудь.— Мені ліпше?.. Твого у в'язниці сухоти доїли, мого теж можуть, вісім літ — не вісім місяців... Небіжка моя ниділа-ниділа, теж на сухоти, після засуду Дениса як затужилася. Що я втішав — та не журися! Якось воно буде, неправда, доживемось колись до ліпших часів, не одні ми на світі такі біденні! Не помогло, мусив поховати... Осталися,— кивнув на піл,— тепер на мою бідну голову, що хочеш роби... Ота голка, на хліб навіть не стачає... А пани до тебе,— давай, дихати б їм не дало... А звідки?.. Ось третій місяць дванадцять шиттів навсього було.

Понурився над машинку, запорпався біля стопки...

Катерина зітхнула.

— Не зітхай, молодице, — знову звернувся до неї, — якось воно буде... Побідуємо, а там діти підростуть... Не треба занепадати... Я вже махнув рукою, не признаю жодної журби... Годі... Біда, біда, поки що нам добра тепер не може бути... Засудили сина, засудили, бо право таке панське, що людині, яка не кориться їм, жити вільно не дають... Померла небіжка — померла, якось і сам з дітьми даватиму собі раду... Надіюсь, доживемося іще... Вискіпається...

Передихнув хвильку.

— Думаєш, — повів, якось таємниче нахилившись, — людей немає? Та наше пролетарське плем'я таке, що сьогодні одного заберуть, а завтра десять нових є... Ось правда: забрали наших, нещодавно знову забрали, та... сили пролетаріату не спадають, люди знову є...

— Так, дядечку, — обізвалась по довшій мовчанці Катерина, — є люди, але є й собаки... От Бринько віддав хлопців, а сам на волі ходить... Гавкає людина, не пам'ятаючи себе... Ніби по сотні в місяць бере, чула я так...

— Договкається, — зауважив байдуже Жолудь. — Не подарують йому цього...

— Ви скажіть, падлюка яка... Раз зустрічає мене, йду з пральні, та так безцеремонно до мене, мов до повії якої: «Я знаю, що тобі трудний тепер хліб. Не хочеш заробити на два кіля?»¹ А я йому просто в очі: «Тьху, до добродіїв своїх піди, нехай тебе і тим задовольть,

¹ Кілограм.

коли хлібом задоволили...» Скипів гадом,— пригрозив, що помститься...

Зітхнула.

— Нічого,— підбадьорив Жолудь,— ми вже витримаємо... Вже він і мені за одну річ грозив...

Мовчанка.

Катерина, підбадьорена якоюсь думкою, що зараз морщила їй чоло, взяла від Ганнусі червоний сувійчик і почала розгортати перед Жолудем.

— Це кому таке пролетарське? — посміхнувся вдоволено він на полотно.

— Та оцій, моїй, корсетка, тиждень вже одгалу не дає: купи та купи... Ледве зібралась... — показала на Ганнусю.

— Червона така,— крутнув головою Жолудь, пильно вглядаючись у червоний сатин, що ніжно поблискував при слабенькому світлі лампи.

Розтягнув у руках і зміряв оком.

— Два прапори гарних було б,— зауважив чомусь загадково.— І корсетка гарна буде,— підхопив скоро, наче перепрошувався у Катерини за попередній вираз. Думав: «Це не зовсім по-пролетарському, товаришка ледве зібралась дитині на корсетку, а я—прапори...»

— Ану, донько,— звернувся до Ганнусі,— підійди, побачимо.

Дівчинка підійшла.

— Мізерне,— жалкуючи, подивився Жолудь на неї.— Пролетарське,— додав по хвилі...

Зміряв.

Поміркував по полотні...

— Вийде, ще й на зріст, — посміхнувся до Ганнусі.

— Я так і купувала, — зауважила Катерина, — бо другої вже не знаю навіть, коли прийдеться купувати...

— Не журись, аби здорові, — бадьорив Жолудь.

— А коли буде пошита? — брала Катерина до себе Ганнусю, що пильним зором ставила матері це питання.

— Завтра навіть, перед вечором приходь і забереш, — запевнив Жолудь.

Катерина підвелася з лавки, збираючись іти.

— А скільки вам за неї? — нехотя спитала іще, щоб уже відати, чи позістанеться їй щось з останніх двох злотих...

Жолудь лагідно подивився на неї.

— Як то ми бідні, — заговорив, — то треба одне одному уважати. Отже, на твоє сумління, — вирішив ураз.

Катерина не сподівалась.

— Півтора доволі буде? — чомусь хвилювалася.

— Півтора? — здивувало Жолудя. — Ось бач — що то сумління... А я тільки золотого думав... — Отже, буде злотий, тільки гудзички купиш, — погоджувався Жолудь.

Катерина незчулася від радощів... Що то значить своя людина... Іще дітям на цукор залишиться...

— Дуже дякую, дядечку, дуже дякую, — нахилила йому голову на знак признання його доброти й сердечності... — То завтра, значить? — спитала іще розсіяно...

— Так, так, у надвечір'я... Як не буде часу, дівчину пришли...

Направились іти...

— Добраніч,— ввічливо хитнула в дверях.

— Ідіть здорові,— проводив їх Жолудь зором.

У хаті стихло...

Лише на полу сопіли, засинаючи, діти та шелестіло в руках Жолудя накрохмалене полотно... Чвикали ножиці... Зрізавши, Жолудь зложив рівно краї двох куснів і підсунув під стопку...

— Ну, голочко, поскачи, поки не зліцитували,— положив жилаву руку на колісце...

Старі стіни глухо відбили дзвінке деркотання...

3

Черговий канцелярії постерунку поліції, струнко цокнувши закаблуками, вийшов...

У кімнаті стало тихо... Пан комендант, чиркнувши до сигари сірником, обережно розпечатав конверт і, розгорнувши до світла невеликий аркушик, прилип до нього жадібно очима... Густі рядки, мов якісь підозрілі типи, наче боячись комендантового ока, ще більше тиснулися до купи, покриваючись сірим пушком мжички...

Галопом перебігши зміст листа, він важко ворухнувся в кріслі, мов на нього зложено важкий тягар, і злісно видихнув з себе клуби густого диму...

— Фу-у-у! — важко віддихнув. — Заморока з тими комуністами, пся крев, спокою немає...

І знову прилип до листа...

— Та-а-ак! — протягнув грубо, аж стіни загуділи, відкладаючи лист. — Негайно, значить, цієї ж ночі...

«Але хто то в нас на замітці є?» — думкою поспитав себе й витягнув з кишені записника.

Костюк, Ріпа, Біляк, Сопко... — мигали перед ним прізвища хлопців з містечка.

— Так, так, — притакнув упівголоса. — Отже, цієї ночі прийдеться голубчиків ворухнути...

«А може, й стягнути, й допитати гарненько?» — посміхнувся собі в ус.

Пан комендант дуже любить «допитувати»...

— А, не знаєш, — зціпить він зуби до того, що вперто мовчить чи заперечує всі закиди, — влити йому, іще... іще...

Перед ним повільно встають картинки з відомих йому допитів...

Палки... зойки... кров...

Але панові коменданту не дає спокою наказ комісара: «З огляду наближення Першого травня негайно перевести ревізії у всіх більш-менш запідозрених в антипанствовій роботі елементів району...»

Він обриває картинки допитів на впертому Божкові, молодому ще хлопцеві, з недавно минулих арештів, що, збитий до непритомності трьома поліцаями напереміну, на запити вже не відповідав, а хилитав головою, що запеклася кров'ю...

— Ні, не знаю...

— Біда з тими холерними комуністами, — стискає зубами й хмурить брови. — Ради ніяк не даси... От чорти!.. Плодяться тепер, як гриби по дощі, не перебереш... Подумати: містечко, як кулак, а вже за два роки тридцять «шкрабнули», і то главарів самих, мабуть... От чортове насіння... Ніяк не переведеться... І що вже їм дістається на допитах, самого жах бере, здається, сотому наказав би, все одно... І на що вперті які... Чи признається хоч один тобі до вини?.. А, пся крев!.. Єй-ей!.. Ліпше сто бандитів бачити, як одного комуніста... А тепер на кресах, як рахувати — що молодий, то й комуніст... Так, так... На що вже ми, здається, спренжисті¹, а вони, сучі сини, ще в сто разів за нас... Вже два місяці, як подвоїв постерунки, все одно по місту відозви знаходяться... Потроїти доведеться... От чорти... Законспіровані дуже. Кілька разів уже переводилися ревізії у підозрілих, — немає нічого. А тут, дивись, мов з неба вже тобі й тицьне рижком у вічу на мурі: «Товариші!..» А шляк би вас трафив... І «винюшкувати» трудно... Добре, поки Бринька не знали, все-таки були якісь інформації і здобич часом. А тепер... як у тих стінах...

І, незважаючи на плювальницю, злісно плюнув аж у куток і витягнув знову сигару...

Затягнувся міцно раз по раз, наче хотів потопити в їдкому диму своє незадоволення і розстрій нервів...

Однак дим роз'їдав іще більше серце.

¹ Спритні (польськ.).

— Заарештую, врешті, все, що попадеться під око, — погрозово кинув він у глухі стіни, що, здавалося, аж морщилися перед ним з перестрахи...

Нервово заходив по кімнаті.

Міркував.

...Перевести ревізії... Та-ак... Але треба, щоб ревізії дали бажані наслідки... Щоб як шукати, то щось знайти... А то підеш, намучишся, а потім тобі, напевне, мури заліплять, що дивитися не матимеш куди... Та-ак... На цей раз неодмінно прийдеться вжити старих способів... Тоді певен, що найдеш...

Спинився хвильку і, швидко добувши з кишені ключа, відімкнув у столі бічну шухлядку... Витягнув пучок густо надрукованих афіш, під якими жирним друком красувався підпис: «Центральний Комітет Комуністичної Партії Західної України».

Відрахував собі кілька до кишені, решту замкнув знову.

— Бідна компартія, — посміхнувся в якомусь задоволенні, — з постерунків мандрує до мас під стріхи...

«Так, так, — мовби підтвердили летючки в кишені, — коли б не поліція сама підкидала нас, ви б ніколи не знайшли...»

Тепер пан комендант задоволено пройшовся ще кілька разів по кімнаті й усівся в крісло... Поглядав у вікно та на двері, пильно прислухався...

— Довго Бринька немає... Казав — буде о пів на восьму, а вже пів на дев'яту... Мабуть, десь «нюшкує», забарився... Коби скорій при-

йшов, може, щось нового, — мучила нетерплячка... Афіші кололи в кишені...

Довго ждати не прийшлося... Незабаром делікатно стукнули двері, і пан комендант, задоволений, що врешті діждався потрібного, аж підвівся з крісла і поважно протягнув руку Бринькові, який зайшов і виструнчився...

— Ну, як там? Що чувати? Що нового? — відразу закидав його запитаннями. Підсуваючи йому крісло, добув сигару...

Пани поважають слуг. Особливо коли їхня служба оплачується.

Бринько, мов якийсь незвичайний екстрагість, поважно всівся в крісло, вдоволено затягнувся сигарою і, наставивши довгого носа комендантові в очі, гордовито відповів:

— Маю щось нового, пане комендант... Важна річ...

— Ну, ну... Що саме? — нахилився комендант.

— Випадково напав на слід законспірованого в одній хаті нашого передмістя комуністичного гуртка...

— Не може бути! — аж підкинувся комендант у кріслі від такої несподіванки.

— Тільки ось «винюшкував» і просто сюди, — запевняв Бринько.

— От чорти! — прохрипів комендант, мов приголомшений... — Зараз ревізію...

— Так, — кивнув Бринько. — І вгадайте, в кого...

— Кажі, кажі, не можна прогаяти й хвили, коли така справа, — суворіло обличчя коменданта.

— У Жолудя, кравця...— пильно дивився комендантові у вічі Бринько.

— Ну й що там?..— не гаявся комендант.

— Прапори цієї ночі шитиме... Червоні прапори, на власні очі бачив, — задихався Бринько.

— А зібрання не було?

— Був тільки той, що приніс матерію на прапори. Але раз шиють прапори, значить, є гурток,— тлумачив поважно Бринько.

— Є рація,— погодився комендант на твердження Бринька.— То, кажеш, у Жолудя, того сивуватого?..

— Так. Того, що сина на вісім літ засудили...

— От почвара стара!— здивовано скрикнув комендант.— Я гадав, що до сивого волосся той чад не чіпляється... Бачиш... Жолудь. До сина хоче... А як це тобі вдалося пронюхати?

— А ось так,— повів живо Бринько.— Пан комендант знає Катерину Райкову, з нашого передмістя, жінку того, що то з найперших арештів у в'язниці вмер?.. Так ось я з нею за одну річ,— то сволоч така, знаєте, гадина, не молодиця,— так сказати, в особистих порухунках... Давно вже слідкую за нею, щоб... морду побити просто... Так. Цього вечора йду вулицею, здалека іще запримітив, іде вона... Я завернув у одну вуличку, — вона мене оминає, — і став за вуглом, дивлюсь, куди піде... Під рукою щось несе... Проводжу зором: направляється до Жолудя. Стій же, думаю, зажду, поки будеш іти назад... Але мене зацікавило, чого вона до нього пішла. Не витримував...

Тихо підкрався до вікна, зазираю одним оком, слухаю... А-а, голубенята мої!.. А вони, — щоб ви думали? — про партію, про арешти, про... А-а, довго оповідати... Врешті Райкова розгортає сувійчик червоного сатину, так метрів півтора, й віддає Жолудеві. Каже: «Гурток переслав мною це, щоб ви пошили непременно на Перше травня два прапори — ви ж знаєте як, — може, назавтра вам іще одного, бо зараз не зібрались...» Жолудь питає: «Чому хтось із хлопців не прийшов?» Одповіла, що не мають часу, приготують літературу, щоб передати завтра хоч у найближчі села. І ще тому, що вона, Катерина, хоча б навіть стрінулася з поліцією, її не спитали б, бо не запідозрена в такій роботі...

Комендант сидів мов на шпильках... Очі його щораз викочувалися спідлоба й жахливо каламутилися на Бринька...

— Я, — казав далі Бринько, помічаючи, що ця брехня йде йому в резон і так впливає на коменданта, — знаєте, стояв мов у вогні. Не ждав уже на Райкову... Подався хутчій попідвіконню знаних мені домів, конечно, хотілося попасти іще туди, де Райкова казала приготувалась література. Однак даремне... Ну, думаю, врешті досить і цього. І просто сюди...

Закінчив і віддихнув, наче після довгої праці...

Комендант підхопився з крісла...

— Он як у нас р-робиться, — злісно прогуdiv. — А ми сидимо тут і нічого не знаємо... Молодець, Бринько! — ляснув його по плечу. — Зараз ми їх, пся крев...

І, не гаючись, натис кнопку дзвінка.
З'явився черговий.

— Зараз пана заступника сюди! — гримнув поліцаєві, що виструнчився перед ним.

Черговий війнув у двері вітром, а комендант зачеркав олівцем на невеличкому аркушику.

— Значить Жолудь, Райкова? — звернувся до Бринька, що надувся папугою.

— Так, — кивнув той головою.

— Маємо шість... — зауважив, не відриваючись від аркуша.

— А на допиті з десять знайдеться, — чомусь посміхнувся Бринько.

Комендант скривився на таку заввагу.

— Не надіюсь, — крутнув вусом. — То... каміння.

Увійшов заступник, виструнчився.

— У цій хвилі десять чоловік щоб були готові... О дванадцятій ревізія на передмісті. А... Костюк, Ріпа, Біляк, Сопко, Жолудь, Райкова... Головне стріхи... — гримів комендант, подаючи аркушик остовпілому заступникові.

— Розказ!

І заступник вихором вилетів з канцелярії.

На постерунку заметушилися...

Комендант, постоявши хвилю в задумі, сказав Бринькові зачекати, а сам вийшов.

«Ото так нагородив, — посміхнувся до себе Бринько, коли в кімнаті стихло. — Сотню напевно цапну, — радувався. — Тепер ви в мене поскачете, — скрегонув зубом, коли на думку прийшли Райкова й Жолудь. — Знатимете, як то плювати в очі й називати собакою».

Сипнуть, аж шкварчатиме...
Нарешті позбудуся гадів...
Треба напаминувати комендантові...
Великдень... Здається... Загуляєм...
Але куди вийшов комендант?..
Угостити думає...

У голові щось роїлося... Десь, наче зі стелі,
віяв метеликом на стіл папірець — кругленька
сума, із повітря сунулась враз з келишком
пляшка...

Тихо увійшов комендант.

Бринько зиркнув.

У руці пляшка... Це так...

Одразу стало солодко на губах.

— Ну, тепер знаєш що, Бринько? — звер-
нувся комендант, наливаючи службову ча-
ру, — треба залагодити ще одну важну спра-
ву... Зараз підеш, тільки обережно, щоб, бува,
не помітили... Пий.

Бринько живо махнув келишка і вибалушив
на коменданта питливо очі.

— Така річ, — вів далі комендант, наливаю-
чи другий, — йдучи на ревізії, конечно, треба
щось знайти, головне — знайти. А щоб напевно
знайти, треба, як відаєш, підкинути. Отже,
маєш це, — простягнув йому пучок обережно
складених паперів, — рознести негайно, вже
знаєш кому. Та в стріхи їх. А ми вже будемо
знати...

— Добре, добре, — покійно хитав Бринько
головою, ковтаючи другий келишок і ховаючи
летючки. — А... пане комендант... — Питливо
дивився далі йому в очі, стукнув нехотя паль-
цями.

Комендант зрозумів.

— Буде, — положив йому руку на плече, — тільки зараз, бачиш, немає часу... Треба якнайхутчій залагодити цю справу... На перше напевне дістанеш, разом...

І витягнув йому ще сигару.

Бринько зашпортався в кріслі і зібрався йти.

— Тільки обережно, — нагадував комендант ще раз, щоб, бува, підхмелений Бринько не був надто безпечний, лазячи попід стріхи.

Бринько рішучим похитом голови запевнив, що виконає свою місію, стиснув комендантову руку і похапцем вийшов.

Надворі накрапував дощ.

4

Серед ночі Ганнуся прокинулася, мов опалена... Мишко теж. У хаті повно чорних людей, свавільно нишпорять по кутках. Сонну матір, штовхаючи кольбами попід боки, безжалісно стягнули з постелі й повели надвір...

Закричали на чім світ.

— Тихо! — дико вереснув до неї, наставивши кольбу, поліцай, який не встиг ще вийти з хати.

Ганнуся зі страху пірнула в лахміття... Страшна кольба загнала дух у п'яти...

Усе пішло вверх дном... Стріха летіла, мов пір'я з курки, коли на неї впав шуліка..

— Є, є! — заревіли поліцаї, зриваючи останній, над ріжком, снопок, з-під якого метеликом майнув якийсь папір.

— Комуністична відозва, пся крев!— злісно тупнув до Катерини старший пшодовнік¹, розгортаючи летючку.

Не дали навіть опам'ятатись... Штовхаючи під боки, погнали в напрямку хати Жолудя...

Як Ганнусі вернулася пам'ять, вона зирнула одним оком на хату. В хаті було тихо... Навіть Оленки в колиці наче не було... Підняла голову... Поліцаїв нема.. І мамусі...

Забула за страх. Хата крутнулася колесом в зашурпаній голові... Скочила з полу і кинулась, мов несамовита, на вулицю, маючи роздертою сорочиною і щосили кричачи...

— Мамо!.. Мамо-о-о...

Недалеко бігла, бо за кілька хат до Жолудя її спинив поліцай... Ганнуса одразу сіла мокрим курчам і обмерла...

Вулицею йшло шерегом в оточенні десяти поліцаїв вісім пов'язаних попарно людей, похитуючись і стискаючись одне до одного від ударів кольб...

А попереду всіх ішла її мати в парі з добрим дядьом Жолудем, що, піднявши високо сивувату голову, важко вгинав під собою брук...

На ньому, спускаючись по раменах до пояса, повільно повіталась довга червона плахта.

Ганнуса одразу пізнала. Це ж була її корсетка, яку вона насилу виплакала у матері,— куплена за останні гроші...

¹ Поліцай (польськ.).

ВПОЛЮВАВ

Іван сідає біля вікна, тривожно дряпається в сивуватій, ніччю розкуйовдженій куделі, що спустилася на комір його просякнутої потом сорочки, і, позираючи надвір, стримано кашляє...

Далеко за селом розпускається світанком ніч. За вікном пробуджується життя. Недалекий садок сусіди дзвонить усіма переливами весільної скрипки...

Іван ще дивиться у вікно, потім каламутним зором обводить хату і, понурившись, поринає у тяжку задуму...

Чого він так рано встав?.. Чи коні вести на пашу, чи до праці десь поспішає?..

Долотцями довбає журба голову...

Він нехотя поглядає на піл, на стіл...

Ой, не того він устав!.. На коняку він — торік пропала — й досі не збереться, а у фільварку ще весною в праці відмовили... Ні. На полу в лахмітті п'ятеро дітей одне одного менше. Вони як збудяться та почнуть по-своєму грамофонити голодного вальса, — тату, їсти-и-и! — тоді хоч голову клади, бо вчора останні кришки змів із столу, а в хаті хоч запали — нічого, крім хробаків у стіні, не трісне...

Долотцями довбає журба Іванову голову...

Де б узяти хоч трохи борошна, щоб доклататися з дітьми, поки нажне на тому свому пишному наділі?..

Руба стоїть перед ним питання.

Сусіди — собі кожний купує, а заробити ніде... Труба... на старість жебрати йди, забравши дітей у верету. От сьогодні свято — Петрів день... Хоч зав'язуй губу, лягай та святкуй господу богу на втіху... коли б уже сам... А то...

Важко зітхає на полу.

Крізь вікно щораз б'ється молочною імлою світанок, і в сутінках починають відзиватися сполохані мухи.

Іван підводиться, ще хвилину дивиться похмуру у вікно і щось швидко вирішує...

— Треба піти, нема ради... Після дощу повинні бути... Якраз наберу, та якось уже цей день пробідуємо... А там прийдеться ще до кума Мартина попробувати, може, з пудик позичить...

Він укриває дітей від мух, натягає свого нетлінного сердака, приміщує в пазусі кусок замотаної з одного кінця шматом коси (цей ніж уже другий рік обслуговує Іванів стіл і кухню), бере в руку здорового кошика й потиху, щоб не побудити дітей, виходить з хати...

Надворі ще пристановлюється.

— Чи то до казенного, чи до попового? До попового, тут ближче і в чагарниках часом сиріжки цілими купами бувають.

Вирішує і, притиснувши до бока коша, саженими кроками простує стежкою через городи на дорогу до лісу...

За кількома сусідніми городами Івана зустрічає розкішна плебанія... Високий новий дім,

просторе обійстя, сад — мов у біблії все'дно... А за садом церква золотобанна вперлася хрестом у блакить, наче показує своїм вірним, що туди дорога до спасіння...

Іван бачить хреста, але не хреститься.

Пощо він має хреститися?.. Адже за сорок літ щоденних молитов не має ані на «кульмишачий» заплати... Навпаки, скільки ще заплатив на «боже»!.. І кому заплатив? Тим, що в них ані серця, ані почуття людського, лише на язиці бог для дурнів... Ні, півроку вже не молиться, і все'дно... Тільки що тоді ще в голові сиділо — ось, мо', господь змилується та кине тобі щось із неба, — дарма, дзуськи, як не заробиш, то й нема...

Так думає Іван, підходячи до плебанії...

А біля неї пускає зиза й іскрить на дім очима... Обличчя суворіє, й на серці скачуть чортики...

— У цього заробиш!.. Тільки як йому, то заплати. А сам... плакав би стежки... До холодної води доведе...

Іван півроку не хреститься. І півроку ворогує з попом. Хіба нема за що?

Було, робив у нього й літо й зиму за злотий-півтора в день. Без стравунку навіть... Мусив, бо кращих заробітків ніде, а трудно... Злидні кругом, хоч до гілляки... Півроку тому до злиднів ще одна біда біденна... Стара простудилась, полежала два тижні й... захолонула... По різдві-таки зараз... Ще й досі пам'ятає йому: завозить під церкву, а піп за похорон півкругленької співає... Івана як стоморозом обвіяло:

— Чи ви, батюшко, смієтеся, чи що? Таж я у вас уже два місяці ціпом щосили гачу, і то стільки не заробив, що ви за якої півгодини хочете...

Не вірив...

Дунав, що піп з ним чим-небудь полаго- диться.

— Ні, ні, Йване, не шутки, — залопотав серйозно піп. — Ти в мене робиш щодня і, яка б там не була плата, заробиш за якихось два- три місяці багато, а я від тебе, зараз не заробивши, коли діждуся, діти як біб... От коби ти ще мав, припустім, на весну женити, віддавати, я б, можливо, взяв менше, бо, значить, небаром іще був би у тебе заробіток... А так що ж — зараз треба...

Іванові замакітрилось у голові від такого признання.

— То... що ж ви, батюшко, ціпом гатити — не із святими співати, — попробував іще.

Попа це подратувало. Чи ж такий шверепа Іван може йому так казати?..

Нагострився.

— То не... робота, Йване, тільки християнський закон... Людина не скотина, треба її по-божому похоронити... Навіть людська мораль так каже...

— Н'але, батюшко, по-божому, але ж... на півсотні в мене сердака не вистарчить, коняка сусідова, а корови теж не маю, — крутив Іван на своє...

— Про мене, де хоч, — відповідав байдуже піп, — позич або векселя дай, то одробиш...

— Але ж не стільки... десять би хоч..

— За десять, — махнув піп рукою, — і говорити такого зимна не хочу. — І повернувся йти...

— Батюшко, коли так, то я й сам поховаю... Годі!.. — заявив Іван, бачачи, що з попом трудно...

— Поховай! А як заявлю до староства, то вдвоє того стягнуть за самовільний похорон, — загрозив піп.

Івана піврвала злість... Тут і так серце скипається, а він і шкуру здерти хоче!.. Чи то побожому правда на світі?..

— А коли так, залишу труну осьде на сходах, робіть що хочете, — не пам'ятаючи себе, кинув він бунтівно попові вслід...

Піп одразу обернувся.

— А в криміналі побути хочеш?.. На печі залиш собі!

— Матушку залишіть собі, — не стримався Іван. Побачив, що годі церемонитися.

Піп вернувся. Очі — вовком, обличчя — шакалом до Івана.

— Ти, негодяю, прохвосте, смієш так мені казати?..

Почалася сварка. Піп по той бік труни, Іван по цей... Піп гатив Івана «голотами», «подлецами», «сукиними синами», коби палка, то, напевне, й палкою згатив би, бо вже брався за ручицю від саней, але труна напирала. Іван попа «іудою», «живодерами» й «мертводерами»...

Врешті Іван покликав церковного старосту, що на сварку зійшов убік, скинув, незважаючи на мороз, сердака, кинув його перед попа,

а коли той, скрегонувши зубами, швидко по-
дався з цвинтаря, сказав йому, щоб не заяв-
ляв на нього за похорон жодних претензій, бо
він платить чим має, а коли піп заплати не
бере й не хоче ховати, то він і сам поховає і
тому староста свідок...

Повернувся і, не беручи дома навіть свяче-
ної води яму покропити, повіз на могилки.

І миски теж не поніс...

А на самий Новий рік піп з казальниці гатив
Івана за його «худоб'ячий» вчинок.

— Жінки, — гримів він на всю церкву, —
борони вас бог від таких чоловіків, що похо-
вали б вас не по-божому, в супроводі свяще-
ника, хреста, хоругов і святих пісень церкви,
а по-собачому, як Шафран, що завіз навіть
без свяченої води в яму й на службу, мабуть,
не думає нести...

А по двох тижнях прийшов наказ зі старо-
ства.

А ще по двох приїхав ексекутор.

І що, крім двадцяти злотих, що якимось зао-
щадилися, не могли з Івана нічого стягнути,
забрали на три тижні...

Отак dokonав!.. І не досить того, що сам за
десять днів не заплатив, іще у дворі наказав,
щоб «того сукиного сина» Шафрана на робо-
ту не приймали...

Відтоді Іван не молиться... І попа ненави-
дить...

— Слухатися їх!.. Таж вони нашого брата
в ложці води втопили б!..

— Навчили, годі!.. — плює злісно й огляда-
ється. Плебанія вже позісталася далеко за ним.

Із-за горбка хвилястими обрисами виринає ліс, з якого чути густий булькіт тетерів...

У лісі ще густа сутінь.

В кущах — гамір. На густих голочках сосен горохом роса... Вогке повітря, коли вдихнути, — масло... Після вечірнього дощу живиця — ладан...

Івана зразу обдає грибними пахощами... Ще не ступив кілька кроків — гриб... Другий... Он — сироїжок купка!.. Зрадив...

— В сам час для мене! — мало не скрикує, підрізаючи з кореня масненькі бурячкові парасольки, й обережно кладе до коша.

Пильно Іван очима по галявинках стежить і, розхриставшись, бігає заклопотано...

— Кажуть старі, що колись у голод баба від зелених свят до Петра за «бетками» жила, поки хліба нажала, але й правда... Ось і я — добре, що пішов!.. Поки сонце зійде, півкоша назбираю... Вернуся — ще діти, напевне, спати будуть...

Аж хвилювався Іван від такого щастя... Забув про горе й біду, навіть про того вальса, що діти, вставши, грамофонитимуть...

— Насмажу великий горщик — їж. А в надвечір'я до кума Мартина... А за тиждень доспе — і свого нажну, і, може, зароблю десь... Гей, не журіться, діти, не кричіть, аби-но підгодувались...

П'яніє думкою, видряпуючись із ліщинових кущів на галяву, зрідка порослу молодим сосняком, з-під якого фурнула череда важких тетерів...

Отець Теофіл страх любить лови... Зимою виїжджає за зайцями та лисами у громадські чагарники, що їх «орендує» за пляшку солтисові¹ й кільком крикунам... І стрілок з нього, аби на око зловив... Зламка² за п'ятсот злотих...

Зокрема полює на тетерів, що водяться в парафіяльному лісі... Сам дуже вважає з них м'ясо, а вже що матушка, то все залишить, а за тетеря візьметься... Навіть розгнівається, коли отець Теофіл часом принесе лише зайця або качок.

Тиждень уже, як отець Теофіл полював... Матушка занедужала, по лікарях усе возився...

Учора ввечері просить матушка:

— Фільку, ти б потрудився вполювати мені тетеря назавтра, їй-богу, їсти нічого не можу, полинню віддає...

Отець Теофіл почистив дубельтівку... А по-вечерявши, накрутив будника на другу...

Ще надворі ні знаку життя, а вже будник д-р-р-р-р, наче турбується, що отець Теофіл запізниться з полювання до церкви... Отець Теофіл встає, ліниво поглядає у вікно, промиває очі, прихапцем випиває два келишки «білоголовки» — живіше буде! — оглядає дубельтівку й напихає кишені набоями...

Виходить тихо, щоб не потурбувати матушки.

Біля буди пристановлюється й гладить Сірка, що рветься, побачивши рушницю, за ним..

¹ Сільський староста.

² Рушниця.

— Ну, ти, франт!.. Не підеш, не підеш, не треба, вполюю щось і для тебе...

І дає йому окраєць паляниці з неділешньої миски, що за душу єдиної доньки Палазі принесла набожна тітка Маслючиха...

Сірко задовольється й ховається до буди...
Надворі темнуvато й вогко... Ледве помітно стежку... Отець Теофіл смачно бахтить папіроску й сторожко прислухається...

— Рано, — поглядає на розцвілий схід. — До сьомої ще вполюю, — тішитися.

Світанок розсотує нічну темінь. Горбок.

Недалеко вихлясті обриси в тумані і з галяви, порослої молодим сосняком, заманливі голоси...

Отець Теофіл простує до чагарника... В голові легенький шум...

Сідає на пні за густим ліщиновим кущем, звідки дуже добре видно галяву... Тетері булькочуть, перебігають поза кущі, підстрибують, сторожко прислухаючись...

Отець Теофіл пильно слідкує за ними зором, а під чорний капелюх тиснуться такої самої барви думки...

— Найпоганіший, як пам'ятаю, рік — цей рік... Навсього чотири шлюби, п'ять похоронів, десять хрестин, два парастаси... Думав нову бричку справлю та радіо куплю — чорта два!.. Дві пари побрались — чорт би їх побрав, — «на віру», половина парафії не сповідалась... У карти пішло радіо, на матушку — бричка... Чорт візьми!..

Тетері підстрибують, мов когось чуючи оподалік...

Отець Теофіл нагинає перед себе обережно гілку...

— Ще Шафран чортів... От падлюки кусок!.. Ціле село зводить... Як почне наверхувати своїм безкостим воротилом — і навертить на своє... Не диво, якби молодий... А то старий собака й... То через нього такі неприбутки терплю... Сволоч!..

Перед ним в усіх подробицях малюється картина похорону Іванової жінки...

— Живодер! Матушку залиши!..

Рветься в вуха з досить голосного гомону сварки повтор...

Отця Теофіла й досі лютують ці викрики. Такий шверепа Іван може йому так казати?..

— Сволоч! Застрелив би, як пса, коби зараз нагнався...

Скрегонув зубом, розглядаючи поза собою молочну імлу погідного ранку.

Мабуть, скоро сонце зійде!.. Отець Теофіл виймає годинника й плює.

— Тьху, пропади!.. Дві години сиджу й нічого... Мов хтось полохає все'дно...

Отець Теофіл нервується... Матушка ж розгнівається вкрай!..

— О, о!..

Отець Теофіл насторожується, бере стрілецьку підставу і, притаївши дух, цілить цівки на купу сосняка, під який збігаються тетері...

— Тепер, — шепоче, зводячи курки. — Бити? Ні, щоб більше, збігаються, кілька разом!.. — не задовольється отець Теофіл кількома...

Мент...

Фур-р-р — вихором залопотала череда в кущі...

Отцю Теофілові рушниця спустилась... Підняв голову...

— Що за чорт!.. Хтось наполохав.— Розлютовано:— Коби побачити, кольбою під ребра вгатив би..

Недалеко шелеснув кущ, і за кільканадцять кроків перед отцем Теофілем присів біля купки сиріжок Іван...

— А то?.. А-а-а!..

Вогнем обдало отця Теофіла.

Мізками гадюки шугнули... Серце — тигром ревнуло...

— То ти, гаде, й тут мені будеш шкодити, — гадюче зашипів він, зціпивши зуби. — Стій же!..

І, не вагаючись ні на хвилю, взяв до ока.

Лісом прорізало раз по раз два рушничних громи...

Іван підстрибнув, зробив два кроки вбік до куща і з глухим зойком дубом звалився на землю...

Хрипів у бульках крові голосом тетеря, судорожно витягуючи мертвіючі жили... Ліва пола сорочки запалала кров'ю.

— А що, вполював? — злорадісно посміхнувся отець Теофіл, підходячи до своєї офіри.— Катюзі по заслuzі,— ні з того ні з сього штовхнув іще чоботом у бік, плюнувши на недалекий з грибами кошик...

З-за горба викочувалося жевріюче коло сонця.

Примітка автора:

Нещодавно у польських газетах з'явилася досить характеристична нотатка... Нотатки не подаю, бо вже її заголовок говорить сам за себе та вказує на її крайнє глумливий щодо таких фактів зміст...

Ось:

«Необережний парох вполював Івана...»

Це дослівно.

СЕЛО В ПЕРВІ

(Репортаж)

У селі нараховується двісті господарств.

Три чверті господарств становлять бідняки-незаможники, що з труднощами калатають життя на 1 — 3 десятинах.

Калатають, власне, животіють... Бо хіба можна назвати життям, коли хліба завжди до різдва не хватає, скромного ніколи не водиться?.. Про одержину навіть і не говорити, бо на неї ніколи теж з господарства стягнуть-ся... На наймізерніші заробітки кидається біднота і продовжує далі своє животіння...

Кілька десятків господарів посідають по-верх 3 десятин ґрунту. Це підкуркульники, які ще так-сяк зводять кінці з кінцями... Вони тільки дивляться на заробіток тоді, як... «щось виходить».

Понад десять десятин ґрунту посідають лише декілька господарів. Це — куркулі. Куркулі на заробітки зовсім не дивляться, бо й до свого господарства ще приймають.

У селі велика класова нерівність. Село поділене на два табори. Бідняки окремо, куркулі теж. За куркулями, як звичайно, тягнуть підкуркульники.

Усі громадські справи, як відомо, рішеннями тепер більшістю голосів. Але це куркулям нічого не значить. Бо теперішні закони, як теж відомо, біднякам не прислужують. А куркулі — це ж вам привілейований клас.

З них і солтис (наказний, уже сім літ солтисує), і два радних (теж наказні і п'ять років радять). Один навіть за лавника в повітовому відділі сидить... Знайомства — від міського ринкового майстра до старости повітового.

У селі ще ні один куркуль не мав кари за поганий нужник, за смітник, за табличку чи колодязь. На це бідняків не бракує... Це, мабуть, пояснюється тим, що поліцей у бідняка не знайде нічого, крім злиднів, а в куркуля — і сало, і сметана, і мед. За що ж людей карати, коли приймуть раденько і випити та закусити дадуть?

Отож, значить, у куркулів поза законом сила... А вона вже вміє закон обійти!.. Тому всі громадські справи, незважаючи на рішення їх більшістю, провадяться в діло за рішенням куркулів.

Маленький приклад. Весною на сході більшістю голосів ухвалено відбувати шарварок від ґрунту. Від десятини — один робочий день. Куркулям це не сподобалось. Проти ухвали внесено до староства протест. За тиждень прийшов новий наказ:

«З огляду на те, що публічною гмінною дорогою користуються не ґрунти, а люди, в тім найбільше мешканці села Н. повітовий відділ ухвалив попередню постанову громади скасувати і затвердив наказ, що шарваркові роботи має громада відбути подушно за таким розподілом, — кожна особа без різниці віку повинна відпрацювати один робочий день...»

Протест і спротиви бідняків не помогли.

Подібних прикладів багато...

Два роки тому в селі перейшла комасація. Комасація — витівка куркулів. Їм дуже хотілося позбутися неужитків та піскуватих земель. Вони й позбулися. Навіть без труднощів.

Рада «зціленева» — свої. Землемір за ними. Оцінка — після власного розпланування. Розподіл громадської землі, хоч і ухвалений був подушно, однак перейшов погрунтовно. Це другий приклад куркульського верховоду. Куркулі позістали на місцях на землях першої категорії, яку порівняно з нижчими категоріями оцінили занизько. Біднота висунулася із села на піски, болота, неужитки...

З переходом на хутори господарства бідняків зовсім занепали. Посіяли пізньою осінню на запуштених землях. Замість збіжжя зібрали бур'яни. Цієї осені почали з останнього стягатися на посів. У зв'язку з перебудовою наразилися на чималі позички у приватних лихварів. Урядова позичка була лише на словах. З податком затягнулися на два роки. До того ж прийшло платити «комасаційне». «Комасаційне» належить від стану старого посідання ґрунтів, але куркулі перекрутили справу так, що «комасаційного» зажадали від нового. Це третій приклад. Таким робом бідняк, що отримав після комасації шість-вісім гектарів останньої категорії, мусив платити рівно з куркулем, що отримав вісім гектарів першої категорії. Різниця між категоріями при оплачуванні зникла. Треба було платити за виміряну площу. З боку мірничих це навіть було більш справедливо. Бо хіба не однаково міряти рівну площу чи то першої чи остан-

ньої категорії? На неужитках ще навіть гірше, бо часом приходилося в болоті хляпатися.

Від такої постановки справи біднота опинилася в безвихідному становищі... Спротиви, протести — не помагали... Мірничі жадали грошей, і годі.

При теперішній кризі приходилося просто зруйнуватися. Бо як же відплатитися?..

Візьмім для прикладу навіть «найзаможнішого» з незаможних Трохима, що мав три десятини і велику сім'ю.

У нього худоби — кінь та корова. Хутір отримав вісім гектарів, — два з половиною орної, три з половиною луків і пасовиська, два — неужитків. На перебудову позичив двісті злотих за чотири проценти в місяць. Рахував, що підгодує кабана, сім'я заробить, так що можна буде відплатитися.

Надії не справдились. Криза привела до того, що худоба стала за безцінь. Заробітків ніде наймізерніших. За коняку дають десять злотих, «комасаційного» по двадцять злотих від гектара — сто шістдесят злотих. Вексель опротестовано.

А хліба за що купити?..

І не один, не кілька, а всі бідняки в ще гіршому становищі. Криза зачепила навіть підкуркульників.

Село опинилося в прірві.

За тиждень, після виставленого гміною останнього речинця виплачення податків, до села приїхала надзвичайна комісія в податковій

справі: війт з писарем, представник повітового відділу, асекураційний¹ агент, два секвестратори, три ексекutori в супроводі коменданта постерунку й п'яти поліцаїв. Мали відбутися одночасно секвестрації й ексекуції. Комісія навіть зараз же наймила п'ять куркулів за гонорари — зганяти засекустровану худобу до солтиса, і п'ять підвід для зведення фантів².

Але те, що в селі було секвеструвати та надчим переводити ексекуції, не оплачувало навіть і десятої частини податкової належності. Багато бідняків продали останню худобину на хліб.

Перед впровадженням постанови в діло комісія в погодженні із солтисом скликала сход. Сам солтис бігав на хуторах та під загрозою високої кари зганяв усіх бідняків: мовляв, дуже важна справа, отже, мусять бути усі...

Але чи тепер уже можна когось настрахати карою?..

Чи могла на село впасти іще більша кара за ту, що зараз була?..

Отже, з'явилися всі.

Комісія дуже зраділа, бо, за запевненням куркулів, сподівалася, що хуторянці почують про ексекуцію й справді повтікають із худобою до лісів...

Але втікати ніхто нікуди не думав. Зприви нікуди вже вилазити таким способом. Треба шукати іншого виходу.

¹ Страховий агент (польськ.).

² Застава (польськ.).

Отже, на повідомлення, що сход має послухатися і розв'язати питання з податковою справою, усі бідняки озвалися одноголосно й рішуче так:

— Годі нас, панове, страхати, бо вже перелякати нас нічим. А в справі податків маєте собі так: або їдьте, звідкіля приїхали, й залишіть нас у спокої, або йдіть забирайте собі доценту наші господарства, а тоді ми вже собі постараємося знайти інший вихід.

КРИВАВИЙ ФАНТ

Майте собі на увазі, що то не жарти... Попередніх років то ще було так-сяк... І до другого року дотягались, і екзекутор, як прийшов, то не брав більше двох злотих... Начальство якось так не налягало... А тепер ні. Казав писар, — тепер положення серйозніше... І строгість заведено в усьому... Також і в тому... Тепер прийшло оголошення до отакого строку заплатити — і ти собі хоч ригни, а заплати, бо потім гірше буде... Проценти тобі наростуть, екзекутор прийде, а, нарешті, ліцитація... Строгість тепер... От слухайте, яке розпорядження з гміни:

«...Якщо до 1 травня не буде виплачено першої рати вищенаведених податків, гмінний уряд вживе рішучих заходів, щобто приступить до стягнення примусово-адміністративним порядком з зарахуванням процентів і коштів екзекуцій не менше 5 злотих».

Отакого «Христос воскрес» — заспівав солтис села Натинного своїм громадянам на зібранні, що спеціально з наказу гміни в справах податків відбулося-таки на другий день великодня...

Дядькам нехотя підіймались чорні, мов їх болотисті ґрунти, руки і встрягали під шапками в густоволосих потилицях...

Майдан щораз густіше покривався шумом обурення.

— Це, люди, нам панський «Христос воскрес»...

— Варто б молебень вдячний за таку благодать...

— Бо таки, мабуть, уже ніде на світі немає краще, як у нас...

— У нас щораз то видумки в поліпшенні сільського господарства, на американський стрій усе...

— Ото-то видумують, смерть би вони видумали на себе... Сидить собі отакий дряповуз у канцелярії, посвистує, гроші громадські розфанагоїть, і строгості на них немає... Легко йому розпорядитися — давай, хлопе, гроші, бо кара та ліцитація. Чому то для них так немає?.. Він он промотав дванадцять тисяч, що були на школу ухвалені, і що йому за це?.. Знову тобі розпоряджається. Або чому до Яблонського не висилають ексекуторів?.. Він уже п'ять років з податками залягає ¹...

— Як до Яблонського ексекуторів посилати, коли він у відділі повітовому сидить?.. Пан... Свій... А рука руку миє... За свого вони ще заступляться, а бідного мужичиська в сім погибель зігнуть... Гляди-но, чи ми за Яблонського не платимо, бо чому ж то щороку податки збільшуються й проценти ще до строку ростуть?.. Уміють вони по-своєму скрутнути і наладити все.

— Крутилися б вони скаженими собаками, як нам голови вже крутяться від порядків та права такого їхнього. Ще наша бородата

¹ Не сплачує.

Дереза щонеділі тобі в церкві розплачеться, що більшовики — звірі, панів усіх перебили на Україні, маєтки їхні, мов бандити, зграбували... Та то ж якби й у нас так прийшлося, то, бий холеру, пана, як гада, забий на смерть, щоб і кодла панського не зосталося. Бо доки вони будуть на світі, то хлоп здохне — не розпроститься... Замнуть...

— То й мови немає... Бо він тобі сидить, черево погладжує й розпоряджається: давай, хлопе, бо силою законною заберу... А, колька вас сколола б!..

— Ситий голодного не знає... Давай — і баста... То вже всілися та до шкури беруться...

— Е — бо й правда!.. То вже таки починають живцем лупити...

Невеликий гурток дядьків, що, відділившись від загалу, стояв осторонь і пакав люльками, теж гомонів...

— Ну, й хіба шкуру з себе стягну, як прийде, — казав високий дядько Наум, що йому коняка отого тижня здохла, а теличку ще перед різдвом мусив продати на хліб...

— Хату продадуть або ґрунт...

— Ну й набереться він за мою хату... І за ґрунт так само...

— А то йому конечно «набратися»?.. Аби тільки тебе згубити, от і все... — доводив морозуватий Семен. — Ти, мабуть, не бачив, як перед вербницею того ярмарку в місті «лицитували»?.. Віз — двадцять злотих, плуг — сім, кожух — п'ятнадцять, чоботи — п'ять, корова — двадцять п'ять... Отак вони продають нашу кервавицю...

— То в місті. А тут хто в нас купить хату або ґрунт?..

— Ого!.. А Головач або Хвіст... Вони тільки й чигають на такі дурниці...

— Ну-ну, нехай він тільки спробує купити на ліцитації мою хату або ґрунт, не схоче в своїй сидіти, свого хліба їсти,— озвався якось суворо дядько Петро, вибиваючи об ніготь люльку...

— То що ж, чоловіче, порадиш, коли закон такий... — безпорадно розводив руками похилий Явтух.

— Будеш шукати ради, як з дітиськами під тином зостанешся...

— Та тоді вже прийдеться або до гілляки, або з моста.

— Нехай пани собі до гілляк ідуть...

— Ну, їм яка колька?..

— Яка?.. Ну, то ти хіба, як зостанешся без хати, так уже під тином смерті ждатимеш спокійненько, бо я-то «косу» за халяву і піду й собі податки збирати від тих, що з мене брали... Бо поки чоловік терпить, то терпить, а врешті, як терпцю забракне, то муситиме на щось рішитися... Та й не все одно, як гинути, то тільки раз...

Якось рішуче, ніби докоряючи Явтухові за безпорадне наставлення, сказав дядько Петро:

— Воно згодом, як показує тепер, то нам усім прийдеться або з косами в ліси забиратися, або розраджувати «машини», то чогось «іншого», виходу якогось шукати...

Погоджувалися з Петром дядьки, теж вибиваючи об нігті люльки, то підходили знову до

гурту, коли солтис тричі махнув шапкою на знак спокою та, витягши з торби податковий список, голосно почав вичитувати, хто скільки має податку...

Тут уже кожного брало не за потилицю, а за серце...

— То ж яка колька з тими податками? — на увесь майдан крикнув дядько Петро, коли йому вчитано. — Гей-гей, торік ще було тридцять, а тепер сорок п'ять... А моя ж десятина не збільшилася... Як на зарпищах тягнувся загін у сім скиб, так і тепер є... Як уторік мав спільну коняку, так і тепер маю... Хіба за те, що торік тільки одного хлопця віддав служити, а тепер ще й дівчину віддати мусив?.. Що торік од різдва хліб купував, а цього й на насіння купити мусив?..

Солтис на крики тільки невинно знизав плечима:

— Не моя, люди, вина в тому, що податки тепер такі... До тих, що ухвалюють, на справки йдіть...

І мняв далі список.

— Ну, відайте, кінець, — казав старий уже дідусь Гордій, йдучи додому. — Поки давали, то давали. А тепер... прийдуть — забирайся цілою родиною до криміналу, й квит... Як уродився, не бачив ще такого сутужу... Святкую от, у постолах, на хлібець до свят ледь розрадив, а веснуватися з-під плота прийдеться... А вони, кляті, ще деруть...

— Скрут чують на себе, — ніби потішаючи Гордія, казав якимсь таємниче моложавий ще Трохим, що йшов разом. — Готуються до чо-

гось, — грошей треба, а звідки взяти?.. Своя держава на всіх панів не настарчить... Он Америці ще винні, що на одного, кожного, хто мешкає тут, випадає щось до десяти доларів... Треба ж із бідного мужичиська все видушити... Тому й податки такі... Думують, — все одно вже, хоч наостанку злість свою зігнати на мужикові...

— Ну, лопнуть самі перше... Мужицька шкура ще не стільки витримала, і те витримає, — озивались бадьоро дядьки, пакаючи люльками...

Останнім зі сходки, пакаючи немилосердно люльку, йшов Петро. Він посваривсь з солтисом, а з радним Хвостом у матір різався... Бо де ж, ціла рада гмінна складається з самих отаких багатіїв, як Хвіст, що в нього п'ятнадцять десятин найліпшого ґрунту, і вони тобі своїми «ухвалами» в печінках уже сидять... І який чорт вибирав на радних, то ніхто не пам'ятає...

Злісно плював перед себе та обмірковував своє становище... Та-ак... сорок п'ять злотих до першого мая... Де ж він їх візьме?.. Заробити ніде, з господарства нема як... Півконяки і ту продати, прийдеться на горбі дрова з лісу тягти...

Позичити — й думка даремна... Хіба кожуха Ганниного?.. А що зараз будеш їсти?.. Ні, кожуха на хліб загнати треба... Діти служать — та що тих пару кірців¹, як біля різдва десь візьмеш...

¹ Міра ваги.

Далі роєм у голові:

«Хату продадуть... ґрунт... Під плотом зостанешся...»

«А діти?» ставало руба питання.

Вони й тепер уже мусять поневірятись по чужих, важко здобуваючи кусок хліба...

І нехотя перед очі картинка...

...Різдвяні свята... Надворі — хуга... Він вмотує дев'ятилітню Настуню в старе лахміття, щоб не змерзла... Дороги — десять верст чистим полем... Просив, щоб переждати, не хоче. Та що йому... Кожух новий, бурка, що з головою в ній втопився, коні, що хату повезли б... Багатюга трохи не перший в околиці.

Дівчинці оченята сльозами срібляться...

— А коли ж то я додому прийду, далеко так?..

— Незадовго, дитинко, через рік то й прийдеш, як схочеш...— потішав він, підперізуючи її старою волокою. Скривилась.

— О, то так, як ви позавчора про Йвася сказали, що вже йому рік...

— Ех, дитинко, що рік... Я десять літ служив, і то недовго... Що зробити?.. То ж п'ятеро нас у батька було...

Потішив її, ще вмощуючи в сани...

І повіз... За два кірці в рік...

Серце каменем ударило в Петрові груди...

— Ні, до криміналу піду, а хати й ґрунту не дам продати...— рішуче поклав собі. — Як сам згину, тоді нехай з дітьми що хочуть роблять, а поки живий, не дам на таку крайню поталу...

...Замолоду Петро був покірний, доступливий... Та навчила біда каші їсти, як відчув на

собі не одну кривду... Важке життя загартувало покору в упертість... Тепер він такий, що в серйозних хвилях його й чорт не перепре, — кажуть у селі... Особливо як з терпіння виїде...

Удома, як стара спитала про сходку, тільки нехотя відповів:

— Про що?.. От заждеш, побачиш...

До першого було лише два тижні... Два тижні солтис по селу за податками «колядував»...

Після першого приїхав панок з гміни...

Після панка — секвестратор...

А потім — ексекутор...

Село було мов у осадному становищі... На кожний приїзд панків умить людніла дорога й підіймались крики. Петро в усьому перед вів. Він від самого зібрання з дядьками клопотався.

— Приїдуть, всі як один, — забирай до криміналу з родиною навіть... А лізтимуть до комори, обух бери, — толкував кожному.

— У тому Натинному бандити самі, не народ... Там без поліції жодної ради немає... Деякі лише на після жнив відпрошуються, а більшість упирається й становиться рішуче, — є й такі, що сокирами в хаті зустрічають... А один розбишака, отут у мене записаний Рубанюк Петро, просто заявив, що хіба його трупом положать, то зфантують або зліцитують, — заявив у гміні ексекутор, приїхавши лише з люттю в нервах і розповідаючи про податкову ситуацію в Натинному.

...Бідне село Натинне... На цілу околицю найбідніше... Грунти болотисті, і тих небага-

то... Завжди в переднівку наотиною живиться приходиться... Віддавна так... Та люди тут якісь відмінні від інших сіл...

— Вперті й рішучі якісь,— кажуть в околиці про натинян...

Воно й не диво... Біда зробить чоловіка і впертим, і рішучим...

...Після війни Натинне ще гірше занепало... Мокрі роки пішли — безхліб'я...

Торік бралося на врожай, градом геть споло-
скало...

Писалося на допомогу, але нічого й досі... У селі залишилося лише по коняці на двох господарів та корова в десятого якого — так спродалися на хліб...

На цьогорічний податок урвався терпець...

— Беріть до криміналу, бо ж шкури з себе не стягну...— відповідала більшість села панкам, коли приходили.

А до ексекютора ставились серйозно й рішуче... Так, як казав Петро... А Петро то таки за сокиру взявся й сказав, що нехай собі йде далі, поки цілий...

А коли ексекутор погрозив револьвером, то обернувся й підняв сердака:

— Отут мені стріляй...

Ексекутор осою скакав до Петра, пінився, грозив. Та, побачивши, що трудна рада, записав і з тим до гміни поїхав.

Війт з писарем аж зуби закушували на таку ексекуторову заяву. Дзвонили до староства. Потім до поліції.

Комендант крутив головою на повідомлення гміни.

— Дамо раду, — рішуче відповідав на все.

...Третього дня в селі чутка:

— На днях фантувати приїдуть... З поліцією...

Солтис кожному стрічному:

— Пам'ятайте, паршиво буде. Приїдуть з поліцією й геть усе заберуть. Бо то чортвіть-як зробили. Самі винні. Прийшов до тебе секвестратор, чи ексекутор, чи який інший пан, — попросися хорошенько, таки неправда, уважить. А то... задерлися гей-гей. Ще якби не Петро. А то все через нього пішло. Ставиться. От дурень, до кого ж ти ставишся? Яку ти тут хватку покажеш?.. Просився б ліпше, так ні — що то я!.. А тепер гміна вже нарізалася не уважати. Староство дозволило поліцію взяти. От тепер як приїдуть, то побачите. Як наставиться хто, то й... — не договорить.

Хвіст теж:

— От як той Петро на сході в мати зі мною різався. Але то ще, люди, не податки в нас... В Ольшанській он гміні по шістдесят злотих, а ексекуторів не менше десяти... І то люди якось віддають... То просьби до староства пишуть, то так до гміни на скарги ходять, відстрочення просять... А то як здуріли все'дно... А Петро то таки бігме здурів. І от через такого дурня тепер усе село покутуй. Бо якби він був такого не наробив з ексекутором, то б я був якось наладив діло з тим податком.

Минав тиждень. Село стрясала тривога...

Баби перевертали до дна скрині і, як знайшлись трохи вартісніші речі, сердак новий або хустка чи спідниця, спакували в клунки і

вранці десь у коноплі чи кропиву і там сама або дитину садовила вартувати, щоб хто не стягнув. А на ніч додому.

Так щодня.

Коні та худобу ще на світанку гнали геть аж за болота в чагарники, щоб пани не відшукали.

Деякі в потилицях чухались:

— Коб ти заповітрилось, що то буде.

Деякі, наслухавшись солтиса і Хвоста:

— Коб не той Петро, мо' б, не було того...

А багато-таки так:

— Будемо ставитися, що вже буде... Все од-но вже гинути...

Петро ходив хмурний-хмурний, мов осінній день, і суворий... Не фантавання його довбло...

...У хаті — шпиталь чистий. Ото стара зане-дужала тяжко... Діти теж злягли... Де ж, три тижні вже на самій наотині... Ні крупинки на-віть у хаті, а хліба — забув уже на вид який... Стара день і ніч охає, діти пищать... Особливо найменша Оленка: «Сісі, сісі». А тут навіть ложки молока ніде роздобути... Одним словом, кругом біда. І піч топи, і вари, і хату порай, і за всіма доглядай. Стопекло, та й годі.

«Що тут його робити з лихом?.. Якби хоч коняка... А то — пів. І як тої збудеш?»

Кожуха шкода за безцінь. Ну, а більше ні-звідки й ні за що.

«Що тут його робити з лихом?»

Голова ходором ходила від думок... Як хтось йому наминав про фантавання, тільки махав байдуже рукою...

— Е, плювка мені проти моєї теперішньої біди значить.

«Що тут його?..»— думав... Міркував...

...У місті — єврей знайомий... Збіжжям торгує... Петро завжди в переднівку в нього бере... Уважливий... Інколи, як нема грошей, в борг дає...

Але тепер у борг трудно. Шльома — напівбанкротом. Перед песахом йому півсклепу спродали за векселі...

— Ну, все одно поїду... Кожуха закладу... Може, хоч два-три пудики візьму...

Рішив-таки врешті Петро. У суботу ввечері ходив до куми Палажки, аби завтра прийшла, бо ж хати ніяк самої залишити...

У неділю вранці село струсила тривога... До солтиса поїхала фіра панів...

— Ну, відай, це вже не з добром буде, — шамотіла селом вістка.

Петро ще порався біля печі, як прийшла кума Палажка.

Сполохана якась...

— Спізнилася от, куме, бо то, знаєте, завірюха така. Пани приїхали, — сповістила три-можно. — Селом рух, що гей. Мов від пожару з хат виносяться. Я теж деякі лахи з Гриньком в тичкуні сховала, Ольку з Мариською в Острови вислала сказати Матієві, аби коня додому не вів, хату замкнула, а сама — сюди... Нехай там ідуть... Хіба двері висадять...

Прийшов і сусід Архип.

— Ну, Петре, знаєте що... — почав якимсь жахливим тоном. — Ліпше сьогодні не їдьте, беріть скорій воза десь приховайте, а я беру коня та в Острови тікаю... Нехай їх рожен спече. Приїхали вже. Ціла фіра. Фантують.

Петро лиш махнув рукою...

— Куди тут тікати? — хмурно й докірливо зирнув у сполохані Архипові очі.— Зараз от запрягати буду... Куди тут ще гаятись. Бачите, припухлі які лежать... Хліба, — рятувати треба, — вказав на піл...

У голосі Петра чулося щось тверде, злісне. В словах — упертість, рішучість.

— Ідіть, приводьте, — ще твердіше сказав Петро, коли Ганна важко застогнала, а Оленка лише подала знак життя — слабеньким писком...

Архип нехотя вийшов...

У сінях ще чухнувся в потилиці.

— От біда... Думав, мо', тее... Ні, вперся...

Поки Петро розтолкував кумі Палажці, що тут має давати хорим і як, та зав'язав у верету кожуха, Архип уже «телефонував» у вікно:

— Запрягайте скоріш та їдьте, бо вже до Каракузя пішли. Я ще скочу приховати дещо...

І, закинувши віжки на люшню, впідбіги навпростець, пішов з двору...

— Та я недоїдала, для дітей зібралась, а ви й те забираєте, — голосила Каракузиха.

«Ну, мабуть, не дадуть сучі сини заїхати до міста», — подумав Петро, почувши сусідин галас.

І почав запрягати. Спокійно, не кваплячись.

...Щось чуло серце. Молотом у груди довбло.

За садком начеб мерця на кладовище виряджали...

— Ех, гади.. — жалкуюче промовив до себе Петро, коли серед лементу почулось гомове: «Мовчи... Пся крев...» — Подумати... Ти останнього фантика на хліб збуваєш, а вони...

У грудях начеб хто піддув жар. Запекло. Жилками вогняні струмочки пробігли.

— Ех, коби!..

Супоня пірвалась. Здивувався:

— Сирівець.

І не тягнув...

Не спішився. Тільки якось криво посміхнувся до коня, який стояв байдуже, почувши, що пішли від Каракузя.

— Ну, то вже не втечу.

І спокійно почав зв'язувати ремінця.

...Щось чуло серце. Мурашки поза шкірою бігали.

Як стягав хомута, з дороги у вулицю ввійшло три поліцаї, панок і солтис. На дорозі стала підвода.

«Чи ж то не дадуть виїхати?.. Ну, хіба невідь-що. Хіба що їх надто багато...»

...Щось чуло серце. Злість остаточно всіма жилками стрясла.

«Чи ж то не дадуть виїхати?.. А що тоді з жінкою, дітьми?..»

«Ні, будь що буде, добровільно не здамся... Хіба отут мене положать. Тоді...»

Крутнув він востаннє ремінця і, проткнувши кінець у щілину, потягнув додолу, аж кінць подав карк...

— Ви Рубанюк Петро? — прогув над ним грубий, сурорий голос, коли він, заложивши вже віжки, нагнувся за батогом, що якось упав під віз.

— Я.

Спокійно, начеб його тільки мали щось спитати...

— Податок 45 злотих, плюс відсотки — чотири з половиною, кошти екзекуції п'ятнадцять і підвода — п'ятдесят сотиків, разом шістдесят п'ять злотих, — шершнем прогув панок, нервово розвернувши список...

Петра наче громом ударило... Голову ніби камінь роздавив.

— О-го-го!.. Більше нема?.. — grimнув несамовито до панка.

Поліцаї підступили ближче.

— Не кричи!.. Кажу, платиш? — гаркнув люто панок.

— Зараз?.. Чи колись?..

— Що?.. Зараз!..

— На зараз, то хіба мене забере...

— Затятий! — промовили поліцаї, косячись на Петра.

— Добре, — хитнув головою панок. — Кінь ваш?..

— Ні...

— А чий?..

— Сусідів.

— Віз?..

— Теж сусідів.

— А то, на возі, що?

Панок зробив крок до воза і, наче кіт за мишу, схопився за клунок. Петро визвірився:

— Ти положив його тут, що хапаєш?..

— Мовчи! — grimнув поліцай.

— Кожух, кожух! — тріумфально заверещав панок. — То вже хотів десь сховати, віз...

— Сховати... До міста везу, на хліб, розумієш?.. Без хліба три тижні сиджу, сім'я вся з голоду хорує... Зрадів так!..

— Такий, видно, господар, як ти, завжди без хліба сидітиме, — глумливо зауважив один поліцай.

— Так, як будете отак завжди грабувати... — рубнув Петро.

На панів наче сипнув жару...

— Що? Грабувати?.. Ми законом беремо!.. — скажено гаркнули всі.

А панок:

— Кожух, брати його!..

І обома руками вчепився до клунка...

У Петра очі спалахнули вогнями:

— Що?.. Грабувати будеш?.. До лісу піди, бандите ти такий, — крикнув він божевільним голосом.

І, пустивши батіг і віжки, шарпнув од панка клунок, аж той спіткнувся.

Поліцаї скочили:

— Битися будеш?.. Думаєш, тобі тамтой раз.

Над головою Петра повисли три кольби.

Не зважав.

— Буду... Не грабуй... Гади... — гримів несамовито.

Пани аж запінились.

— А, ти, сучий сину, більшовику, комуністе, то ти владу бандитами звеш та ще такий опір ставиш?.. Давай кожух...

Шість дужих рук вчепилися до клунка, а дві вгатили кольбою в голову...

Петрові світ крутнувся колесом...

Не пам'ятав сам себе... Зі всієї сили змахнув п'ястком, і як стій, три пики зашарілись кров'ю...

Поліцай іще підскочив і змахнув кольбою...

Та Петро вже пустив клунок... В повітрі схопив кольбу і шарпнув так, що той, спіткнувшись, випустив карабіна з рук...

— Стасек, Владек! — ревнув дико поліцай, приголомшений кольбою, ховаючись за віз. — Стріляйте того комуніста, бандита...

— Стріляй, — заревів і Петро. І кинувся на найближчого. Та не догнав... Двір оглушив дикий постріл...

Міцно стискаючи в п'ястуках карабін, Петро звалився важко під віз...

— Бандити... Га...

Обірвався голос. Ротом і носом хлинула кров.

— А, у... твоя мати, комуністе, — загарчали скаженими собаками поліцаї, вириваючи карабін, коли Петро вже почав корчитися в передсмертних муках. — Ще й інших будеш намовляти. Маєш тепер!..

На дворі й у садках усе стихло...

Тільки з хати почувся несамовитий гвалт, змішаний з глухим, немічним стогоном і жалібним вереском, що роздирав душу...

СПОСІБ

Коморник ¹ Ведмідь дратувався.

Важко ходив по своїй просторій канцелярії, скося дивився на чотири великі стоси актів, що під ними аж стіл угинався, й солоно спльовував.

От світ настав, чорт би його побрав!.. Роботи вдсятеро, а заробітків ні на гріш... Там, бувало, поїдеш і для себе стягнеш пару сотень, і для того, хто посилав, а тепер тут ані поганого хвоста!.. Заїдь у село до такого голодранця, а він тобі теперечки тільки смішки строїть...

«Та беріть, паночку, навіть з дітьми до тюрми, бо інакше хіба шкурою своєю заплачу», — скривиться.

Ну, і що ти з нього візьмеш?.. Взяв би... але тут на тій Волині, — така вже клята сторона, — десь голота сама... Нікому навіть будинків з ліцитації продавати... Оце прокляття...

Урядовці тобі завидують, що тобі найліпше живеться: необмежену платню маєш, а що головне, необмежене право у виконванні своїх обов'язків, але що з того... Люди тепер такі гемонські стали, що гризись з ними, мов зі звірами, жодного страху не бояться... Продаєш хату — продавай, береш самого — бери, а платити не маю чим... От тобі й платня твоя

¹ Судовий виконавець (польський).

необмежена. А право? Право тепер тільки право... На кому будеш його виконувати?.. Тьху! Якби ще такий закон: приїхав до чоловіка — не має чим платити, — не їдь більше і не бери його до тюрми, а вийми револьвер — і бах в лоб.

Менше мороки було б. А то їдь два, три, п'ять, десять разів... Ганяєш цілий день, мов скажений, по селах, і нічого з того...

Спинився біля столу, що на ньому поважно спочивала величезна книга — регулямін¹, уткнувся в неї злісно очима, перекинув кілька сторінок і знову плюнув геть до дверей.

Закони! І на чорта такі закони? Що ти з ними тепер порадиш?.. Через них от уже цілий місяць трачуся тільки! Коні тримай, фірманові заплати, а золотого рідко десь стягнеш. Не такі закони треба б тепер. Бо хлоп надто мудрий став.

От узяти того Юхименка з Дубків. Ну що ти з ним зробиш? І на десятину немає аматора, і на хату ніхто не дивиться... Та й два рази клячу десь приховував... Завтра треба знову їхати... Але клячу вже продав.

Ну, і як з нього тих сорок золотих хоч за проїзд стягнути?

«Способу треба», — наче хтось шепнув йому під вухо. Коморник Ведмідь підніс голову, наче прислухаючись.

«Так, так, способу, — інакше право ні до чого», — задзеленькало йому в скронях.

¹ Закон, статут, збірник правил (польськ.).

І його ведмежа пика трохи проясніла. Він закурив цигарку, важно всівся в фотель і швидко почав обмірковувати всякі найбільш можливі способи стягання коморного¹.

За півгодини коморник Ведмідь делікатно стукав у двері канцелярії постерунку поліції.

Товстий комендант поважно відчинив.

— А, пан коморник, моє поважання!

— Моє поважання панові комендантові.

— Прошу. Прошу сідати. Ну, як там діла панські, добре йдуть? — посміхнувся, коли коморник сів.

Коморник злісно махнув рукою.

— Де в чорта добре? Шляк би то трафив...

— А то що панові? — здивувався комендант.

— Заробітків немає, от що.

— Е, — насмішливо скривився комендант, — на панську працю ще немає редукацій².

— Та праці збільшилось, а заробітків аніні.

— Ну, пане, ліцитації щоб заробітків не давали? — поблажливо хитав головою комендант.

— Та слово честі, місяць уже в роз'їздах по повіті і на фірмана навіть не заробив. Тут десь голота така, що дивуюсь, як ще шкуру на собі мають...

— Е, мають же корови, коні...

— Мають. Але тепер хитрі стали, як і сини. Як тільки доходить ліцитації, візьме, що має, продасть, сховає гроші за пазуху і тоді — беріть хоть мене, — каже. От що...

— Ну, на це пан коморник право мають.

¹ Плата за будинок, квартирна плата (польськ.).

² Зниження плати (польськ.).

— Пане комендант, та що право, — загарчав коморник знервовано. — Тільки що право. А що воно значить? Немає до кого застосувати... і обмежене дуже. Мало чого, що продаси хату, землю... А знаючи, що в хлопа за пазухою є гроші, однак не полізеш за пазуху. А це — дуже зле. Якби не так — добре. Не їздив би я цілий місяць на вітер. Добув би. З грудьми видістав би, коби опирався. А то, куди не заїдеш, все — нема і нема. А потім приходять чутки, що в них гроші є, але за пазухою. І як їх звідти дістати, щоб правно було?

Коморник привтомлено сопнув, наче ковальський міх.

Комендант мовчав.

— Якогось способу треба, — сказав загадково по хвилі.

Коморник засміявся.

— Отже, власне, пане комендант, я й прийшов до вас у справі цього способу.

Комендант вибалушився.

— Ну, я до ваших послуг, оскільки можливо. Але цікаво, чи пан коморник вже винайшли спосіб?

— Вже, — відповів вдоволено коморник.

— Коли?.. — аж підхопився комендант.

— Ось годину тому...

— Цікаво, який?

— Геніальний спосіб! — підвівся коморник. І закон не порушено, і гроші стягнено... Як то кажуть, і кози цілі, і вовк ситий. Іншого й найвищі не видумують.

— Ну, ну? — цікавило ще більше коменданта.

Коморник сів назад у фотель, розстебнувся, закурив цигарку і, ще раз відсапнувши, поважно повів:

— Отакий спосіб, пане комендант. Наприклад, мав хлоп корову чи коня, але, сподіваючись ліцитації, продав і сховав гроші за пазуху. Бери його до арешту. Який же нам зиск із цього? А грошей у нього з-за пазухи не видобути. Ось зараз є в мене на черзі один такий тип у Дубках — Юхименко. Вже двічі до нього їздив без жодних наслідків. Аж злість на голодранця брала. Коби так був певний, що з села живком випустять, так з револьвера йому в лоб бахнув би й за проїзд подарував би... Але там такі сучі сини, що заїдь щось ліцитувати, так до тебе мов оси лізуть. Жменя від револьвера заболить, увесь час тримаєш... Він сам тільки завжди посміхається: «Ну, беріть мене, бо чим віддамся». Коняку все заховував десь. Завтра вранці знову мав до нього їхати... Але сьогодні довідався, що він ту коняку позавчора продав за п'ятдесят злотих. Але як ці гроші у нього взяти? Отож я думав, і, нарешті, мені впала до голови така гадка. Інакшої ради немає... Треба взяти із собою поліціанта і зараз же раненько піти до нього. І найперше поліціант переведе у нього особисту ревізію. Гроші напевне в нього знайдуться. Як тільки поліціант під час ревізії викладе з його кишень те, що там знайдеться, а втім, певне, й гроші, на стіл для докладного перегляду, я без жодних питань беру тоді гроші цілком законно. Ну, і на тім кінець. Ревізія без наслідків, а я своє маю. Чи не геніально?

— Спосіб! Геніальний спосіб!— аж скрикнув від задоволення комендант. — Зараз даю вам поліціанта на поміч, лише докладніше обговоримо цю таку дуже суттєву справу...

Не встиг навіть Юмихенко рано замість снідання випалити першої люльки, як надворі нагло загуркотіла давно знайома й ненависна йому бричка.

Юхименко прислухався.

— Певне, знову те барило черевате, — протягнув грубим байдужим голосом і підійшов до вікна.

З брички покwapно злазили коморник, поліцай і солтис.

— Е-ге-ге, — захитав Юхименко насмішливо чорною, немов головешка, головою, відступаючи від вікна і наче збираючись їх вітати, — ще й удвох... Обманетесь, панусеньки... Коли тамті рази не взяли, то тепер нема й чого...

— А гроші... гроші де? — спитала схвильовано жінка, наче про щось попереджаючи...

— Та гроші, дзуськи, гроші в мене, — відповів.

І спритно тицьнув невеличкий шматок хустини, в якому був півсотенний банкнот, глибше за пазуху...

Різко скрипнули двері, й до хати увійшов, насупившись, поліцай, а за ним — коморник і солтис.

Поліцай пронизливим поглядом окинув усі кутки хати, скоса подивився на Юхименка, який ховав до кишені люльку, й суворо спитав:

— Тут мешкає Петро Юхименко?..

Коморник зосередив свій погляд виключно на Юхименковій кишені й пазусі. Хатні кутки його зовсім не цікавили. Він уже їх бачив.

— Тут, — відповів Петро, приглядаючись непорозуміло на поліцая. — А чого вам до нього треба? — спитав, пронизуючи його гострим зором...

— Що то тут Юхименко за політику в Дубках веде? — ехидно спитав поліцей.

— По-лі-тику... А то що за видумки? Я жодної політики не знаю, — здивувався Юхименко на такий закид.

— Як то не знаєш! — більше нагострився поліцей, весь наїжуючись, начеб показуючи тим Петрові, що він мусить те сказати, що його питатимуть. — До молодих, що газети читають, ходиш, кажеш, щоб панів бити, непорядок у селі робити...

— Хто вам це сказав?..

— Ми знаємо, хто сказав!.. А тепер тебе питаємо, і ти мусиш сказати, як не хочеш дістати в п'яти... — погрозив поліцей.

Петра знервувало таке нахабство. Що ж за кумедія? Разом і комірник, і поліцей, і політика, і ліцитація... Щось незрозуміле...

Тож він різко запротестував:

— У вас і не хочеш дістати, а можна. Але дайте докази, яку я політику веду...

— Докази... — заверещав поліцей. — Зараз дамо докази. Зараз у тебе ревізію переведемо. Ось маєш розпорядження прокуратора¹.

¹ Прокурор (польськ.).

І, вийнявши з торби якийсь папір, наставив його Петрові.

— Я неписьменний, — сказав Петро, дивлячись більше на нього, ніж на папір.

— Неписьменний, — вдоволено повторив поліцей. — Ну, то я прочитаю. Прошу всіх слухати.

І швидко почав читати: «Прокурор в Л... Цим заряджую переведення ревізії у мешканця... с. Дубків... Петра... Юхименка...»

Звернув папір і, вложивши в торбу, підійшов до Петра. Потім звернувся до коморника й солтиса, запрошуючи їх ближче.

— Панове будуть свідками при ревізії.

І закомандував Петрові:

— Встати! Зараз у тебе пошукаємо.

Петра щось у мізки торкнуло.

«Кумедія. Політика. Ревізія. Але чого коморник?»

«Чи ото не видумки якісь нові барила того?»

«Чи не гроші хочуть виревізувати, собачі діти», — лизнула нехотя якась здогадка.

— Встати! — закомандував по-військовому вже вдруге поліцей, оглядаючись, чи свідки вже тут.

Петро миттю кинув по хаті зором. Коморник щось забабрався зі своєю торбою, солтис клав на лаві шапку.

І швидко непомітно сунув руку за пазуху і, стиснувши гроші в жменю, встав.

До стола підійшли коморник і солтис. Коморник очей не зводив з Петрової пазухи... Він став біля самого стола, де поліцей мав складати ревізовані речі, й був помітно вдово-

лений. Він, наче кіт на мишу, чигав на те, що поліцей витягатиме з Петрових кишень, і був певний, що як не з кишені, то з-за пазухи витягнуть яку-небудь хустину або торбину з грішми. Тоді він спритною рукою цапне їх і сердито скаже:

«А, пся крев, бачиш! Як я приїду, кажеш: «Беріть хоть мене», а гроші маєш?! — І гадюками бликали в нього очі, а з-під цапових вусів так і зривалась посмішка. — А, голодранцю, найшов на тебе спосіб! Тепер не викрутишся...»

— Руки догори! — скомандував сердито поліцей, приготувавшись до ревізії.

— Що, грабити будете? — безцеремонно сказав Петро, підіймаючи руки.

— Мовчи! — гримнув поліцей, почувшись ображеним. — Перед тобою бандити чи влада? Так право каже...

Петро більше не озвався. Став «струнко» й слідкував за рухом поліцейських рук, цікавий, що то з того буде...

Почалась ревізія. У Петра була тільки одна кишеня в синіх штанах, спеціально лише на люльку й гаманець з тютюном. Гаманець розв'язано і вивернено, але в ньому, крім жмені тютюну та кресала з губкою і кременем, нічого більше не було. Також і сподівання коморника на пазуху не дали нічого. Поліцей, пильно й уважно обмацавши довкола пояса всі зморшки Петрової сорочки, ще таки не вірив. Сунув руку за голу пазуху. Але крім, схудлої шорсткої шкіри, нічого там не налапав. Зиркнувши здивовано на коморника, сказав,

нарешті, Петрові опустити руки. Петро непомітно сунув жменю з грішми до кишені і став братись за люльку.

По хаті перейшла німа хвиля мовчанки, мов після гучного, але невдалого бою...

Коморник стояв, мов не свій, шукаючи в злісних поліцаєвих очах розв'язання такої несподіваної для нього загадки, і теж лютувався. Його дратувало те, що придуманий ним учора і так захвалений спосіб в результаті не дав жодних наслідків.

Він уже повернувся й хотів іти, але поліцай твердо стовпом стояв на одному місці, даючи тим знак, що виходити ще не думає.

Його настирливо довбала думка, що гроші напевно є десь у хаті, тільки треба потрудитися пошукати.

Тож він не раз, не показуючи своєї розсіяності з невдалої особистої ревізії в Петра, розпорядився до Петрової родини:

— З хати не виходити нікому! Зараз зревізуємо хату!

Пішла ревізія в хаті. Після переведення ревізії в Петрової жінки і двох більших дітей поліцай запрацював у повній гарячці своєї спритності. Поперекидав лавки і мисник, обшарив усе лахміття, поскидав з полиці та порозсипав по столу всяке насіння городини, що в маленьких вузликах переховувала Петриха.

Поліцай розлютувався вкрай. Жодних наслідків! За хатою піддали ревізії сіни, комору.

Петриха плакала.

Петро тільки уважно слідкував за сердитим рухом поліцая й скрито посміхався.

— Найдете чорта рогатого...

Коморник зі злості мнявся на місці, мовби йому голки під п'ятами стирчали.

І в коморі жодних наслідків.

Поліцай ще не задовольовався тим рейвахом, що наробив.

Він уже забагав зігнати остаточно усю свою жовч на стрісі і вже дивився карабкаться на горище, але коморникові, мабуть, і це вже набридло.

Він побачив, що трудна рада — нічого не вишукаеш.

Тож звернувся до поліцай:

— Пане, доволі. Видно, нічого не буде. Ідемо далі. — І, вже виходячи надвір, не стримався, щоб не гаркнути до Петра: — Скажи, де ті гроші подів, що за коня взяв?

Петро зиркнув на нього спідлоба.

— А, ось яка політика! Гроші вам треба... На способи пускаєтесь, — проказав з гострою докорою.

— Но, но, не з живого, з мертвого стягнемо! — пригрозив коморник, непомітно намацуючи в кишені револьвер.

Двір почав загустати товпою селян, що, зачувши про таку «візиту» до Петра, зі всіх сторін тягнулись на Петрове подвір'я. Чого — то це коморникові було вже відомо.

— Голота, пся крев! — клацнув він зубами на товпу, підходячи до брички.

Поліцай теж стиснув кіса і дико затупотів на місці.

— Розійдись! Розійдись! Розійдись!..

Дядьки потиснулись до Петра в хату.

— Сідай, пане, скоріше! Хай їх шляк трафить!— вилаявся коморник, сідаючи в бричку. І не оглянувся навіть назад.

За хвилину бричка помчала у недалекий присілок з новим, щойно вчора видуманим способом стягнення коморного, хоч і невдалим тут. А в Петра дядьки радились, як би то ще краще спільно боронитись од коморного.

В О Р О Г

Три роки був він в окопах, сходяв усі Карпати, зміряв маршовими кроками вздовж і впоперек Галичину, Буковину, Поділля і Волинь, сидів у осінню негідь по коліна в болоті, в зимові заметілі трясся осиковим листом серед чистого поля на чатах, не спав і не їв цілими тижнями в наступах і відворотах, зморений до останку сил, під команду своєї старшини йшов по трупах товаришів на свист куль і снарядів, на гострі леза штиків і шабель, в атаку, просто на явну смерть, за клубами диму не бачачи світу, не чуючи навіть за божевільним хаосом ревучих гармат, криком раних, стогоном умираючих, за благаннями тих, що терпіли муки, за голосом, що залізно наказував: «Вперед! На ворога...»

Три роки був він жовніром армії, під суворим військовим законом, який давав право нагальним старшинам за найменшу провину — невіддання честі півротному чи ротному — віддати звірячий наказ: «На вал, під гвинтівку!» І нещасний рядовий мусив одбути кількагодинну стійку під рушницею на відкритих валах окопів, не раз під свист куль, дерев'яніючи за життя, не думаючи про дім, жінку та діти, лише пам'ятаючи голосний наказ священика, що, виряджаючи свій полк на фронт, метровим кропилом святить зброю, а жовнірам навішує на шию дешевенькі алюмінієві

хрестики і, благословляючи на побіду, водночас вимовляє святий і непорушний закон послуху, грозячи важкими пекельними муками на тому світі, і розпинається: «Перетерпіти все за віру, царя й вітчизну!»

Три роки його гризли воші, гостець крутив ноги, в'їдався в плечко важкий скоростріл, патронташ об'їв боки, боліло стегно від надокучливої лопатки (він був шість разів поранений), позбувся усіх пальців лівої руки і кожний раз, після лікувань, знову вертали його на фронт, а старшини становили на першу лінію — ті самі, що сиділи собі за кілька верст, нишком попиваючи, та їздили в далекі тили на місячні відпочинки, ніби з перевтоми, вертаючись потім годованими кабанам, щоб, коли прийдеться, інколи показатися до окопів підбадьорити німечних рядовиків, геройськи наставляючи: «Ми побідимо!.. Ми всі як один! За правду!»

Три роки він проливав свою кров, клав життя в офіру, був завзятим оборонцем своєї вітчизни, не маючи найменшого поняття слова «ворог», сліпо підкоряючись голосу свого півротного, підпрапорщика Салова, що скаженою собакою вив без угаву:

- Бий клятих німців!
- Бий гадів австріяк!
- Бий нехрещених турків!
- Бий, не щади, це люті вороги наші!..

Три роки... Три довгих тяжких роки, що за їх, нарешті, пізнав він всю підлість війни й облуду сліпих послухів старшин і попів: «Йди бий... За віру, царя, вітчизну...»

І коли четвертого року захвилювалися фронти — впали зі свого високого трону «віра, цар і вітчизна», він перший, було, звернувся до свого командира, підпрапорщика Салова, з наміром зірвати йому погони й спитати: «Де правда? Хто мій ворог?»

Але на фронті вже й духу цього панка не було. Вітром звіявся кудись серед ночі...

І він хитнув до товаришів головою і ткнув пальцем у чоло: «Розвиднюється...»

І кинув кріса на чотири вітри:

— Остогидла мені війна... Три роки воюю, а мій ворог командує мною... Годі. Хочу вдома жити мирно...

І пішов.

Казали йому:

— Візьми зброю, пригодиться...

Не слухав. Остогидло все...

Недовго панував йому мир.

Незабаром ще раз революція.

Червона.

Клекотіла земля, мов вода у котлі, вздовж, впоперек. Там і тут, тут і там — фронти, фронти, фронти...

Шуміла партизанщина...

Червоні. Білі, зелені, жовто-блакитні...

Червоні:

— Товариші! Всі як один за робітничо-селянську владу! Смерть буржуям, цим споконвічним ворогам працюючого люду! Земля і воля!

Білі:

— Панове горожани! За єдину неділиму. За народне право. Бити червону сволоч — цих

грабіжників свобідної і дорогої нашої вітчизни...

Він чув це.

— Де ж правда?.. Хто ворог?..

І сміявся:

— Усі «наші»...

Три роки довбли йому мізки...

...Червоні — панів під мітлу, земля без викупу. Їх кленуть попи, на них збирають силенні війська пани, гавкають різні підпанки, скавуть куркулі: «Це ж вороги наші люті...»

Еге?!

...Білі — їх благословляють і по церквах за них моляться, багатії аж умлівають за ними, куркулики аж на пальці спинаються: «Це ж наші... Коб скорій...»

Ось...

— Хто ж ворог?..

...Три роки довбли йому голову...

І продовбли...

Селом тривожна вістка: Денікін іде... Стріляють безпощадно та конфіскують майно всіх більш-менш запідозрених у співчутті червоним.

...— Сину, ти йди собі, шкода твоїх літ, а я вже залишуся...

...Селом — великодня процесія. Піп, зібравши всіх куркулів, з церемоніями великодняго обходу навколо церкви з величним співом «Христос воскресє» спішить за село збавителів «єдиної неділимої» зустрічати... На срібному підносі — хліб, сіль...

— Прийміть, панове, щире співчуття наших сердець!.. Нехай благословить вас господь

всесильний і дарує перемогу над червоним ворогом-антихристом. Ідіть сміло за віру й вітчизну. Бийте ворога нашого бідного люду православного. З нами бог!..

Метрове кропило бризкало воду, і високо здіймався благословляючий хрест...

Куркулі до ніг: «Милості просимо в наше село...»

...Точнісінько як три роки тому... Він пам'ятає...

Не військо, ураган увалився на село.

Найперше розпорядження головного: «Хто грабив економію... Хто служить у Червоній Армії...»

Багато псів...

Гав, гав, гав — Лось. Гав, гав — Шевелів. Гав, гав, гав — син Власіва, гав, гав...

Вироки...

Розстріл...

Конфіскація всього майна...

...За декілька хвилин у нього п'ять чоловік з «карательного отряда» зі старшиною на чолі.

Хата вверх дном. Одіж, збіжжя — на фіру, корову, коня, порося — на шнурок...

Несамовитий гвалт... Жінка, діти, кольби, п'ястуки, матерщина — усе вкупі...

...Шкода, що немає зброї. Кажуть ж...

І він пішов до старшого...

Не як колись покірний, очима з'їдав старшин, а суворий, з напущеними бровами, просто, сміло:

— Як це можна, я три роки на фронті пропадав «за віру, царя й вітчизну», калікою лишився, а ви тепер мене грабуєте...

— Проч, сволоч! — скрегонув зубами старшина.

Він мов прочнувся... У вуха— знайомий грім: «На вал, під гвинтівку!..»

Колишнє... О, той самий голос!..

Підвів очі...

— А, це ти, голубчику. Добре!..

...Шкода, що немає кіса... Казали ж...

І він жваво, непомітно для старшини схопив у жилаву руку замашний кусок дубчака:

«Все одно погибель. Хоть одного ворога покладу».

І грізно до нього:

— Ти, підпрапорщик Салов, колишній півротний 5 роти 37 Козловського полку, так?..

Старшина остовпів. Витріщився.

— Пам'ятаєш рядового Микиту Власіва?..

Мовчання.

— Ти, гаде, там мене не доїв, то сюди прийшов доїсти?!!

І р-раз його по голові...

— Бий ворога!..

Офіцер звалився, заливаючись кров'ю, корчачись у передсмертній агонії...

.

Через кілька хвилин його вели, зв'язаного й побитого, до недалекого яру...

В ПІЛСУДСЬКІЙ ТЮРМІ

Дорогу трупами встелим
І підемо далі.
Ми ще не вмерли —
Живемо!
Живемо в льохах дефензив,
У сигуранці...

М. Холмський

Тюрма.

Голод, муки, катування... На кращі часи ніби й надії нема!

В пілсудській Польщі на краще не сподівайся... Панська Польща — це велика тюрма!

Величезна тюрма!.. Кордонами загратована, шпигунами переповнена, ще й білорусько-українськими патріотами приоздоблена.

Світає.

Тук-тук!.. Тук-тук!.. Тук!

Хто це так спозаранку добивається в хату?.. Чи не поліція знов?

Ні... Це не гуркіт поліції, — міркує Павло Микитюк.

Якщо поліцай стукотить у вікно, то шибки аж деренчать. Мало не посиплеться скло з рами.

Вслухається Павло до повторного «тук-тук». Впевнюється, що це не поліція.

Підводить голову. Поверх бильця в ліжку, що в головах, пробуджений Павло дивиться у вікно.

Стовбичить там якийсь селянин. Обіч набагато менша на зріст жінка.

Підходить Павло до вікна впритул. Добре вдивляється.

Незнайомі...

На селянинові потерта латана свитина. Великий з вилогами комір сорочки спадає мало не на плечі. Така ноша в селян-холмщаків з-над Бугу.

За плечима у селянина чималий тлумочок. З сірого звичайного лантуха зроблений... А в руках не в міру великий ціпок.

В жінки так само торбинка за плечима, але набагато менша. Її тлумочок з білого полотна. Це свідчить про деяку заможність особи. До того ж і чепурно зодягнута ця жінка.

«Це прочани, — міркує Павло. — До Почаєва прямують».

Боляче Павлові. Де ж пак... Його бере жаль: «Як це люди знаходять тепер час для двохсоткілометрової подорожі, щоб там, у Почаєві, поклонитися «святині», віддаючи водночас усі свої копійки на «боже»?»

Павло — безвірник.

Кортить Палові завернути цих людей назад додому.

Зробити це легко. Бо ж ціла панська Польща в полум'ї нічних заграєв: горять поміщицькі маєтки й окремі хутори куркульські... Подорожувати в такий час небезпечно.

Тепер у Володимир-Волинському повіті, дарма вже, що до радянського кордону зо двісті кілометрів буде, навіть і на власне поле за село без паспорту не поривайся.

Хоч у полі й працюватимеш, але проїжджий поліцай запитає тебе пашпорта на твоїй-таки власній смужечці ґрунта. Не викажешся пашпортом — заарештують тебе.

На Холмщині, кажуть, начебто трохи спокійніше. Там, за Бугом, поліції менше... Значить, невправка перевіряти документи в селян і під час роботи на полі.

Павло з'ясує цим подорожнім усі страхиття... А туди під Почаїв, понад радянським кордоном, там і гірше пекла!.. Вони, прочани, напевно, вернуться додому.

Та враз смуток-біль змінюється на страх... Павло затремтів усією істотою. Ніби перед ним за вікном стоїть сам керівник дефензиви у Володимир-Волинському — пан Суйко.

Прочанин добивається в хату тільки ввечері... А ранком, ще й отакої пречудової години, як сьогодні, прочани завжди в дорозі бувають... У такий ранній час вони настирливо отак не будитимуть господаря. Тут щось непевне!

Такі думки враз зароїлися в голові Микитюка.

Що його діяти?

Тук-тук!.. Тук-тук... Тук!..

Це поновно застукав у шибку прочанин. А тоді, якось вельми лагідно всміхаючись, досить голосно промовив:

— Впускайте нас у хату!.. Не бійтеся... Свої люди!

Подорожні відступили від вікна. Подалися до дверей. Павло ж якось несміло рушив відчиняти.

Незнайомі ввійшли до хати.

Привітались... А тоді той, що в латаній свитині, питає:

— Ви будете Павло Микитюк?

— Я... Я сам... А ви... ви... в якій справі? — недовірливо і собі випитує Павло у подорожніх.

— Виходить, Дмитре, — звертається жінка-селянка до свого товариша по подорожі, — таки втрапили ми... Воно й не диво! В містечку Устилузі подав нам Володимир Іванович найкращі ознаки... Хатина товариша Павла саме крайня, неподалеко від річечки Луги. Берег річечки заріс очеретом, перед хатиною безверха тополя, на якій бузько гніздо має. Все так, як нам намалював Володимир Іванович!.. Лиш на гнізді бузька бракує. Та тепер осінь: розумна птиця у вирій полетіла. Бузько, братику мій, знає, як рятуватись од лютої зими. Це не те, Дмитре, що люди: зносять безнадійно довгу політичну зиму в пана Пілсудського...

Тарахкотячи отак, жінка-прочанка ще й засипала речитативом:

Ой над річечкою шумить очерет...
На твоїй же хаті, любко, солома!
Ми ж, серденько, заспіваємо дует,
Як не буде та й чоловіка вдома...

А далі ця кумедна прочанка, вельми отак дрібно-дрібущечки, мовить до того, що в латаній свитині:

— А знаєш, Дмитре, товариш Храпченко, отой Володимир Іванович, таки збрехав трохи... Він казав, що у товариша Павла соломою

крита хата. Аж тут на, маєш!.. Дмитре! Ти тільки придивись крізь вікно... Таж і на хаті очерет!

«Що це за прочани?» міркує Павло.

Вдивляється Павло крізь вікно в кепіж своєї стріхи очеретяної, дивиться він, ніби й сам уперше побачив, що це таки очерет, а не солома.

Не знає Павло, як і поставитись йому до гостей непроханих.

Шугнула думка просто погнати їх обох у шию.

Та в цей момент заговорив той, що в латаній свитині.

— Вгамуйся, Харитино!.. Годі-бо виявляти свої поетичні здібності.— А тоді звертається до Микитюка:— Товаришу Павле! Вчора були ми в містечку Устилуг у твого найкращого приятеля... Швець він... Родину чималу має. Звати його Володимир Іванович Храпченко. Ось цей товариш Храпченко і скерував обох нас, отакихо прочан, як це ти і бачиш перед собою, до тебе персонально.

Далі ж, обвівши поглядом скрізь по хаті, латана свитина мовить таємниче:

— А чи нас тут, товаришу Павле, ніхто, бува, не підслухає?.. Дещо з тобою ми маємо до обговорення.

— Живу, як бачите, в хаті лиш удвох з мамою. А від рідної матері в мене немає таємниць. По-друге ж, незрозуміло для мене, що там у вас, пане-добродію, є до обговорення, чого б при моїй мамі вже й говорити не можна?

Отак відрубав Павло, роблячи притиск на слові «обговорення». Дуже вже обурений Павло з того, що якісь незнайомі та підозрілі типи, яких він вперше бачить, «тикають» йому та звертаються до нього на «товаришу»... Це тоді, коли він до непроханих гостей тільки «викає», титулюючи їх УНДО-петлюрівським звичаєм «пане-добродію».

Після деякої паузи Павло каже:

— Крім того, пане-добродію, незрозуміло мені, навіщо Храпченкові було вас до мене скеровувати? Храпченко до того й безвірник. А коли вже він поглузував з вас, вдаючи з себе релігійного, то це інше діло... Це його особиста справа... Мені ж з вами нема часу володитись. Можете йти своєю дорогою.

Мати Павлова вийшла з хати. Прочани ж, обоє вони, досить збентежені з отакого несподіваного для них недовір'я.

Латана свитина, зазираючи в очі Павлові, мовить інтимно-товариським тоном:

— Не сердуй, друже!.. Тебе, товаришу Павле, я добре розумію... Володимир Іванович оповідав, що самих-но трусів поліційних було в тебе без ліку! Обережність тут до речі. Ми, товаришу, не є звичайні прочани. Законспірував отак нас товариш Храпченко.

А жінка-прочанка в той час, як її співдорожній отак промовляє до Павла, відступила крок назад та всміхається, пронизуючи господаря хати своїм гострим поглядом. Далі ж раптом вона заголилась, проказуючи:

— Ми, товаришу Павле, не прочани... Ми є ось хто...

На отаке несподіване для Павла демонстрування «жінкою-прочанкою» латана свитина вибухнула реготом:

— Го-го-го!.. Умру... А бодай ти, Харитоне, луснув! Ну й утяв... От безсоромний! Го-го!..

Павло ж — то на латану свитину поглядає, що аж лягає зі сміху, то знов позирне на «жінку-прочанку»...

Перед ним, як і раніше, знов звичайна жінка-селянка... Жінка, та й годі!

— Даруй мені, товаришу Павле, — мовить до розгубленого Микитюка чоловік у спідниці, тиснучи Павлові руку.

Микитюк до того розгубився, що без жодного спротиву допустився і до ручкання.

— Прости, товаришу Павле, цей безсоромницький вчинок, — продовжує вибачатись чоловік у спідниці, — адже не моя вина, що задля конспірації доводиться мені, козакові, й у жіночі строї приоздоблюватись.

При цих словах чоловік у спідниці демонстративно зриває хустку з голови. Коротко стрижене на голові волосся доводить, що в жіночих строях надбужанських селян у хаті Микитюка не жінка, а чоловік...

— Харитино! Що це?! Ану, Харитино, негайно зав'яжись хусткою... На голові ж у тебе стрижене волосся під нуль! Щоб подібного чогось ти, Харитино, мені не робила! — визвірилася латана свитина на чоловіка в спідниці, звертаючись до нього, як до справжньої жінки. — Чуєш, Харитино!.. Це бравування не до речі. В разі хто вздрить тебе так, пропали ми... Та й товариш Павло не обереться халепи.

Харитина ж ця на гримання свого товариша по подорожі відповідає винуватою ухмилкою. Далі мовчки зав'язує голову хусткою.

Знов перед очима Павла справжня жінка-селянка з надбужанського села.

«Що за мара? Невже ж це охранка польська і на отакі фіглі пускається?.. Та, здається, це не дефензива, ні... А втім, треба бути обережному», — отак міркує Павло.

А латана свитина спостерігає, що в думках Павлових є деяке зрушення: хоч і зараз Павло ще з недовір'ям настроений до прибулих, але попереднього вже страху вкупі з огидою таки немає... Отож латана свитина й сподівається на остаточний злам у психіці Павла.

— Товаришу Павле, — сідаючи на лаву за столом, говорить латана свитина, — ми є звичайнісінькі петлюрівці... Втікаємо до більшовиків на Радянську Україну!.. Оце ми в Шепіорно за Калішем проходили курс навчання в петлюрівській школі військових старшин. Прямуємо на Радянську Україну, щоб попередити там про гидотні заміри петлюрівської зграї... Тобі, товаришу, мабуть відомо, за існування в Західній Україні так званої Української військової організації або скорочено її назва УВО?

— Та читав я за це в газетах... З останнього процесу сімнадцяти у Львові виявилось, що УВО працює тут за вказівками польської дефензиви, — перебиває петлюрівця Микитюк.

— Отож-бо й є, — говорить латана свитина, немало радіючи, що на цей раз у розмові з ними Микитюк вже обходиться без «пане-добродію».

— Пан Пілсудський з неабияким поспіхом готується до війни, — встряває чоловік у спідниці, — а за таємною угодою між західноукраїнською буржуазією та пілсудчиною це УВО тут, на Західній Україні, створює українські легіони для нападу на більшовиків. Ми ж, петлюрівці, мали б посідати посади командирів у тих військових петлюро-польських частинах. Виходить, що мали б ми спричинятися до поширення кордонів панської Польщі аж по Чорне море. Значить, і понад Дніпром мали б відновитися поміщики з усім страхіттям для селянства, як це є тепер на Західній Україні! Чи можна, товаришу Павле, пристати на це? Таж тільки більшовики закріпили за селянами і поміщицьку землю!.. Вони ж, більшовики, найкраще дбають і за розвиток української культури!.. Отож, товаришу Павле, і вертаємо ми на Радянську Україну, щоб узяти там участь у творчій роботі. Прийдемо та скажемо: «В минулому боролись ми проти Радвлади, вважаючи більшовиків за руйнників усіляких культурних надбань... А тепер, визначаючи свої помилки, прагнемо бути активними учасниками велетенського соціалістичного будівництва... Робіть з нами що хочете! Хочете — даруйте наші провини, хочете — карайте за наші помилки...»

— Нічого там, товаришу Харитоне, не станеться з нами, — перебиває латана свитина з удаваною неабиякою самовпевненістю. — Хіба ж ти, товаришу Харитоне, не віриш у такий пророчий заклик батька Тараса:

Сини мої невеликі,
Нерозумні діти!
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?
Сини мої! Орли мої!
Летіть в Україну!
Хоч і лихо зустрінеться,
Та не на чужині.
Там найдеться душа щира,
Не дасть погібати;
А тут... тут... тяжко, діти!

Продекламувавши цей уривок з Шевченка, звертається латана свитина до Микитюка:

— Так-то, товаришу Павле! Тут, у пана Пільсудського, вельми вже тяжко!.. Та й дістатись до радянського кордону нелегко. В цілій Польщі, та надто вже на Західній Україні, клекотить. Панські економії та куркулячі хутори палахкотять. А за таких обставин, як плюнути, можна вскочити в руки карних військових загонів. Більше ніччю доводилось нам іти, крадькома. Та доля наша поки що не щербата!.. Шукаємо ми в містечку Устилузі шевця, щоб полатати чоботи. Вибрали такого, що хатина найубогіша... Бідний-бо не зрадить!.. Ліпить товариш Храпченко латки до чобіт товариша Харитона, а Харитон був тоді зарослий бородою, ще й обидва ми в блузах робітничих. Потім латає Храпченко і мої чоботи. Я босий... Чекаємо... А щоб не марнувати часу та й розмовами не заважати шевцеві в роботі, жуємо черствий хлібець. Обідаємо, значить!.. Жінки шевця нема вдома, пішла до економії панський хліб молотити. Діти ж шевцеві висипали на вулицю.

«А куди це так мачуха-недоля провадить вас?»— наколюючи шилом підощву, враз запитав нас швець.

«Вертаємо додому... Були деякий час чорноробами на фабриці в Лодзі. Виходить, і вдома погано, і на заробітках ще гірше для нас!.. Дочки працювали, то ще сяк-так. Жилось за приказкою: клоччя, вовна, аби кишка повна... Тепер же, прямуючи в рідне село на Волинь, трохи не здихаємо з голоду...»

Отак тлумачу я Храпченкові. Не признаватися ж шевцеві, хто ми...

Обережність, товаришу Павле, ніколи не завадить.

«Умгу... Польща — це великий табір безробітних. Ще в 1924 році мій небіж, сестрин син, так само дременув од безробіття панського... Майнув у Чехію. Вивчився там на інженера. А тоді й подався на Радянську Україну. Може, чули за Силу Самусенка?.. Він, як і ви, був у петлюрівцях».

«Ми не петлюрівці, — пояснюю шевцеві. — Ми селяни-волиняки з-над Стиру... З містечка Берестечка будемо!»

«Хай і по-вашому буде, — не вгаває швець, працюючи шилом. — Та й говірка... Ти, братику, вимовив «троху не здихаємо». Не трохи, а троху!.. Так вимовляють тільки в нас на Волині. Знаєте, люди добрі, як жив я під час імперіалістичної війни на Полтавщині, перебуваючи в біженстві, то там за мою волинську вимову мене й прозивали Троху. В селі Решетилівці так і казали на мене: «На збори вже й наш Троху з'явився...»

«Здається мені, люди добрі, — мовить по хвилі швець, — що в такому вигляді не бачити вам і Берестечка. Чи днем, чи й ніччю втрапите до рук поліції. Моя порада іти тільки по дню. Та й обидва ви маєте виглядати ніби прочани».

Хвилин з десять мовчки пуляється Храпченко коло моїх чобіт. А тоді знов оповідає нам за Силу Самусенка:

«Втрапив Самусенко до петлюрівців за приказкою: рятуючись од вогню, шубовість у полум'я. Наше містечко Устилуг давно захопили легіонери пана Пілсудського. За півмісяця в печінках сидять нам! А юнак Самусенко на самі чутки, що Петлюра начебто борюкається з Пілсудським, втік до петлюрівців. Аж на, маєш!.. Вони замирились. Крук-бо крукові не виклює ока! І тільки тоді Самусенко дременув од петлюрівців, як зазнала власна шукура, що таке отой Петлюра... Та не один він отак зробив! Того року багато Петлюриноного війська розбіглося, хто на Радянську Україну, хто до Німеччини, а хто в Чехію. Кому куди вдалося чкурнути. Самусенко оповідав, що навіть деякі старшини не задоволені політикою УНР. Між іншим, і полковник генерального штабу Ортмарштейн був тоді за приєднання до більшовиків. За це ж його петлюрівці й замордували. Втікаючи, мій родич Самусенко казав: «Не я перший, не я й останній... Розбіжаться всі. Хіба найгірше падло догниватиме на Петлюриному смітнику...» Ось тепер, люди добрі, і ви втікаєте до більшовиків... Ліпше пізно, ніж ніколи».

Сказавши таке, запрацював Храпченко шевським молотком. Я ж рішив тоді признатись, хто ми. Переконаний, що Храпченко, хоч і швець, але вельми надійна людина. Треба відати тобі, товаришу Павле, що отой Сила Самусенко — це найкращий мій приятель. Поділись зі мною він тоді найдокладніше своїми замірами, напевно б, і я дав би драла від Петлюри того ж таки 1924 року.

Кінець кінцем скінчив Храпченко латати й мої чоботи. А тоді, відточивши бритву, каже до мого товариша:

«Тепер давай і тебе причепурю... Вже не Харитон ти, а будеш за жінку, Харитину!»

Ми заперечували. Та Храпченко переконав, — коли польські жандарі й здигають у дорозі жінку з чоловіком, отихо прочан, не питатимуть і за документи. А коли зустрінуть двох чоловіків, хоч це й прочани будуть, у головах поліцаїв можуть зародитися сумніви, чи дійсно це справжні прочани.

Виголивши старанно товариша Харитона, скочив Храпченко до «Просвіти». Приносить театральні реквізити. Подаючи ці шати, що тепер вони на нас, мовить Храпченко: «Ідіть в комору!.. Беріть двері на заціпку та перодягніться... У нас, люди добрі, сама «Наталка Полтавка» була цілком оволинізована: така ноша в надбужанських селах Волині, а за Бугом ходять так, як і скрізь на Холмщині».

За якісь півгодини виходимо ми з комори, товаришу Павле, точнісінько такими, як це зараз перед тобою. Храпченко ж, милуючись нами, проказав: «Ех, матері його ковінька, якби

товаришеві Панасові ще й паспорт!.. Все було б гаразд».

Ім'я-бо моє справжнє Панас. В цей момент до хати Храпченка нахопився парубок: приніс чоботи латати... Розумний парняга! Він, як потім я зрозумів, є член парторганізації, керує гуртком молоді місцевого осередку КПЗУ.

По десятихвилинній розмові Храпченка з отим парнягою останній погодився принести нам паспорт свого рідного батька, що з півроку тому як умер. І завдяки всьому тому, товаришу Павле, бачиш ти перед собою замість Панаса прочанина Дмитра Лободюка, селянина з містечка Устилуга, Володимир-Волинського повіту.

Щоправда, товаришу Павле, тебе здивує трохи й отакий випадок, що ми, граючи ролю прочан, усе ж таки путь-доріженьку від Устилуга до Володимира-Волинського зробили не по дню, а ніччю. Воно тому, що на думку і товариша Храпченка, і отого парняги Лободюка нам заночувати в Устилузі небезпечно. Це з багатьох причин... А чому — сам, товаришу, добре розумієш. Та найголовніша причина — це те, що в мене, ще живого чоловіка, паспорт умерлого, котрого кожен тобі поліцай з міста Устилуга добре знав. Далі ж подорожуватимемо тільки по дню. Лише годин зо три відпочинемо в тебе!.. Отже, товаришу Павле, дозволь мені й виказатися перед тобою, як перед господарем хати, справжнім паспортом! — закінчує мову латана свитина, подаючи документ. Микитюк уважненько, досить довго роздивляється.

Павло добре знав небіжчика Дмитра. Що ж до Матвія Лободюка, то він знаний Микитюкові як найкращий підпільний працівник в нелегальній під Польщею Компартії Західної України.

Коли Микитюк отак призирається до пашпорта, чоловік у спідниці промовляє:

— А ми... той.. зовсім і забули! Як товариш Храпченко виряджав нас у дорогу, то просив, товаришу Павле, передати тобі дослівно так: «Книжки Коцюбинського «Фата моргана» ще не прочитав і повернути не можу...»

Микитюк — бібліотекар легального товариства «Просвіта». Водночас він і секретар повітового партійного комітету КПЗУ.

Слова: «Книжки Коцюбинського «Фата моргана» ще не прочитав і повернути не можу», тобто цілісіньке це речення, проказане чоловіком у спідниці, є партійне гасло для зв'язку між Микитюком і товаришем Храпченком. Значення того гасла відоме тільки двом особам — Микитюкові й Храпченкові. Коли посланець од Храпченка, прийшовши до Микитюка в просвітянських справах, промовить подібне гасло, то він, Микитюк, може безпечно наділяти цього посланця і нелегальщиною. Звичайно, в разі є така.

Але ж цим «прочанам» нелегальщина не потрібна... Храпченко, переказуючи прочанам це партійне гасло, тим самим вимагає від Микитюка товариської допомоги для цих подорожніх.

У думках складає Микитюк план, як би то найкраще допомогти цим «прочанам». В пер-

шу чергу треба їх добре нагодувати. А тоді він і скерує їх найближчою дорогою до кордону, ще й отими селами, де найбезпечніше йти.

Ці міркування Павлові перериває латана свитина такими словами:

— Товаришу Павле! Маємо до тебе одним-єдине прохання. Дай нам адреси певних товаришів, у яких би могли ми зупинитися під час нашої подорожі до кордону.

— Це вам навіщо? — заперечує Павло. — Та ж ви є прочани!.. Вам досить дати напрям на певні села. А там ви зможете зупинитися в якого завгодно селянина. Лиш порада моя така: до куркуля не заходьте в хату! Кожен-бо куркуль є таємний агент польської дефензиви.

— То ти, товаришу Павле, — зауважує чоловік у спідниці, — хочеш, щоб ми засипалися? Адже йти до радянського кордону доведеться нам щонайменше тиждень... Ну, а за пару днів щетина на моїй виголеній бороді до того засіється, що й найдурніший не визнаватиме мене за молодицю. В разі ж голитиму я бороду в першій-ліпшій селянській хаті, чи не вкажусь тим самим, що ми не є прочани?

— Правда, — спохватився Павло, — а мені це й на думку не спало... Доведеться таки подати вам адреси партійних наших товаришів. Одне лиш лихо, що вони є безвірники: до прочан неприхильно можуть поставитись. Та це справа другорядна. Я ж безвірник... А коли ви потрапили зі мною договоритися, то не становитиме це, гадаю, великих труднощів порозумітися вам і з тими товаришами, яких адреси

я подам. Та вибачте, товариші, — враз скеровує Павло розмову на інше. — Є така приказка: соловейка байками не годують... Мій же обов'язок — вас у першу чергу нагодувати. Ви, мабуть, вельми голодні? Кажіть?!

— Ще й як! — проказує латана свитина. — Бо ж від того часу, коли вчора після полудня споживали черствий хлібець у хаті товариша Храпченка, досі ще й рісочки в роті не було.

— Мамо, а чи хутко буде в нас готове снідання? — звертається Микитюк до матері.

— За чверть години, дитино, кулешик докипить.

А чоловік у спідниці, щоб цілком переконати Микитюка, що вони такі вельми голодні, каже:

— Повіриш, товаришу Павле, так зголодніла, що тепер і сухий хлібець з сіллю правив би за ласощі...

Той факт, що чоловік у спідниці, розшифрувавши себе, розігрує перед Павлом, без потреби на цей раз, і далі жіночу роль, відродив до деякої міри попередні сумніви.

Павло ще більше переконався, що наосліп поспішати з допомогою оцим типам, невідомим йому, ніяк не слід.

Він тепер виразно бачить, що цих людей доконче треба ще додатково вивчити за споживанням їжі.

Є така на Західній Україні приказка — «І незнайомого виявить їда, чи товаришить йому горе-біда».

Воно тим більш було потрібно, що «прочани» враз відчули великий голод лиш після

того, як сам Павло нагадав їм за це. А чому вони раніш не чулися голодні?..

На думку Павла підпільна робота вимагає такої політики: краще своїм недовір'ям іноді й образити найчеснішу людину, ніж нерозважно ступити на стежку, що приведе до за-сипу цілої партії, яка працює в підпіллі.

Та Павло вдає, що тепер, в сучасну хвилю, він цілком їм довіряє. А щоб дати прочанам до зрозуміння, що він навіть не спостеріг, як чоловік у спідниці щойно промовляв, ніби справжня жінка, Павло потішає чоловіка у спідниці саме так:

— Діло до черствого хліба з сіллю в нас, товаришу Харитоне, не дійде. Доки звариться кулешик, ми сала з хлібом тернемо!.. Та вибач, товаришу Харитоне, що я раніш не подбав за це.

Сказавши таке, подався Павло до комірчини по сало.

Сало ж торішне. Залишилось його в бодні на самому дні останній прошарок, що в ропі. За літо так просоліло воно, що їсти його можна хіба тільки виваривши в борщі. Звичайно, якщо ти голодний, то вмнатимеш і отаке пересолене сало.

Отож рішив Микитюк справдити, чи його гості такі голодні. Це стане йому в пригоді і щодо виявлення повнотою дійсної ролі цих прочан.

А може, вони з дефензиви, що так майстерно потрапили ошукати товаришів Храпченка й Лободюка? Така ось думка враз блимнула в голові Павловій.

Приніс Павло з комори три чималих кусні сала. Поклав на стіл та мовить:

— Приборів, тобто виделок з ножами, не даю. Беріть, товариші, сало просто в руки... Будемо снідати.

Павло, хоч і повечерявши ліг спати, свій кусень сала уплів. Гості ж його не тее... Ось чоловік у спідниці поклав сало, майже ціліський кусок. Кінець кінцем і латана свитина кладе, не подолавши й половини.

Для Павла тепер все зрозуміло!.. Однак він не подає і натяку, що, нарешті, розшифрував дефензиву. Надзвичайно привітно, пересипаючи й далі свої звертання до них слівцем «товариші», Павло каже:

— Бачу, товариші, що недоїданням під час довготривалої подорожі ви захарчувались не на жарт. Вам потрібна гаряча страва, а не отаке припсоване сало. Мамо, — звертається Микитюк до матері, — а звари нам з десяток крашанок... Самого кулешу замало буде. — І знову до них: — А тепер, товариші, доки сніданок поспіє, візьмімось і за діло. Щоб мої партійні товариші, яких адреси я подам, мали до вас повнісіньке довір'я, мусите ви запам'ятати таке гасло: «Добрий вечір у вашу хату, дайте притулок своєму брату...» Коли ви, товариші, переступивши поріг хати, отак привітаєтесь, то мої там знайомі всіляко вам допомагатимуть. Тоді вони й повірять, що я, Микитюк, вас послав. А щоб вам не забути, краще занотуйте це гасло.

Павло поклав на стіл два олівці. Обидва ж прочани наввипередки записують фальшиве

гасло. Бачить Павло, що петлюрівці-дефензивники ймуть віри й цьому!

А далі дає їм Павло маршрут такими селами, де дійсно найспокійніше. Що ж до імен та прізвищ, які теж записуватимуть дефензивники, то мусять бути неіснуючі у світі люди.

— Радитиму вам, товариші, іти селами, де найспокійніше. Доведеться вам і самі назви селищ, і прізвища партійних моїх товаришів записати. Шлях ваш буде найпростіший. Ночуватимете в отаких селах: Локачі, Свинюхи, містечко Горохів, а потім Берестечко. Прийдеться вам мати до діла з відданими нашої справі товаришами. Прошу їхні прізвища записати. В селі Локачах заходьте до Кирила Щупаченка. Сам господар належить до партії. Одинадцята хата ліворуч, як входить в село.

Петлюрівці записують. А Павло робить найсерйознішу міну. Він лиш у тайниках душі сміється-радіє, що вказав на хату куркуля Панааса Борозенка, відомого агента дефензиви. Що ж до Кирила Щупаченка, то його взагалі не існує на світі.

— В селі Свинюхах зайдете, товариші, до хати господаря Савки Сріблярчука, належить до організації його син Юхим. Та й сам господар — наша людина!.. Шоста хата буде за корчмою. В містечку Горохові матимете притулок у Ілька Сидоранського, що на Володимирській вулиці, четверта хата, не доходячи церкви. А в Берестечку розшукайте Гаврила Очеретюка. Живе на тій вулиці, що провадить до Почаєва. Що ж до дальшого маршруту аж до самого радянського кордону, то найдоклад-

ніші відомості подасть вам, товариші, цей Очеретюк Гаврило.

— Дякуємо тобі сердечно, товаришу Павло, — проказує латана свитина.

— Прошу... Нема за що, — каже Павло, — бо ж ми з вами одній справі служимо. Мій це обов'язок!.. Так... А тепер, товариші, слід би нам обміркувати справу, до того ж і найдокладніше, ще в іншому трохи розрізі... Скільки тобі, товаришу, літ? — запитує Павло типа в латаній свитині.

— Тридцятий рік пішов, — була відповідь.

— А небіжчик Дмитро Лободюк, на чие ім'я і маєш ти, товаришу, отой пашпорт, набагато старіший... Старому Лободюкові, здається, за п'ятдесят було.

Латана свитина, розгорнувши пашпорт, каже:

— Він народжений 1880 року... Виходить, я молодший Лободюка на років двадцять із хвостиком.

— Це ж не гаразд!.. Різниця в двадцять років трохи завелика... Зробивши з нуля цифру дев'ять, можна б, товаришу, помолодшати і за пашпортом рівно на дев'ять років!.. Підправляти польські урядові документи не першина мені, як це потрібно для партійної справи.

Сказавши таке, Павло шукає ручку з чорнилом. Не жде, чи дасть свою згоду латана свитина на отаке підправлення пашпорта.

— А справді-таки, товаришу! — скрикнув латана свитина, — ти маєш слухність! Еге ж... Хоч мені й тридцятий рік, але собаче життя в таборах Пілсудського спричинилося до того,

що на вигляд мені років сорок можна дати... Коли б переправити нуль на дев'ять, то мій, не по літах старечий, вигляд якраз і відповідало б паспортіві. Отож, товаришу Павле, буду дуже вдячний тобі, якщо зможеш це зробити.

Латана свитина дає Павлові паспорт. Бачите-бо, петлюрівець-дефензивник прагнув, щоб Павло засипався і на отакому, як фальшування паспортів.

Узявши до рук паспорт, дивиться Павло, чи можна виправити. Приглядається на світло, що скупю вривається до хати крізь невеличке віконце... З розгорнутим у руці паспортом підходить Павло близенько до вікна. Глибокодумно мовить:

— Щоб виправити, жодних труднощів немає! Все, товариші, буде гаразд!.. Еге ж...

А ліворуч од того вікна, отак ступнів два буде піч, у челюстях якої палахкотить огонь. Одна мить — і паспорт у печі!

Павло виправив помилку своїх товаришів — Храпченка та Лободюка, які засипалися, довірившись петлюрівцям-провокаторам.

Прочани отетеріли. Не знають, що діяти.

— Геть мені з хати, провокатори! — гукає Павло, схопивши рогачі.

Садонув у голову типа в спідниці. А потім потягнув рогачами щосили й латану свитину. Прочани з хати та навітки. Павло навздогін. Раз оперіщить Дмитра, а два рази зміряє рогачами Харитину.

Від замашного удару рогачами по голові в Харитини на вулиці, серед загального реготу, й хустка злетіла.

З провулка, де хата Павлова, він випровадив провокаторів аж на головну вулицю. Обидва типи мають морди в крові.

Інстинктивно шукають вони захисту в поліція, що стовбичить на перехресті.

А Павло, бачачи, як петлюрівці-провокатори впритул стоять біля поліція, опустил рогачі й, навмисне при отакій нагоді, заговорив чистою польською мовою:

— Пане поліціанте! Заберіть до комісаріату цих петлюрівців-провокаторів, які навіть у жіноче вбрання переодягаються, щоб підбивати нарід на виступи проти польської держави.

Сказавши це, подався Павло до хати. А сусід Павла, що все бачив, жартома зауважив йому:

— Не гаразд, Павле, робиш... Занадто вже велика в тебе прихильність до жіноти! Було б тобі обом однаково рогачами вимірювати.

Інша сусідка додає:

— Вже, мабуть, останні хвилини надходять для панської Польщі, коли доводиться поліцаїв приоздоблювати і в жіночі шати...

Заглянув Павло до тлумочків прочанських, а там і фальшивки-прокламації, начебто відозви від КПЗУ, і чималий кусень шинки (ну, а шинка таки смачніша за припсоване сало!), а також і в пляшці трохи рому недопитого.

І шинку, і прокламації, і самі тлумочки вкинув Павло в піч. А пляшку з ромом жбурнув з такою силою об тополю, що бите скло рикошетом посипалось на сусідське подвір'я.

Треба негайно дати знати до містечка Устилуга. Бо ж петлюрівці, переодягаючись у Храп-

ченка в коморі, напевне, підсунули в ліжко під сінник з пару прокламацій!.. Крім того, й Храпченко, й Лободюк під час можливих на дефензиві допитів мають казати, що нікого з отих петлюрівців і в очі не бачили... Адже паспорт, отой найважливіший речовий доказ, Павло знищив!

Дядько Влас застріг коні. Влас — рідний брат старої Микитючки — заробляє на хліб хурщиком.

Влас півтора року висидів у польській в'язниці. Тому-то він сам і запропонував поїхати до Устилуга, щоб неповинних людей рятувати від напасті.

Павло силкується щонайдокладніше пояснити дядькові, як ці два шпики мало не обмикинули його. Це потрібно, щоб дядько Влас цілком зрозумів, яке ж завдання має він виконати там, в Устилузі.

— Дитино моя! Так довго не можна... Час не стоїть! Сам врятувався, то треба й інших скоріш рятувати, — отак зауважує Павлові його мати.

Сідає вона на воза. А тоді мовить братові:

— Розкажу тобі, Власе, все до подробиць дорогою, як їхатимемо до Устилуга. Майже все чула й бачила я!.. До речі, потрібно там, в Устилузі, двом бути. Один піде до Храпченка, а другий подасться на іншу вулицю до Лободюків. Поганяй, Власе, коні!..

Перехилившись через бильце драбиняка, Микитючка звертається до Павла:

— До побачення, сину!.. Хто зна, чи застану тебе вдома.

Мати з сином поцілувались. І вже коли візок заторохкотів гребелькою, мати мовить Павлові, який деякий час ступає обіч:

— Тобі, сину, слід бути вдома. Коли поліцаї не застануть тебе в хаті, міркуватимуть, що чкурнув єси в Устилуг попереджати інших. І телефоном передадуть, щоб негайно зробити в Храпченка пильний трус. Тоді все пропало!.. Загинеш і ти...

Місто лишилось далеко позаду. Серед поля Микитючка оповідає братові всю оту історію з прочанами.

Коні швидко біжать. Та Власові здається, що дорозі кінця-краю нема! Він те й знай, що батожить-лупцює конячок.

Ось і площа устилузького ринку. Неподалеку, в бічному провулку, буде й хатина шевця Храпченка. До нього піде сама Микитючка. А Влас пожене кіньми до Лободюків аж у протилежний кінець містечка.

Влас з сестрою домовились, що мають зійтись знов на ринковій площі. Влас попередить Лободюка про те, як саме пашпорт його батька-небіжчика видер Павло з провокаторських рук та вкинув у піч, а також перекаже Матвієві Лободюкові, щоб він на допиті в дефензиві затаївсь і говорив, що жодних петлюрівців і в очі не бачив, а потім негайно повернеться на площу і там чекатиме на сестру.

Микитючка завершила в провулок. Не заходячи зразу до хати шевця, з обережності проходить вона вулицею попідвіконню убогої хатини. Зір у старої притуплений: крізь вікно не бачить вона, що діється в хатині.

Притишивши ходу, вслухається.

Чути:

гуп-гуп!.. Гуп-гуп!..

— Чи не Володимир гатить молотком по підшві чобота?

Зупинилась за рогом хатини й уважніше прислухається. Аж то гупає отак власне її серце!

Видивляється на двері. Йти чи не йти?.. Ану ж, там поліцаї!.. Поява її в хаті тільки ускладнить справу.

Та враз сінешні двері широко розчиняються. З галасом висипала на вулицю дітвора.

Відлягло на серці в Микитючки. На власному-бо досвіді знає вона, якщо поліція робить трус, то нікого не випустить з хати... Туди зайдеш, а назад і малої дитини не випустять!

Сміливо йде тепер Микитючка в хату. Привітавшись, каже до господаря:

— Кинь, Володимире, роботу!.. Треба від напасті рятуватися!.. Вчора були в тебе провокатори. Вони й у нас покинули прокламації.

В ліжку, в головах під сінником знаходять кілька листівок. Зміст такий, що нібито Компартія Західної України закликає підпалювати панські економії та вбивати польських урядовців з поліцаями.

— Бач, які гади! — обурюється Храпченко, прочитавши фальшивку. — Ця погань силкується висвітлити, ніби комуністи є звичайні бандити.

Скропив Храпченко фальшивки гасом та кинув під плиту. Горить.

— Шукаймо, Володимире, ще!.. Адже тут ці

провокатори, як передягалися за прочан, без тебе хазяйнували вони?

Общукали в запічкові, в грубці, переглянули й кишені старих лахів... Нема ніде нічого!

— Іноді переховую я нелегальщину в димоході від грубки. Вгору від того місця, де залізними кружками затуляти відтулину в лютах, у мене в димоході невеликий загин. Це чудова кривка для нелегальщини. Нишпорячи в лютах грубки, поліція ще ні разу не викрила в мене нелегальщини.

Відчиняє Володимир у лютах грубки дверцята, аж там лежить ціла пачка таких самих фальшивок-прокламацій.

— Треба сподіватися, що невдовзі буде в мене трус. Поклавши скраєчку отут прокламації, гади ці мали намір завітати до мене, доки ми не затопимо в грубці.

Отак до Микитючки мовить Володимир, тримаючи в руці пачку фальшивок. А Микитючка йому на це:

— Хто зна, Володимире, може, завтра, коли ще не сьогодні, будуть у тебе з трусом.

Спалили й цю пачку. Володимир і попіл помішав, щоб не знати, що хтось палив папір.

— Володимире! Дивно мені, як ти допустився, що провокатори отак обмикитили тебе? — дорікає Храпченкові мати Павлова.

— Заждіть... Розкажу, як це сталося. В моїй хаті, коли латаю їм чоботи, розпочали вони ляяти і Петлюру з отим УНР, а найбільше перепало на горіхи Пілсудському.

— Та ж провокатора тільки по тому й можна впізнати, — перебила мову Храпченкові

стара Микитючка, — що він, провокатор, лає тих, кому найвірніше служить.

— Знаю це... Та й провокатор розуміє, що, лаючи буржуазний устрій, не візьме нічого на гачок. Вони лають, а я чоботи латаю. Та враз отой високий звертається до мене:

— А знаєте, господарю! Незабаром і нам під Польщею, кажуть, краще житиметься.

— Чому? — запитую.

— Дійкають люди, що панська Польща має розпухнути... Аж до Чорного моря простягнеться вона!

— Яка ж тоді буде з того користь мені з вами? — перепитую несміло.

— А така, — пояснює цей тип, — що більше люду корчитиметься — пухнутиме з голоду! В разі ж побільшає кількість тих, що зазнають поміщицького пекла, то й саме це пекло, видиться, ставатиме для нас за рай. Є така на світі приказка: «Гуртом і вмирати приємніше...»

— А знаєш, господарю, — не вгаває ця гідота, — пан Пілсудський по жіночій лінії походить так само з кодла графів Потоцьких, тих самих, що один з них благав Київ у царів московських.

Я вперто мовчу... Клепаю молотком по підшві. Вдаю, що не слухаю навіть!

— Господарю! А чи відомо тобі, — не вгаває петлюривець, — що пан Пілсудський, хай це не гнів тобі буде, гірше за шевця лається?

— Про це читав у польських газетах, — відказую.

— А чому воно так? Га?! Ти не знаєш? А воно через те, що це в крові маршала. Вихо-

дить, у родові пана Пілсудського був хтось, що вельми вже лаявся!

І треба ж мені цю байку почути вдруге на своєму віку від того петлюрівця... Перший раз слово в слово оповідав це мені небіж Самусенко перед тим, як мав утікати з Польщі. Тоді ж таки й питаю я парубка: «А де ти, Сило, розкопав цю байку?»—«Там, у петлюрівцях, є митець оповідати за панів різні байки. І не любить же він панів! Революційна вдача в хлопця. Звемо цього товариша Кривоносом,— пояснює мені Сила,— бо має він ліворуч на носі чималий кожному помітний шрам».

Коли отак я пригадую останню нашу розмову з небіжем Самусенком, якось несамохить звів я очі на свого гостя. Вдивляюсь я в обличчя і бачу з лівого боку на носі шрам...

«Кривоніс! — блимнула в моїй голові думка. — Та ж це той самий, що й мого небожа підбивав на втечу від Петлюри! Таж у моїй хаті революціонер!.. Ці ж обоє подорожні, без сумніву, таки ненавидять і Пілсудського, і Петлюру...»

Такі ось думки заповнили мою голову. Рішив я допомогти в їхній подорожі. А тому, що вони спочатку поставилися з деяким недовірям до моїх пропозицій, це остаточно переконало мене, що то наші люди, — зізнається Микитючці Храпченко.

— Тақ... Це вельми спритні провокатори, — зауважує Микитючка, — вони вміють награвати на відчужаннях людини, наче музика на струнах. Тебе, за допомогою отих байок, розворушив спогадами за Силу Самусенка... Що ж до

Павла мого, то провокатори, відаючи, що Павло дописує до газети, силкувалися забити йому памороки й поетичними базіканнями. Чоловічок у спідниці свою розмову навіть власними віршами пересипав!.. Мій Павло кінець кінцем і почав довірятись цій погані. Та старе припсоване сало викрило провокаторів!

Переказавши Храпченкові, як саме Павло розшифрував провокаторів, як потім дипломатично подав їм фальшиві адреси за неіснуючих партійних товаришів, а також і в який він спосіб знищив пашпорт небіжчика Лободюка, стара Микитючка повчає шевця, щоб на допиті в дефензиві казати, що жодних петлюрівців у себе в хаті не бачив.

— До зводин на дефензиві, тобто до очної ставки з провокаторами, діло не дійде, — мовить на закінчення Микитючка, — бо Павло до невпізнання скалічив обох. Ще за першим ударом по голові рогачами отому, що в спідниці, розтовк Павло носа залізякою. Будуть, мабуть, і того другого прозивати Кривоносом!..

Попрощалась Микитючка з Храпченком. Закутана в хустку, шкутильгає вона провулком.

Ще кільканадцять метрів — і ринкова площа буде... Та враз з-за рогу будинку завертає в провулок четверо поліцаїв

Поспішають вони... Не звертають і найменшої уваги на Микитючку, що шанобливо дала їм дорогу, зійшовши з хідника в грязюку...

Ось і площа. Снують люди в різних напрямках. Серед заклопотаного власними справами натовпу повертає Микитючка голову назад.

Видно їй, як поліцаї заходять у хату Храпченка.

— Ну, як там, сестро, в тебе?.. А я непокоївся, чи не втрапила ти в халепу. Я своє діло зробив!.. Приїхав на площу. Вже й коні погодував. А тебе нема... Чи все гаразд? Га?!

Отак серед поля звертається Влас до сестри, як виїхали вони з містечка Устилуга. Вона ж відповідає:

— Знайшли, Власе, аж у двох місця прокламації. Це ті, що сфабрикувала дефензива. Прокламації начебто від ЦК Комуністичної партії Західної України. А потрібно це панам, щоб оплюгавити нашу партію та якнайсуворіше покарати кращих наших борців.

— От гади!.. Ну, а з найденими прокламаціями що зробили? — допитується Влас.

— Що ж робити з ними?.. Вкинули під плиту та сірничка...

— Гаразд воно, сестро, коли все на добре кінчається.

— Еге ж... так воно, Власе! — притакує Микитючка.

Про те ж, що зустріла в провулкові поліцаїв і бачила, як вони завернули в двері до Храпченка, не проговорила ані словечком. Навіщо-бо без потреби лякати брата?

Підцьвохкує Влас батіжком своєї конята. Кортить йому скоріше зустрінутись з небожем своїм Павлом.

Влас гордий з політичного свого учня. Це він, звичайний візник, років з шість тому втягнув Павла до лав компартії. Павло — гордощі компартії!

Пишатися Власові є чого. Бо ж небіж його, Павло, спромігся і чужу помилку виправити! Що не кажіть, а Павло потрапив вирвати з цупких провокаторських лабетів і товариша Храпченка з Лободюком...

— Ано, булані!.. Веселіше там... А то наш Павло й очі проглядив за нами!

Отак промовляє Влас, цьвохкаючи батіжком.

А мовчазна Микитючка, сидючи поруч брата, свою думу думає.

І за Храпченка згадує вона, і за рідного сина Павла, і за багатьох Павлових товаришів, які вже в тюрмах...

Всі вони їй якісь вельми рідні!

Сонце з полудня... Коні спинились біля безверхої тополі. Прив'язавши конят до кілка в плотові, Влас з сестрою прямують до хати.

«Та й радітиме ж Павло, як довідається, що в Храпченка ми аж у двох місцях виявили підкинуті провокаторами фальшивки-прокламації!»— міркує Влас перед порогом хатини.

Заходять всередину. Там все поперекидано.

Павла ж немає в хаті. Забрали до в'язниці...

ПОЕЗІЇ

ЗА ВОЛЮ
ІДЕМ !

ПІСНІ СЕЛЯНИНА

* * *

Товаришу, ти пам'ятаєш той льох,
в котрім ми сиділи заковані вдвох,
обидва закуті в тяжкі кайдани,
прив'язані, начеб той звір, до стіни?

Так зимно і гнило, ослизла стіна,
аж липне, влипає до муру спина.
Тебе ж, як в пропасниці, холод трясе,
та стій, не змигни, бо приковане все.

Рука до руки і нога до ноги,
закуті в залізні тяжкі ланцюги —
стояли ми так довгі ночі і дні,
мовчазні, понурі, як мрець у труні...

Не їв, не пив я, спочинку не мав,
а часом лиш, стоя, понуро дрімав.
І в тому тяжкому забуттю-півсні
одна тільки мариласть воля мені.

* * *

Ще вчора дивився я радо на світ...
А нині туманом захмарились очі,
дивлюсь я в прийдешне, як в темряву ночі,
укрила журба радість юних тих літ.
Ще вчора дивився я радо на світ...

Мигнули, мов пил той, веселі літа!
І радість, утіха, життя те безжурне...
Ще я молодий, та чоло моє хмурне —
скувала серденько біда, тягота.
Минули, мов пил той, веселі літа...

Бажання душі розлетілось у прах.
Ах, як мені шкода було, як згадаю,
тепер тільки горе єдине я знаю —
добро розтопилось в горючих сльозах.
Бажання душі розлетілось у прах.

Нічого на світі не треба мені!
Аби на журбу мою сонце засяло
і серця мені більше горем не рвало...
В грудях спалахнули надії огні —
й нічого на світі не треба мені.

* * *

Зморений холодом,
змучений голодом,
додому ти ледве бредеш.
Обдертий, півголий,
добра ти ніколи
нівідкіль не ждеш.

Добра твого цілого —
хліба поцвілого,
гіркового хліба шматок.
Праця щоденна,
плата мізерна,
безліч скороботних думок!

Тяжко працюєш,
що сили не чуєш,
а віри в знемогу не ймуть.
І все, що ти робиш,
для себе не зробиш,
а зробиш ти тільки — комусь!

* * *

Сніг швидко тане, і вода
в річки струмочками збігає.
Весна весела, молода
левади зеленню вкриває.

Весело сонечко сміється,
розмоклу землю нагріває.
Пернатих гомін скрізь лунає
і в надвечір'ї затихає.

Ще тиждень, два: і зацвітуть
вишневим квітом рідні села,
і встеле непросохлу путь
пелюсток віхола весела.

І оживуть, загомонять
розбуджені, розкішні вілли,
до них небавом загостять
пани бундючні на дозвіллі.

Красою барвлених шовків
і напарфумленим повітрям
панянок зваблять й паничів,
що люблять дихать теплим вітром...

Приїдуть ген іздалека!
Й за гріш кривавий і проклятий,
що витиснули з бідака,
засядуть тут розкошувати.

Меди поллються і вино,
і заблищать кругом розкбші...
Вже так їм водиться давно,
що напрацюють бідні грошей...

* * *

Поволі тане сніг, болото
непролазне кругом села...
Коб вже хутчій весна, робота...
Зима вже страшно допекла!

Нема ніде й гроша зарібку,
сиди й готове доїдай.
Немає пасти чим худібку,
а пан прийде: податок дай.

В коморі тільки павутиння
й гудуть порожні сипанки.
Нема ні зерна на насіння,
ні крихотки на хліб муки.

Аж терп по тілі йде, і холод
за плечі ціпить і трясе.
Ой буде лихо, буде... голод
весна з собою нам несе...

Худоби прийдеться продати
і ще дубовий їсти хліб,
і до латини привикати,
і позабути про обід...

І знову прийдеться у пана
і цілу весну, і жнива
робить до півночі від рана
за сніп куколю, за дрова...

А вже на зиму треба, може,
й на бальок зуби закладать...
З весною нам не йдуть розкоші,
а тільки злидні і біда...

Налляті лихом вщертъ —
минають дні і роки...

Хай нам

в обличчя

смерть!

Не зменшимо ми кроку.

Ішли

і будем йти

залізною

ступою.

Готові все знести

за людську

волю,

долю!

Немає в світі сил,

які б нас побідили:

ми —

рух, вогонь,

ми — гнів.

Ми — сила

над всі сили...

Дрижать старі світи

від нашого подіху.

Коли ж

гукнем:

впади!

І з шумом ринуть:

— Тихо.

* * *

Заводи, гудіте,
Шуміте, лани.
Ми — молота діти,
Й серпа ми сини.

Одвіку злиденні,
Не люди — раби.
Над нами щоденно
Гриміло:
Роби!

У хаті, у полі
Гей буря гуде:
За волю!
Ідем!

* * *

Молоді ми
і бадьорі,
в нас
буяє
сила,
дух...
У життєвому просторі
вершимо широкий круг.
Дужим
розмахом
і рухом
осягаєм землю-світ...
Витискаєм старі круги
з заскорузлих їх орбіт.
Нас спиняють...
Часто,
густо,
вперто
тиснуть,
в'яжуть
рух...
Але
це
даремне —
пусто...
Хто
і чим
уб'є
наш дух?..

Що нам грати і наруги,
кайдани,
засуди,
смерть?..
Все життя налите
рухом
аж по самі вінця:
вщерть!
Йдем за грати —
гей! —
співаєм...
Умираєм — сміємось...
Що нам страх?..
Ми певно знаєм,
що
побіда
наша!
Ось,
наші марші,
мрії,
думки
землю
колом
обвили...
Бач!
які
ряди
там
стрункі
в шахті,
фабриці,
селі...

* * *

Ми —
велетні, куті із криці —
граніту брати, —
жбурляєм громи й блискавиці
в похмурі світи,

дишемо, наче вулкани,
гніву вогнем,
клекотом, самум-ураганом,
як в похід рухнем,

підносим повітряні гони
хмарами пожеж,
ламаємо стіни кордонів,
ненависних меж,

трясемо до краю основи
старого ладу...

Людину,
життя,
світ —
обновим

і
землю оту!..

ЦЕРКВА

У синє небо, наче в люстро,
впились готицькїї шпилі.
Золотогранні бані чустро
завмерли зором удалі.

Хрести задумливо, спірально,
раменами — туди й сюди...
Унило, жалісно, благально
гугняві дзвони: о, прийди!

На стінах нишком, полохливо
старі хмуріють образи.
Мов ждуть — спокійно і жахливо —
якоїсь страшної грози...

Угорі твердо і залізно
ширяє сивий Саваот.
Очить униз сурово й грізно:
тремтіть! Бо кара вам — от-от!

Лінивi слуги мимоволі
кадило курять фіміам.
І холодно, і гнівно молять:
«О, заглянься! О, дай поміч нам!»

І в голосах покірних, млосних
їх чується могильний крик:
«Благослови нам вінценосних!
Верни владик!»

Але даремні всі благання
і сивого вгорі гроза.
Рабів поклони вже не манять!
Вони ідуть — поза! поза!

Їм лишні жалі і молитви
до бога жадного небес.
Вони спішать на поле битви!
Жаждуть творить нових чудес.

І церква глохне... тихне... ние
у дзвонів звуках золотих...
і від порога під хрести
таємну думку мовчки криє...

«Прийде небаром страшний год,
і нові людські покоління
не вступлять під мої склепіння...
І сивий грізний Саваот
поблекне — цвіллю й павутинням...»

ПРОЛЕТАРСЬКІ РОЗКОШІ

Ніч.
За вікнами буря...
Спокійненько спиш —
без жури...

Голодні кишки
гопаків тобі грають...
Під дверима «анголики»
тебе охороняють...

Від лиха?
Чортів?..
Щоб спав собі тихо —
ніде не ходив...

Оце тобі розкіш!..
І нехотя сміх...
Пильнують без грошей —
аж трое тут їх...

Лежиш собі... Думки
світами снують...
З-між шуму ледь тупки
і шепоти чуть:

— A co?..
— Niema gdzieś!..
— Żeby on crasem
na wieś!..

Щасливий! Ото-то
нарешті діждав...
Ні в бога, ні в чорта
того не прохав...

Такого ніколи
не мали й царі...
Гей, ми не без долі —
хоч пролетарі...

І доля не дбає —
й не ми...
А хто ще так має,
як ми?

Багатії мають,
так гроші дають...
А нас же задурно,
ще й ліпш стережуть!..

Як барон той годі —
що драна постіль?!!
Безпечно! Ну, злодій —
то доступ — звідкіль...

Спокійної ночі...
Тихенькії сні...
Зімкни собі очі
і спи — не зітхни...

І майно не згине...
І сам...
І знову — вже зайве
утримувать пса...

За буду, податок —
ні там ось — журби...
І «п'ять злотих кари»
в кишені тобі...

Оце тобі розкіш —
з розкошів у нас!..
Дурний ще, хто каже:
не дбають за нас...

Не дбають?!!
Оце тобі «дбання» кусок...
За нами не згине
ні на волосок...

Ба навіть коли
як сказав що-небудь —
за слово — сто кін
п'ястуків повернуть!..

За все у нас плата —
(гуманності час!)
одна лише праця
задурно у нас...

Ну, годі... Десята...
«Спочивку» вже час...
Шляхом «вовче око» —
напевно, до нас...

Спокійнії ночі...
Без туги, журби —
лежи — аби вдома —
чи спи, чи не спи...

Бо лиш, як світанком
хмарки загорять,
«архангели» ранком
в «својси» летять,

і богові... тьху!.. Коменданта...
Забув...

Рапорт:

— Той лайдак
сьогодні удома був...

ЗЛОДІЙ

Чотири вже дні
він блукає по місту...
Знесиливсь.
Трясеться.
Зима.
Шлунок мов камінь —
на гвалт —
давай їсти, —
праці нема...
Фабрику замкнули —
гроша ніде взяти —
от часи, часи!..

Одежі нема,
щоб на хлібець продати —
хоч мури гризи...
Іде він, —
похмуро кругом поглядає —
чи всі так живуть?..
На поверсі чуть:
музика грає...
У барі —
без просипу п'ють...
Площа
у таксі розгонах бурхливих...
Ось банк —
аж вікна в грошах...
Он склепи — а в них що поживи, поживи —
хліб, вудженина, — що хоче душа...

Там пан, мов гарбуз, череватий,
смачно сигару бахтить...
...Може б, —
у нього
спитати, —
дав хоч на фунт заробить?..
Дарма... І слухати навіть не хоче...
Йде далі —
щораз його вже злість розбира...
Запалі глибоко ще хмуряться очі, —
вогні в них горять...
Чи знову прийдеться сьогодні, як вчора,
додому ні з чим повернутись?..
І голодом шунок знесилений, зморений,
водичкою знов обманути?..
А жінка недужа?... А діти?... Так само
хорують на тиф...
...Сьогодні вернутись
з пустими руками,
це значить —
вмерти...
Вже сонце поволі сідає за мури,
мороз аж тріщить...
А він іще ходить,
та вже не похмурий, —
рішучий якийсь...
...Он склепи власника фабрики тої,
що він працював...
...Ще плата за тиждень у нього —
вже тричі ходив,
та — лише накричав...
Пройшов ще раз вулицю
в п'яній безтямі —
на розі спинивсь...

І
раптом до склепу,
і міцно руками
до себе бохонець притис...

Та

тут же чотири руки з ревом диким
за ковнір схопили його...

— Злодію грубий, —

на другого:

— В пику!

Жаліти його?!

— Який я вам злодій! —

шарпнувсь він затято. —

Я й так ще терплю...

Віддай мені плату,

куплю...

— Мовчати! —

ударило громом іззаду

і брязнуло враз ланцюжком...

Спирався... Тлумачив...

Та —

відома рада —

за хвилю ішов під штиком...

МАТЕРІ

Густі у вікнах грати
затьмили світ просторий...
Не плач за мною, мати,
я все, — хоч тут, — бадьорий!

У мене дух не згасить
стражданнів жодних сила,
хоча вже тридцять разів
на допити водили...

По кожному допиті
мені тужіють кості,
в грудях густіє збиті
каміння месті й злості...

Бадьорить мене мрія,
що вийду з-за тих ґратів,
хоч довго ще прийдеться
в тих мурах коротати...

Та... що мені сім років,
не вічність це, — минуться,
і я до тебе, мамо,
не плач, не плач, вернуся...

А якби не вернувся, —
не треба плакати, нене, —
є вдома менший братик,
не плач, — заступить мене...

ВУЛИЦЯ

Вулиця грає, шумить і гуде, —
це похід робітничий іде.

Обличчя суворі, чола підняті,
під кроком вгинається брук,
і голос бадьорий, потужний
кермує:

— До магістрату!..

Площа залялась безбережним морем,
хвилі розбурхані вітром говорять...

Говорять?

Громи роздаються, здійсмається буря...

— Хліба!.. Праці!.. —

Від берегів рветься по грізних похмурих
стінах магістрату:

— Давай делегацію!.. —

Пішли і за хвилю (за хвилю!) виходять —
юрба дивовижно зустріла їх шумом:

— ?! —

Каменем відповідь впала:

— Нас не приймають!.. —

Площею тиша майнула
(це перед бурею тиша) —
і враз:

— Не приймають!..

— Не треба! Раду найдем!.. —

Площа хитнулась, двигнула на мури:

— Гей! Гех! —

На балконах, у вікнах як стій
гадюками кріси випнули пащі,

круг площі заріс кордоном густим.
— Стій! Розійтись! Розійтись! Спокій!..—
Та хто там зупинить розбурхане море,
вгасить голодний гнів?
Бурун розігрався... Ні кроку назад!
Площа бурлить, натиска...
Дрижать кам'яниці, вікна бряжчать,—
ще голос:— Назад!—
Дарма. Назад?!
Нічого. І раптом скажена команда...
Сальва. Спереду. Ззаду. З боків...
Кру-гом тр-ріск! Не спинились,—
у відповідь брук полетів градом
і напір насильний до входу.
— Назад!.. —
Сальва. Зойки. Крики.
— Не щадь!—

П'ять передніх лежать...
Та — мить, двері подались від бурі,
юрба влилась рікою у мури...
Ще мить,— аж враз — вікна на брук...

.....
На площі ще сальви, зойки, гвалт...
І громи рішучі: ні кроку назад!
Гуділи вулиці ревом алярмових авт.
Мчалося військо...

ВИКЛИК

Ану бомбу у Женеву!
В армату Келлога!
І на білому коневі
Генерала Війну у дорогу...

Доволі рад, порада!
Доволі згод і змов!..
Давно, давно пролетар'ят
Іти у бій готов...

Гостріть штики, точіть шаблі!..
В рух — танки, літаки!..
Давно вже нам долоні злість
Скувала в п'ястуки...

Ану, мерщій! В цю мить! В цю мить!..
На герць! На герць! На герць!..
Без вагань! Так! Не ждіть! Не ждіть!..
Вам так і так — кінець!

Мерщій готовте буревій!
Навстяж землі — навстяж!..
Пролетар'ят готов у бій!
Оце вам виклик наш...

ОБОРОНА

Ще не схолонули шанці,
Розпечені недавно пролитою кров'ю.
А вже ви свої зуби собачі
Скалите знову...

Інстинкти ваші ненаситні
Палять у вас ненависть, пиху...
...Тільки чиєюсь кров'ю гарячою
З кризи може бути вихід...

Трясе вас біла гарячка.
Нудь щораз термосить шунок.
Сон із очей геть тікає.
— Де б тут найти рятунок?..—

Нищите
 бавовну,
 каву,
 пшеницю
 тисячтонні.

Що Женева й Келлог варті...
Неминуче треба тут
Заграти в інші карти...
Тож трубите —
 мир!..

І разом:
 до бою! Спішім! Кінець!..
Далі ждати ні до чого.
Викликаймо на герць!..

Кого?..
Он ті простовілля,
Що в ринках збуту світ би вгруз.
Що наводять на вас божевілья...—
Радсоюз?..

Тут вам вже тісно,
Задихаетесь у власній гнилі.
Розширити собі атмосферу
Збираєтесь щоднини, щохвилі.

Не йдете самі в вовчі ями
Власної крові проливати.
Пускаєтесь на способи —
Гавкати, цькувати...

Роздирайтесь! Розпинайтесь!
Співайте на нові нути...
Вже нас зради канатом
Більше не зашморгнути...

Швидше збирайте загони,
Швидше скликайте армію
І готуйтеся на оборону,
На смертний рішучий удар...

Ми ограблені капіталом,
Злидарі цілого світу, —
Не дамо братів своїх на поталу
У ваші хижацькі кігті.

Лавою вийдуть напроти,
Стануть в рішучий час,
І всі як один пліч-о-пліч
Повернуть свій гнів на вас!

ДРУГА РАТА ¹

Тулилися вкупі, немов пташенята,
скімлили жалісно, мов кошенята, —
п'ятеро їх, —
гірко кривилися ротики,
спухлі обличчя, животики, —
хліба ні крихти...

Мати конає, прибита сухотами,
мати — зів'ялий вже лист...
Батька...
ох, вчора, хоч вечір був сльотяний,
чорні паниська забрали кудись...

Сьогодні приїхала знову та бричка,
що й вчора, і люди — теж ті...
І знову харцизі обличчя
очистили хату як стій...

Не було кому за сокиру вже взятися, —
й хоч вітер злютовано вив, —
їх, голих і босих, і хорую матір
обдертий хлівець прихилив...

За хвилю і стріха — немов з курки пір'я,
і вугла скрипіли у хаті...
Це руйнувала — не банда, не звірі,
д р у г а р а т а...

¹ Річна сума податку розподілялася на чотири строки — рати (п о л ь с ь к.).

ПРИМІТКИ

Ця книга — перше і найповніше видання творів Власа Мизинця. До неї увійшли вірші й новели, написані автором у 20—30-х роках і опубліковані в різних пролетарських і прогресивних виданнях Західної України і в радянській періодиці. Три оповідання передруковано з книжки «Виконати», що вийшла на Радянській Україні в 1932 році.

Усі твори подаються за першими публікаціями, здійсненими за життя письменника, або за автографами, частина яких збереглася.

При редагуванні в тексті зроблені деякі мовно-стилістичні правки.

В підготовці цієї книжки упорядник скористався допомогою літературознавців М. Гнатюка та Р. Кирчіва, цінними порадами сестер письменника — Аполінарії і Ольги, його товаришів, зокрема Романа і Єфросинії Веремчуків, директора Запільської восьмирічної школи О. П. Федчука, за що й складає їм сердечну подяку.

Волинські образки

Оповідання

К у м и. Вперше надруковано в прогресивному культурно-освітньому та суспільно-економічному часописі «Поступ» (1929, № 3, стор. 10; № 4, стор. 6), що виходив у Луцьку в 1929 — 1939 рр. Подається за першодруком.

В е л и к д е н ь. Вперше надруковано в п'ятій книжці «Вікон» за 1929 р. (стор. 3—4).

Н а й м и т. Подається новела за журналом «Вікна» (1929, № 8—9, стор. 1—2), де була вперше надрукована.

Б а н д о х и. Передруковується з журналу «Вікна» (1929, № 10, стор. 6). Новелу публікували також «Українські щоденні вісті» (1929, 27 грудня).

Виконати! Написана новела в селі Запілля на Волині 5 листопада 1929 року і вперше опублікована в журналі «Західна Україна» (1930, № 6, стор. 29—32). Пізніше вона увійшла до збірника під такою ж назвою (Харків—Київ, видавництво «Західна Україна», 1932, стор. 3—8), звідки й передруковується. Рукопис новели на шести сторінках зошита в клітинку, написаний чітким каліграфічним почерком, зберігається в ЦДАЖР УРСР (ф. 369, оп. 1, спр. 200—205).

М а л и й. Написано в серпні 1930 року і вперше опубліковано в шостій-восьмій книжці одеського літературно-художнього та громадсько-політичного щомісячника «Металеві дні» (1930, № 6, стор. 6—8), звідки й передруковується.

К о м а с а ц і я. Написано в Запільлі в липні 1930 року і вперше надруковано на сторінках «Західної України» (1930, № 11—12, стор. 38—45). Новела увійшла також до збірника «Виконати» (стор. 9—21), звідки й передруковується. Машинописний рукопис новели з незначними редакторськими правками М. Ірчана зберігається в ЦДАЖР УРСР (ф. 369, оп. 1, спр. 144, арк. 48—60).

Ш а р в а р о к. Написано в 1930 році і вперше надруковано в «Західній Україні» (1931, № 6, стор. 29—32). Увійшла новела до збірника «Виконати», звідки й передруковується.

Ч е р в о н а к о р с е т к а. Написано оповідання в грудні 1930 року і надруковано в журналі «Металеві дні» (1931, № 2, стор. 55—64). Подається за цим виданням.

В п о л ю в а в. Вперше опубліковано на сторінках журналу «Вікна» (1930, № 10, стор. 30), звідки й передруковується.

С е л о в п р і р в і (Репортаж.) Вперше надрукований у журналі «Вікна» (1932, № 1, стор. 6—15). Подається за першодруком.

Кривавий фант. Написано в квітні 1931 року. Відзначено редакцією «Вікон» як «кращий конкурсний твір» року. Надруковано вперше в журналі «Металеві дні» (1932, № 4, стор. 6—15). Подається за першодруком.

Спосіб. Надруковано вперше у «Вікнах» (1932, № 5, стор. 2—7). Подається за першодруком.

Ворог. В п'ялсудській тюрмі. Новели не друкувалися, але були підготовлені до друку в журналі «Західна Україна» М. Ірчаном. Подаються за рукописами, що зберігаються в ЦДАЖР УРСР (ф. 369, оп. 1, спр. 109, арк. 1—6; спр. 122, арк. 1—30).

Микола Холмський — західноукраїнський пролетарський поет.

УНДО (Українське національно-демократичне об'єднання) — буржуазно-націоналістична партія, утворена в 1925 році.

УВО (Українська військова організація) — контрреволюційна воєнізована організація фашистського типу, створена в 1920 році в Західній Україні з петлюрівців, куркулів тощо. В 1929 році УВО ввійшла до складу «Організації українських націоналістів» (ОУН). Служила польській шляхті, вдавалась до терору, шпигунства, провокацій.

«Просвіта» — культурно-освітнє товариство в Західній Україні, засноване в 1868 році. В багатьох повітах на Волині і в Галичині в 20-х роках керівництво «просвітами» належало комуністам.

Дефензива — політична поліція панської Польщі.

За волю ідем!

Поезії

Прихід нового світу. Вірш уперше був опублікований на сторінках львівського прогресивного молодіжного двотижневика «Сяйво» (1929, № 1, стор. 2).

Пісні селянина. Цикл віршів («Товаришу, ти пам'ятаєш», «Ще вчора дивився я радо на світ», «Зморений холодом», «Сніг швидко тане» та ін.) вперше появився друком на сторінках місячника «Вікна» в 1929 році (№ 1—2, стор. 5; № 3, стор. 2; № 4, стор. 3). Окремі поезії циклу передруковувались у газеті «Українські щоденні вісті» (Нью-Йорк), в журналах «Голос життя» (Ужгород) та «Західна Україна», а в 1958 році цикл повністю друкувався в збірнику «Революційні поети Західної України». Подається зі скороченнями за першодруком.

На лляті лихом вщерть. Поезія подається за публікацією журналу «Вікна» (1929, № 6—7, стор. 5), де вона вперше була надрукована.

Заводи, гудіте. Подається за календарем «Товариш» (1930, стор. 51), де він уперше був надрукований.

Молоді ми і бадьорі. Ми — велетні. Церква. Це вірші з циклу «Ланам, і фабрикам, і шахтам». Уперше надруковані в журналі «Вікна» (1929, № 2, стор. 45—46; № 3, стор. 4—5; № 6, стор. 28; № 12, стор. 37). Вірш «Молоді ми і бадьорі» передруковував журнал «Робітниця» (1930, № 6). Рукопис зберігається в ЦДАЖР УРСР (ф. 369, оп. 1, спр. 202, арк. 61). Подаються за першодруком.

Пролетарські розкоші. Написано 4 жовтня 1930 року. Подається за рукописом, що зберігається в ЦДАЖР УРСР (ф. 369, оп. 1, спр. 161, арк. 99—102).

Злодій. Матері. Надруковані вперше в третій (стор. 22—25), дев'ятій (стор. 10—11) та дванадцятій

(стор. 7) книжках «Вікон» за 1931 рік. Вірш «Злодій» був передрукований у журналі «Західна Україна» (1931, № 11—12, стор. 4—6; 1932, № 1, стор. 5). Рукопис вірша «Матері» зберігається в ЦДАЖР УРСР (ф. 369, оп. 1, спр. 202, арк. 62—63). Подаються за першодруками.

В у л и ц я. Вперше опубліковано в п'ятій книжці «Вікон» за 1931 рік (стор. 11—12). Вірш був конфіскований і в другому після конфіскації накладі на його місці залишилася тільки біла пляма. Подається за журналом «Західна Україна» (1931, № 7—8, стор. 7—8).

В и к л и к. О б о р о н а. Вперше надруковані ці твори в журналі «Вікна» за 1932 рік (№ 5, стор. 20; № 9, стор. 22). «Виклик» був також уміщений на сторінках журналу «Західна Україна» (1932, № 5, стор. 5). Подаються за першодруком.

Д р у г а р а т а. Подається за журналом «Вікна» (1932, № 3, стор. 1), де він уперше був опублікований. Вірш цей друкувався і в журналі «Західна Україна» (1932, № 4, стор. 3).

З М І С Т

Микола Дубина
Митець революційного гарту 3

Волинські образки · Оповідання

Куми	25
Великдень	36
Наймит	42
Бандохи	53
Виконати!	57
Малий	64
Комасація	70
Шарварок	87
Червона корсетка	110
Вполював	134
Село в прірві (репортаж)	146
Кривавий фант	152
Спосіб	169
Ворог	181
В пілсудській тюрмі	187

За волю ідем! · Поезії

Прихід нового світу	221
Пісні селянина	222
«Налляті лихом вщерть»	227
«Заводи, гудіте»	228
«Молоді ми і бадьорі»	229
«Ми — велетні»	231

Церква	232	
Пролетарські розкоші	234	
Злодій	238	
Матері	241	
Вулиця	242	
Виклик	244	
Оборона	245	
Друга рата	247	
Примітки	248	

Влас Мизинец
(Василий Владимирович Матчук)

КРАСНАЯ КОРСЕТКА

Р а с с к а з ы, с т и х и.

Издательство

«Радянський письменник»,

(На українском языке).

Редактор Г. Т. Крижанівський. Художник Р. І. Калиш. Художній редактор М. П. Вук. Технічний редактор О. К. Бищенко. Коректор В. П. Зуб. Здано на виробництво 6/IX 1972 р. Підписано до друку 2/II 1973 р. Формат 70×90¹/₃₂. 8 фіз.-друк. арк. +1 вкл., 9,43 ум.-друк. арк., 9,35 обл.-вид. арк. БФ 32064. Тираж 15 000. Зам. 3213. Ціна в оправі 42 коп. «Радянський письменник», Київ, бульвар Лесі Українки, 20. Одеська книжкова фабрика республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Державного комітету Ради Міністрів УРСР в справах видавництва, поліграфії та книжкової торгівлі, вул. Дзержинського, 24.

**У видавництві
«Радянський письменник»
вийшли з друку:**

Бразов А. Пороги. Повісті.

Вовченко І. Танкісти.

Документальна повість.

Голованівський С. Корсунь. Роман.

Гандзюра П. Партизанський кур'єр.

Роман.

Гуцало Є. Передчуття радості. Повісті.

Лавриненков В. Повернення в небо.

Документальна повість.

Міняйло В. Зорі й оселедці.

Пархомов М. Тени на стіні. Роман.

Сидоряк М. Труханів острів. Роман.

Сологуб В. Полинове причастя.

Повість та оповідання.

Ці книги ви можете купити в книжковому магазині облкниготоргу та облспоживспілки, а також у кіосках «Союздруку».

Якщо ви не знайшли потрібної книги в книжковому магазині, зробіть листове замовлення через магазин «Книга — поштою» (Київ, 117, вул. Попудренка, 26).

42 коп.

